

MYTER RUNDT TROLLDOMSPROSESSENE

Kristin Fredheim

UNIVERSITETET I BERGEN

Masteroppgave i historie, institutt for arkeologi, historie, kultur –
og religionsvitenskap

UNIVERSITETET I BERGEN

Vår 2016

FORORD

Etter to intensive, lærerike, lange, men samtidig frustrerende korte år er jeg endelig ferdig med min mastergrad i historie. Jeg klarte det, jeg kom i mål! Tiden oppfører seg merkelig når man arbeider med prosjekter som dette. Den hopper av gårde i store bolker, og plutselig er det to uker til innlevering. Man skal vel helst ikke skryte for mye av seg selv, men jeg er stolt og glad for at jeg har klart å fullføre noe så stort som dette.

Nå skal rett være rett; jeg har fått særdeles god hjelp på veien. Først må jeg si takk til min veileder; professor i historie Gunnar Winsnes Knutsen ved institutt for arkeologi, historie, kultur – og religionsvitenskap. Han har pushet meg da jeg trengte det, muntret meg opp de gangene jeg hadde behov for det, og gitt uvurderlig hjelp gjennom konstruktiv kritikk, grundig gjennomlesninger og god veiledning. Videre må det rettes en takk til alle på tidlig moderne tid – seminaret, TMT-gjengen. Gjennom jevnlig innlevering av manus, tilbakemeldinger og faglige diskusjoner har jeg lært masse og det har vært til enorm hjelp i forhold til oppgaven min. Videre må jeg takke Bergen Skolemuseum for at de åpnet dørene og ga meg tilgang på alt jeg trengte.

Takk til min bror Jan Magnus for oppmuntrende telefonsamtaler. Takk til mamma og pappa for at dere hele tiden har vært overbevist om at dette kom til å gå bra. Takk til Halvard som alltid støtter meg og er på mitt lag, selv når jeg ikke er det selv. Line, du er god som gull.

Kristin Fredheim

Bergen, mai 2016.

SAMMENDRAG

Trolldomsprosessene var et historisk fenomen som fant sted innenfor en begrenset tidsperiode mot slutten av middelalderen og inn i tidlig moderne tid. Det er spor etter trolldomsprosesser i middelalderen, men de store, intense prosessene fant sted fra rundt 1420 og frem til andre halvdel av 1700-tallet. Prosessene økte i omfang fra slutten av 1500-tallet, var på sitt mest intense mellom 1570 og 1680, og de siste lovlige henrettelser fant sted på slutten av 1700-tallet.

Dette er et tema som har fascinert svært mange mennesker, og det er et tema som det har blitt skrevet, og fortsatt blir skrevet, enorme mengder om. Trolldomsprosessene er omkranset av myter, og det er dette jeg har tatt tak i i denne oppgaven. Det har vært umulig å se på alle mytene som finnes i forbindelse med dette, så jeg har arbeidet med tre. Jeg har sett på myten om at millioner av mennesker mistet livet i løpet av prosessene, at trolldomsprosessene foregikk i middelalderen og at alle trollfolk ble brent på bålet.

Det jeg har ønsket å finne ut av er hvordan disse mytene fortsatt holdes i live i dag. Kildene jeg valgte for å belyse dette var skolebøker og fysiske leksikon. Grunnen til at jeg valgte nettopp disse kildene er mange; de når ut til alle lag av befolkningen, de er tilgjengelige for alle, de faller inn i en kategori man kan kalle «troverdige» litteratur.

Metoden jeg valgte for mitt arbeid med kildene var representasjonsanalyse. Kildens verdi vurderes ikke ut i fra om den snakker «sant» eller ikke, men heller hvilket lys kildene kaster på de spørsmål jeg ønsker svar på.

Har leksikon og skolebøker bidratt til å holde liv i mytene rundt trolldomsprosessene? Jeg har arbeidet med mytene hver for seg, sett på hva kildene har hatt og si, og deretter kommet med et sammendrag og en konklusjon. Svaret på min problemstilling viste seg å være nyansert. Både skolebøker og leksikon har bidratt til å holde liv i mytene, men på forskjellige måter og i ulike myter.

ABSTRACT

The period of the witch trials were a historical phenomenon that took place within a limited time period towards the end of the Middle Ages and into the Early Modern Period. There are traces of witchcraft trials in the Middle Ages, but the large, intense trials took place from around 1420 until the second half of the 1700s. The trials increased in scope from the late 1500s, was at its most intense between 1570 and 1680, and the last legal executions took place in the late 1700s.

This is a topic that has fascinated many people. It has been written vast amounts on this topic, and there are new writings weekly still. The witchcraft trials are surrounded by myths, and this is what I have addressed in this paper. It is an impossible task to look at all the myths associated with witches and the trials, so I have been working with three of them. Namely the myth that millions of people lost their lives during the trials, the myth that the witch trials took place during the Middle Ages, and the myth that all witches, sorcerers and warlocks were burned at the stake.

My goal for this thesis was to find out how these myths are still being kept alive today. The sources I chose when working with this was encyclopedias and textbooks for school. I have only used printed encyclopedias, not digitized ones. The reasoning behind my choice of sources are varied: they reach every segment of the population, they are available to everyone, they fall into a category we might label “credible” literature.

The method I chose when working with my chosen sources is representative analysis. The sources value is not based on whether it tells the “truth” or not, but rather what light the source can shed on the questions I want answered.

Have encyclopedias and textbooks contributed in keeping the myths surrounding the witchcraft trials alive? I have worked with the myths separately, look at what the sources said, and then brought it all together in the summary and conclusion. The answer to my question turned out to be rather nuanced. Both textbooks and encyclopedias have helped to nurture the myths, but in quite different ways.

Innholdsfortegnelse

Forord.....	2
Sammendrag	3
Abstract	4
Kapittel en – introduksjon	7
1.1 De tre mytene	7
1.2 Problemstilling og begrepsdefinisjoner	10
Kapittel to – kollektiv bevissthet, metode og kilder.....	13
2.1 Den kollektive bevissthet	13
2.2 Hvem tilhører mytene?	15
2.3 Hvor får folk informasjon om trolldomsprosessene?	15
2.4 Metode.....	21
2.5 Om kildene og kildevalg	22
Kapittel tre – Millioner av mennesker mistet livet i løpet av trolldomsprosessene	29
3.1 Leksikon og skolebøker.....	29
Kapittel fire – Trolldomsprosessene fant sted i middelalderen	43
4.1 Hva sier fagmiljøet i forhold til trollfolk og kjettere?.....	43
4.2 Vet folk når middelalderen var?	47
4.3 Hva sier kildene om tidsaspektet?	48
Kapittel fem – alle trollfolk ble brent på bålet	63
5.1 Hva sier kildene i henhold til henrettelsesmetode?	63
5.2 Alternative henrettelsesmetoder	69
5.3 Frifinnelse.....	69
5.4 Levende brenning.....	70
5.5 Bare kvinner som ble brent?.....	71
5.6 Hvorfor nettopp brenning på bål?	75
Kapittel seks – sammendrag og konklusjon	76
6.1 Et stort og komplisert emne	76
6.2 Funn gjort i leksikon i forhold til millionmyten	77
6.3 Funn gjort i skolebøker i forhold til millionmyten	79
6.4 Funn gjort i leksikon i forhold til middelaldermyten.....	79
6.5 Funn gjort i skolebøker i forhold til middelaldermyten	82
6.6 Funn gjort i leksikon i forhold til myten om at alle trollfolk brant på bålet.....	85
6.7 Funn gjort i skolebøker i forhold til myten om at alle trollfolk brant på bålet	86

6.8	Konklusjon.....	87
	Litteraturliste.....	89
	Nettsider.....	90
	Kilder.....	91
	Leksikon.....	91
	Skolebøker.....	93
	Vedlegg.....	97
	Vedlegg 1. Leksikonartikler	97
	Vedlegg 2. Skolebøker	116

Kapittel en – introduksjon

Trolldomsprosessene var et historisk fenomen som fant sted innenfor en begrenset tidsperiode mot slutten av middelalderen og inn i tidlig moderne tid. Det er spor etter trolldomsprosesser i middelalderen, men de store, intense prosessene fant sted fra rundt 1420 og fram til andre halvdel av 1700 – tallet. Prosessene økte i omfang fra slutten av 1500 – tallet, var på sitt mest intense mellom 1570 og 1680, og de siste lovlige henrettelsene fant sted på slutten av 1700 – tallet. Straffeforfølgelsen av mennesker man antok hadde magiske evner krevde mange tusen liv. Forskning har resultert i bred enighet i at om lag 100 000 mennesker i Europa og koloniene i Amerika ble tiltalt i trolldomsrelaterte saker mellom 1400 og 1775, og at antall henrettelser ikke har oversteget 60 000¹.

Trolldom har fascinert mennesket gjennom lange tider. Dette er et fenomen som er innhyllet av mystikk, og mange av komponentene som blir assosiert med trolldom virker både uhyggelige, gåtefulle og spennende. Hører man ordet trolldom er det lett å la fantasien ta deg med på nattlige rideturer, hemmelige ritualer og gåtefulle møter. Slike forestillinger har satt sitt preg på hvordan fenomenet er oppfattet, og det er rundt dette jeg har formulert min problemstilling. Jeg lurte på hvordan mytene rundt trolldomsprosessene fortsatt blir holdt i live i dag. Grunnen til min nysgjerrighet rundt nettopp dette stammer fra et fag jeg tok som het «hekseprosessene og den magiske verden» høsten 2012. Dette har alltid vært et interessant tema for meg, men etter at jeg fordypet meg mer i det, ble jeg bevisst disse mytene og ville undersøke mer rundt det.

1.1 De tre mytene

Det er mye folk mener å vite om trolldom og trolldomsprosessene. Så mye som blir skrevet om dette fenomenet, så kan det være problematisk å skille mellom hva som stemmer overens med forskning og hva som ikke gjør det. Hvordan jeg benytter meg av begrepet «myte», vil det komme en utvidet forklaring på lengre ned i teksten.

Den første myten jeg ønsker å se på er forestillingen om at millioner av mennesker mistet livet i løpet av trolldomsprosessene. Dette millionbegrepet har blitt brukt bevisst gjennom

¹ Blix Hagen, Rune (2007) «I dag er forskarane samde om at talet på avretta trollfolk i Europa og Nord-Amerika i alle fall ikkje har overstige 60 000.»

historien, noe jeg vil komme nærmere inn på senere i teksten. Man hører om dette i dokumentarer, man leser det i skjønnlitteraturen, i leksikon og i skolebøker. Her er et par eksempler. Det første sitatet er hentet fra et leksikon utgitt i 1995 og det andre sitatet stammer fra en skolebok om Nordens historie utgitt i 1932.

«Millioner av kvinner ble brent under hekseprosessene i Europa².»

«Hekser og trollmenn blev dømt og brent i uhyre antall, fordi man trodde at de hadde gitt sig i djevelens vold og ved hans hjelp ført skade og ulykker på sine medmennesker og deres eiendom³.»

I forhold til hvor mange som mistet livet i løpet av de store trolldomsprosessene har ikke forskningsmiljøet kommet frem til ett akseptert nummer. Det finnes imidlertid en del estimater som alle står såpass nærme hverandre at det er mulig å anslå hva som er sannsynlig og hva som ikke er sannsynlig. Bente G. Alver anslår at 90 000 ble anklaget og at 45 000 ble dømt, Wolfgang Behringer anslår omtrent 60 000 avrettelser og Brian P. Levack opererer med 45 000⁴.

En annen forestilling som til stadig dukker opp er at trolldomsprosessene fant sted i middelalderen. Begrep som «middelaldersk heksebrenning» dukker opp i populære bøker, på både TV og radio, og i en rekke artikler. Som Rune Blix Hagen påpeker i sin bok *Dei Europeiske Trolldomsprosessene* så forekom det svært sjeldent trolldomsprosesser i middelalderen. En del paver og lærde tok avstand fra troen på trollkvinner, og omtalte dem som både bedrageri og illusjoner⁵. Som Bente G. Alver skriver om fenomenet i sin bok *Mellem mennesker og magter* fra 2008

«Hekseforfølgelserne som fænomen havde måske været enklere for os at forstå i dag, hvis den magiske praksis, som er en vigtig del af vævet i forfølgelsernes bagtæppe, kunne ha været betragtet som et udtryk for en middelalderlig tankegang. Men de ideer, der lå bag, blev modnet inden for *renæssances* verdensbillede⁶.»

² Faktum Leksikon (1995) oppslagsord «heks»

³ Lærebok i Norges, Danmarks og Sveriges historie for gymnasiene (1932) s. 104

⁴ Alver, Bente G (2008), Behringer Wolfgang (2004), Levack, Brian P. (1995)

⁵ Blix Hagen, Rune (2007).

⁶ Alver, Bente G (2008)

Dette sitatet uttrykker mye av det som ligger i kjernen for denne myten; man antar at trolldomsprosessene er et resultat av middelaldersk tankegang. Hva man velger legger i uttrykket middelaldersk tankegang er ikke temaet for denne oppgaven, og får være opp til hver enkelt. Sitatene under er tatt fra leksikon og skolebøker jeg har benyttet i denne oppgaven, og de illustrerer at trolldomsprosessene lett kan bli oppfattet som en middelaldersk fenomen.

«I tidlig middelalder i Europa var troen på hekser en naturlig del av dagliglivet⁷.»

«Men middelalderens mennesker trodde at virkelige hekser kunne fly – vanligvis på en feiekost – og at de ble fulgt av en «fortrolig», som en katt som egentlig var en demon i forkledning⁸

«Hekseprosesser: rettslige undersøkelser av beskyldninger av trolldom, forekom i deler av Europa og Nord – Amerika fra middelalderen til slutten av 1600 – tallet⁹.»

«De eldste hekseprosessene går helt tilbake til den tidlige middelalder¹⁰.»

Det er ytterst få av kildene jeg har undersøkt som nevner perioden tidlig moderne tid, men svært mange av dem nevner middelalderen. Ingen av kildene jeg har sett på understreker når skillet mellom middelalder og tidlig moderne tid finner sted, majoriteten skriver kun at trolldomsprosessene har sine røtter i middelalderen, og deretter hvor mange år fremover i tid de holdt på.

En tredje myte som har festet seg ved trolldomsprosessene er at alle som mistet livet ble brent (levende) på bålet. Oppsøker man illustrasjoner om trolldomsprosessene er det svært ofte en kvinne som blir brent levende på bålet, og dette er også noe man til stadighet leser om i skjønnlitteraturen. Svært få av kildene jeg har undersøkt sier noe om alternative henrettelsesmetoder, og alle kilder som sier noe om henrettelse skriver at de som ble dømt ble brent på bålet.

I de engelske koloniene i Nord – Amerika og i Catalonia i Nord – Spania var den vanligste formen for henrettelse henging¹¹, og omtrent halvparten av rettssakene i Europa endte opp

⁷ Damms illustrerte hjem og skole leksikon (1998) oppslagsord «hekser og trolldom»

⁸ Damms illustrerte hjem og skole leksikon (1998) oppslagsord «hekser og trolldom»

⁹ Aschehoug og Gyldendals ettbinds leksikon (1997) oppslagsord «hekseprosesser»

¹⁰ Verdenshistorie før 1850 (1993) s. 164

uten dom eller med en annen form for straff en dødsstraff. Vi kan se fra sitatene under at kildene jeg har valgt å undersøker fremhever bålstraffen.

«Ut fra denne tro måtte h. utryddes; h.-prøven (man så efter om de fløt i vann) og torturen var sikre midler til å bevise deres skyld; straffen var bålet¹².»

«Den største barmhjertighet man kunne vise en fakkert heks var å brenne henne på bålet så hun ble lutret av ilden og vristet ut av Djevelens klør¹³.»

Dette er altså de tre mytene jeg ønsker å se på i denne oppgaven. Myten om at millioner av mennesker mistet livet i løpet av trolldomsprosessene, at disse prosessene fant sted i middelalderen, og at alle som mistet livet i løpet av prosessene ble brent (levende) på bålet.

1.2 Problemstilling og begrepsdefinisjoner

Problemstillingen for denne oppgaven blir dermed *hvordan holdes mytene rundt trolldomsprosessene fortsatt i live i dag?* Lengre ned i teksten vil det komme et argument for hvorfor jeg mener at disse mytene er en del av den kollektive bevisstheten.

Før jeg begynner på selve diskusjonen, vil jeg definere noen begrep som kommer til å være sentrale gjennom teksten. Dette er begrep som det finnes flere fruktbare og gode definisjoner, men jeg mener det er viktig å definere dem ut fra min bruk.

Jeg har valgt å sette begynnelsen av middelalderen til rundt år 500, og avslutningen av perioden til rundt 1500. Tanken er da at tidlig moderne tid begynner rundt år 1500, og at det er en overgangsperiode fra midten av 1400 – tallet til midten av 1500 – tallet. Årsaken til at jeg har valgt disse årstallene for å begrense periodene er at disse er de mest anvendte årstallene i mine kilder, og det slår meg som mest hensiktsmessig å forholde meg til de samme årstallene som kildene.

Videre er det viktig å definere begrepet «myte», da dette er et ord som vil dukke opp med høy frekvens gjennom teksten. May Rollo kommer med en definisjon på ordet myte som lyder følgende

¹¹ Levack, Brian P. (2006)

¹² Kringla Heimsins, norsk konversasjonsleksikon (1932) oppslagsord «heks»

¹³ Norgeshistorie før 1850 (1997) s. 160

«I myten dannes en beretning som overleveres fra generasjon til generasjon¹⁴.»

Dette er et vidt begrep som vil defineres svært forskjellig av forskjellige mennesker. Det er også et begrep som det kan være vanskelig å få tak på, og som er problematisk å definere. Det finnes mange typer myter, og minst like mange måter å definere de på.

En myte kan være en fortelling satt i stein, men myten kan også stadig være i endring så den alltid vil kunne ha noe å si, og alltid være relevant. For mange er ordet «myte» omtrent synonymt med ord som «usant» eller «falskt». Man hører fortsatt utsagnet at «det er bare en myte». I denne sammenhengen vil begrepet bli brukt som en historisk populærmyte. Med dette mener jeg en type forestilling som er en del av mange menneskers bevissthet, og som er omkranset av mange usikkerheter. Disse mytene tilhører ikke det etablerte fagmiljøet, men heller mennesker utenfor miljøet, som har meninger om og kjennskap til emnet. Mennesker som nødvendigvis ikke har studert hverken historie eller trolldom, men som likevel har et bevisst forhold til begge deler. Dette medfører ofte at man ikke kan være sikker på om kunnskapen man besitter er falsk eller ikke.

Gjennom teksten vil jeg konsekvent benytte meg av begrepene trolldom, trollfolk, trollmann, trollkvinne og trolldomsprosesser. Årsaken til dette er at trolldom og trollfolk er begrepene som ble brukt i den tidsperioden prosessene fant sted, og at begreper som «heks» er av nyere dato.

«På eit mer overordna plan er det derimot vanleg å bruke samleomgrep som magi, trolldom og hekseri ... skal vi sjå at det kan vere fruktbart å bruke trolldomsomgrepet i staden for hekseomgrepet, rett og slett fordi *trolldom* og *trollfolk* var dei nemningane ein i den tida brukte om brotsverket og forbrytaren. I både Danmark, Noreg og Sverige er hekseomgrepet av nyere dato. «Heks» og «hekseri» er moderne uttrykk som først dukka opp i rettssalar heilt på tampen av 1600 – talet¹⁵.

I kildene jeg har valgt er forskjellige begreper brukt. Man støter på heks, hekseri, hekseprosesser, trollmann, trollkvinne og magi. Når jeg benytter meg av sitat eller omskrivning av kildene kommer jeg til å benytte begrepene kilden benytter, men ellers vil jeg bruke de begrepene jeg har avgrenset meg til.

¹⁴ Rollo, May (1992)

¹⁵ Blix Hagen, Rune (2007)

Når jeg skriver om trolldomsprosessene i denne teksten bruker jeg begrepet i bestemt form. Årsaken til dette er at jeg da omtaler de store trolldomsprosessene som fant sted fra rundt 1420 til andre halvdel av 1700 – tallet. Det var prosesser og enkeltsaker både før og etter denne perioden, men når jeg benytter begrepet i bestemt form referer jeg til den mest intense perioden.

I neste kapittel vil jeg fremme et argument for at mytene er en del av menneskers bevissthet, at de er en del av den kollektive bevisstheten. Jeg vil også snakke om metode, og om kildene jeg har valgt.

Kapittel to – kollektiv bevissthet, metode og kilder

2.1 Den kollektive bevissthet

For å kunne få til en diskusjon rundt min problemstilling, må det først fremmes et argument for at disse mytene faktisk er en del av menneskers bevissthet, eller den kollektive bevisstheten. Begrepet «kollektiv bevissthet» refererer til tilstanden til et individ i forhold til hele samfunnet. Det innebærer også hvordan ethvert individ vil se seg selv som en del av en gitt gruppe. Uttrykket impliserer at det eksisterer en idè eller en bevissthet som deles av flere personer. Det er altså snakk om en disposisjon eller tendens som «alle» deler, alt ettersom hva «alle» i den gitte situasjonen innebærer.

Emilè Durkheim, Carl Jung og Louis Althusser benyttet alle begrepet for å forklare hvordan et individ identifiserer seg i forhold til en større gruppe, og hvordan like mønstre mellom individer skaffer til veie et samhold i disse gruppene.

Durkheim mente at mennesker handler på bestemte måter basert på et belønning/straff – system som ble benyttet både på statlig nivå og i de forskjellige sosiale sfærene. Et individ kan for eksempel ha en brutal predisposisjon, men gjennom en assimileringssprosess inn i de sosiale sfærene korrigeres disse tendensene ved bruk av positive og negative forsterkninger¹⁶.

Louis Althusser var marxists, og fokuserte på «skapelsen» av et individ gjennom ekstern tvang. Staten, eller de Ideologiske Statsapparater som han kalte det, forsøker å kontrollere individer gjennom utdanning, media, lover, religion m.m. Staten har direkte kontroll over den enkelte til enhver tid, og benytter ytre tvang som leder folk til utføre visse felles oppgaver, ha felles ambisjoner og følge et felles livsløp. Bevisstheten til hver enkelt blir nærmest tvunget inn i eksistens av staten. Dermed representerer den kollektive bevisstheten individer i forhold til en større gruppe, som igjen gjør denne gruppen til en

¹⁶ <http://www.iep.utm.edu/durkheim/> (sist besøkt 08.05.16) En oversikt over Emilè Durkheims liv, filosofi og ideer, samt en liste over utvalgte arbeider.

sammenhengende enhet. Althusser mente at kollektivet var en masse av likesinnede personer som ville reprodusere arbeidskraft¹⁷.

Carl Jung innførte begrepet «den kollektive ubevissthet» for å kunne tolke, tyde og utforske betydningen av enkeltpersoners drømmer. I følge Jung finnes det et sett eksisterende motiver, kombinasjoner av ideer eller bilder som man kan finne igjen i sitt eget folk eller hos andre som gir en kollektiv mening, en mening som er menneskehetens felleseie.

Ubevisstheten vil aldri bli fullstendig løsrevet fra det bevisste, og et av målene for psykoanalyse er nettopp å føre det ubevisste sammen med det bevisste. På denne måten kan en person bli bevisst på hvordan han eller henne oppfører seg på bestemte måter eller følger visse mønstre¹⁸.

Marshall McLuhan var en kanadisk engelskprofessor, og også en filosof som fokuserte på kommunikasjonsteori. McLuhan definerte media som en forlengelse av mennesket, og på denne måten var det mulig for mennesket å skape verden i sitt bilde. Han knyttet ordet media tett opp til ordet medium, som han definerte som en slags mellomtilstand¹⁹.

Internett er det ultimate medium. Det skaffer til veie en virtuell møteplass hvor mennesker kan møtes og alt blir dirigert gjennom et teknologisk nettverk. Kollektiv bevissthet er et begrep som ofte benyttes av mediateoretikere, nettopp fordi det postulerer effekten av media. Dagens mediateoretikere benytter seg av begrepet kollektiv bevissthet for å signalisere hvor viktig Internett er som et mellomledd på veien til et virkelig globalt samfunn. Slavoj Zizek beskrev bevisstheten rundt Internett – kulturen som «en neo-Jungiansk idè om at vi lever i en alder av mekanisk, falsk individualisme og at vi nå står på terskelen til en ny mutasjon ... vi deler alle et kollektivt sinn²⁰.»

Når jeg da benytter meg av begrepet den kollektive bevisstheten snakker jeg om «alle» som deler en oppfatning eller idè om mytene rundt trolldomsprosessene. De som er deltagere i denne sosiale gruppen som deler denne oppfatningen kan være både bevisste og ubevisste

¹⁷ <http://plato.stanford.edu/entries/althusser/> (sist besøkt 10.04.16) En oversikt over Althusser's liv og ideer, samt en utfyllende bibliografi.

¹⁸ <http://www.simplypsychology.org/carl-jung.html> (sist besøkt 03.05.16) En innføring i Carl Jung sine tanker om det ubevisste.

¹⁹ <http://www.marshallmcluhan.com/biography/> (sist besøkt 10.04.16) En artikkel som Marshall McLuhan som blant annet diskuterer hans verk «Understanding Media».

²⁰ <http://www.heise.de/tp/artikel/2/2492/1.html> (sist besøkt 10.04.16) Et intervju med Zizek, «hysteria and cyberspace», gjort i 1998. Journal of Consciousness Studies, Volume 5, Number 1, publisert 1. januar 1998. Burns og Engdahl. S. 67 – 85

deltagere, og de kan være både aktive og passive deltagere. Det som definerer de som medlemmer av nettopp denne gruppen, i denne sammenhengen, er at de på et eller annet vis har kjennskap til mytene.

2.2 Hvem tilhører mytene?

Man finner trolldom og trolldomsprosesser i faglitteratur, i leksikon, i skolebøker, i populærlitteratur, filmer og TV – serier. Jeg mener at disse mytene nødvendigvis ikke tilhører det etablerte fagmiljøet. De tilhører mennesker som ikke har studert emner som handler om trolldom, trolldomsprosesser, eller ikke en gang historie. Dette fører gjerne til at man ikke er klar over om man besitter, og sprer falsk kunnskap eller ikke. Det er derfor essensielt å prøve og kartlegge hvor folk får informasjonen sin fra, både i dag og tidligere. I dagens samfunn blir man bombardert av informasjon fra alle kanter. Dette kan på den ene siden føre til at man blir mindre kritisk i forhold til hva man velger å ta til seg, da det krever at man tar et bevisst valg i forhold til for eksempel kildekritikk. Ubevisst kan man sidestille informasjon man leser i et kommentarfelt på Internett med informasjon man har tatt til seg gjennom en fagbok. På den annen side kan det lede til at man blir i overkant kritisk, og lar det meste man leser gå over hodet på en. Det ender opp med å være så mye informasjon at man ikke absorberer noe av det.

2.3 Hvor får folk informasjon om trolldomsprosessene?

Skolebøkene er ofte barn og unge sitt første møte med historie som fag. Dette medfører at det man lærer i historietimene på skolen danner grunnlag for all senere læring. Lærere og skolebøker er med på å danne grunnmuren som elevene skal bygge videre på gjennom mange år. Denne læringen foregår i en alder og i en periode av elevenes liv hvor de sannsynligvis ikke stiller kritiske spørsmål til det de lærer og blir undervist i. Det er sjeldent barn og unge stiller seg skeptisk til det de leser i skolebøkene sine. Siden man ofte stiller med «blanke ark» i en slik lærings situasjon er det problematisk å skille mellom hva som er korrekt og hva som kanskje ikke stemmer overend med hva forskningsmiljøet har å si. Det man leser i skolebøkene er det meningen at man skal huske. Når man da befinner seg i en situasjon hvor man aktivt går inn for å huske det man leser, og det i tillegg antageligvis er første gangen man hører om emnet man leser om, vil denne informasjonen sitte igjen. Det er dermed essensielt at denne informasjonen er korrekt.

Gjennom svært mange år, og fortsatt, har leksikon vært et naturlig supplement i en læringssituasjon. Fram til ganske nylig har det vært vanlig å finne leksikon i «alle» hjem, og det er der man slo opp hvis det var noe man undres over. Denne typen oppslagsverk tilbyr korte og komprimerte artikler som gir et raskt overblikk over det man lurer på. Denne type litteratur er svært tilgjengelig, og de fleste har som utgangspunkt at det de leser der stemmer overens med den allmenne oppfatningen til det gitte fagfeltet.

I dag henter de aller fleste mesteparten av informasjonen de trenger fra Internett. Dette er en plattform hvor hvem som helst kan poste hva som helst, og det er derfor et kriterium at man har et visst nivå av kildekritikk i bakhånd. Jeg mener at man likevel, med relativt stor sikkerhet, kan påstå at den gjennomsnittlige bruker av denne plattformen ikke utviser det nivået av kildekritikk som man burde²¹. Man leser en artikkel fra noe man anser som en respektabel nettside, tar til seg det man eventuelt finner interessant og lar det være med dette.

På flere nettsider ligger det side på side med dokumentarer om trolldomsprosessene. Mange av disse sidene har ikke noe kriterier i forhold til opplasting, og man finner dokumentarer produsert av lekpersoner side om side med dokumentarer produsert av TV – nettverk eller universiteter. I slike tilfeller er det viktig å utvise forsiktighet og se på disse filmene med et kritisk blikk. En dokumentar vil nødvendigvis aldri være helt objektiv, men graden av subjektivitet er et viktig poeng. Hvilke sider av trolldomsprosessene har man valgt å fokusere på, hvilken historie velger man å fortelle og hva velger man å utelate? Slike faktorer kan fortelle mye om troverdigheten, og ikke minst intensjonen til dokumentaren. Alle filmskapere lager sin dokumentar med en spesifikk mottagergruppe i tankene, og mange har forhåndsoppfatninger om temaet de velger å lage en dokumentar om. Her kan vi eksempelvis se på dokumentaren «The Burning Times». Dette er en dokumentar som benytter trolldomsprosessene på en helt spesifikk og målrettet måte. Den ser på hvordan hedenske gudinner blir gjort om til kristne guder, hvordan gamle kvinner gikk fra å være beundrede seersker, helere, rådgivere og ledere, til å bli merket som kjettere og trollkvinner, av kirken. Den forteller om hvordan Inkvisisjonen brukte prosessene som et verktøy for å undertrykke de sterke kvinnene som de egentlig fryktet. Denne dokumentaren, som er

²¹ <http://www.ntnu.no/viko/kildekritikk> (sist besøkt 24.03.16) Det finnes flere sider som gir en innføring av kildekritikk ved bruk av Internett

produsert av The National Film Board of Canada, vil ha forskjellig virkning på ulike mottagere. Hvis dette er den første dokumentaren man ser om emnet, vil uttalelser som denne feste seg i hukommelsen og danne et grunnlag og en oppfatning.

«We are never told this, but this was the womens Holocaust. We did have a womens Holocaust, and this was it. In terms of how many women were burned, it is very hard to get numbers, the high number that people use are nine million, in over 300 or more years. So, there was huge, huge numbers who were burned and people who were killed by the Inquisition²².”

Er man en person som allerede identifiserer seg med det som blir sagt i dokumentaren, vil filmer som denne forsterke det synet. Dermed også bidra til å støtte oppunder myten om at det var millioner av mennesket som mistet livet. Diane Purkiss har skrevet et essay titulert *A Holocaust of One's Own*. Her diskuterer hun det faktum at det er viktig for enkelte grupper å holde disse mytene i live. Denne artikkelen diskuterer hovedsakelig posisjonen til kvinner i forhold til trolldomsprosessene. Purkiss tar for seg millionmyten, og hun diskuterer brenning av trollkvinner. Artikkelen begynner med at hun forteller at majoriteten av de som ble anklaget ikke var helere og jordmødre, og at de fleste som ble anklaget ble anklagd av andre kvinner. Hun skriver om Inkvisisjonen og henrettelsesmetoder, og deretter skriver hun

«The myth has become important, not because of its historical truth, but because of its mythical significance²³.”

Så, hva er denne betydningen? I disse mytiske forestillingene står det skrevet svart på hvitt hvem som er onde og hvem som er gode, hvem som er skyldige og hvem som er uskyldige. Mytene forteller historien om hvor perfekte livene til kvinner kunne ha vært, hadde det ikke vært for det undertrykkende, patriarkalske samfunnet. Purkiss forteller om organisasjonen WITCH som stammer fra New York Radical Women. Det var WITCH som introduserte flere av mytene som har blitt sentrale for radikale feminister og moderne trollkvinner. Hvem er disse radikale feministene? Radikale feminister mener at kvinner alltid har blitt undertrykt av menn, gjennom hele historien. Kvinner har blitt undertrykt gjennom overgrep, voldtekt og prositusjon. De mener at kjønn er en konstruert kategori, skapt av menn, for å kontrollere

²² Thea Jensen, *The Burning Times* (1990)

²³ Purkiss, Diane (1996) *The Witch in History – early modern and twentieth – century representations*. Part 1 – the histories of witchcraft. 1. A Holocaust of one's own: the myth of the Burning Times.

kvinner. For å kunne oppnå virkelig likestilling må man fjerne kategorien kjønn, bare på denne måten vil alle kunne bli fullstendig likestilte.

Purkiss forklarer hvordan ideen om trollkvinnen har gått gjennom forandringer, og hvordan hun har vært sentral for gjenopplivningen av kvinners historie. Feminister speiler seg i figuren til trollkvinnen, og de har en lengsel etter å finne igjen seg selv i fortiden.

Trollkvinnen tilbyr både identifikasjon og fantasier. Radikale feminister tilbyr ikke sin historie som en rekonstruksjon av fortiden, men som en beretning av hvordan ting alltid har vært.

Denne type historie tilbyr et svært personlig forhold til det som leses; leserne føler frykt, hat, kjærlighet og solidaritet mens de leser. Som leser kjenner man en følelsesmessig kobling til fortidens kvinner. Radikale feminister har et sterkt fokus på tortur og henrettelser i sin historie, og siden vi alle besitter en kropp som kan føle både frykt og smerte, skaper dette fokuset en illusjon om en felles identitet. Purkiss poengterer at myten rundt «the burning times» ble bragt til live i en periode hvor kvinnebevegelsen flyttet fokuset fra rettigheter i den offentlige sfære til kriminalitet i den private sfære, og seksualitet skulle bli identifisert som en arena for kvinneundertrykkelse. Voldtekt og konemishandling ble synonyme for patriarkatet.

Radikale feminister begynte å sammenligne Holocaust og trolldomsprosessene, og millionmyten ble forsterket gjennom denne sammenligningen. Et annet poeng Purkiss kom med; trollkvinnene til de radikale feministene blir *alltid* brent, aldri hengt. Artikkelen presenterer forskjellige fremstillinger av trollkvinner gjort av forskjellige feminister gjennom fortellinger, dikt og bøker. Mytene som blir holdt ved like av radikale feminister fremmer et ønske om å finne seg selv i fortiden, få en bekreftelse av hvem man er, og hvem man ønsker å være. Trollkvinnene blir til historier om sine egne reiser, strabaser og begjær. De hjelper oss i søken etter *ekte* kvinner. Radikale feminister støtter stadig oppunder trollkvinnens identitet, som den mest forfulgte og det mest uskyldige offer. Purkiss avslutter artikkelen med å poengtere at gjennom denne stadige gjenfortellingen om trollkvinnen, som om hun var en statisk figur, nekter de oss sjansen til å se de historiske forskjellene og nyansene, og hvor annerledes ting egentlig kunne være.

Som denne artikkelen demonstrerer er det altså grupper som mener at disse mytene er ønskelige og som arbeider for å holde de ved like. Purkiss omtaler dem som radikale

feminister, og av de mytene jeg jobber med i denne teksten er det primært millionmyten og myten om at alle trollfolk ble brent på bålet, som disse feministene jobber med å holde ved like. Dette er nyttig informasjon å ha i bakhodet når man ser på hva de forskjellige leksika og skolebøker sier om mytene.

Mer tradisjonelle media som TV og radio er også viderefornidlere av informasjon om trolldom, trollkvinner og trollmenn, og trolldomsprosessene. Dette er et yndet tema av flere årsaker; det inneholder dramatikk og mystikk, og man finner overnaturlige hendelser som pirrer fantasien. Hvis man produserer en skrekkfilm om trollkvinner eller trolldomsprosessene er det sannsynligvis ikke filmskaperens intensjon å være så historisk korrekt som mulig, men å lage en film som inneholder elementer som fører til at så mange som mulig ønsker å se filmen²⁴. Med mindre man lager en film eller en TV – serie som påberoper seg å være historisk korrekt er det ikke noe i veien for å utelate det som ikke er så fengende, og legge på litt der hvor historien virkelig tar seg opp. Man blåser opp tall for å gjøre hendelser mer imponerende og fryktinngytende, og man utelater lange forhørsprosesser. På radio hører man stadig uttrykk som «det har vært en heksejakt på XXX» og de aller fleste vet hva dette uttrykket innebærer selv om man nødvendigvis ikke har satt seg inn i det historiske fenomenet. Går man gjennom listen over tilgjengelige podcasts er det overraskende mange som handler om trolldom²⁵. Det finnes programserier som skal lære deg hvordan du kan bli en fullt fungerende trollmann eller trollkvinne, med lister over hvilket utstyr du trenger, hvordan du lager alteret ditt og hvilke formularer det lønner seg å starte med for å sikre høyest mulig suksessrate. Det finnes mange podcaster som fokuserer på det paranormale og det overnaturlige, og her dukker ofte trolldom og trollfolk opp. Det finnes podcaster som forteller deg «the history of witchcraft» og «the real truth behind magic.»

Hvis vi nå trekker oss bort fra digitale media og ser mot det skrevne ord er det også mange kategorier folk kan finne og hente informasjon fra. Den største og mest utbredte kategorien er sannsynligvis skjønnlitteratur²⁶. Her finnes det historiske romaner som beskriver faktiske

²⁴ Eksempelvis: TV – serien American Horror Story, tredje sesong titulert Coven. Omhandler trollkvinner, trolldom, brenning på bål. Fokuset er på dramatikk, stilige designerklær og magiske evner.

²⁵ Eksempelvis: The Magic Word av Scott Wells, Magic Lessons av Elizabeth Gilbert, New World Witchery – The Search for American Traditional Witchcraft, A Witch's Primer.

²⁶ Eksempelvis: The Magicians av Lev Grossmann, Jonathan Strange and Mr. Norrell av Susanna Clark, Howl's Moving Castle av Diana Wynne Jones. Norske forfattere som Tor Åge Bringsværd og Margit Sandemo.

historiske hendelser på en annen måte enn det faglitteraturen velger å gjøre²⁷. Det legges til og trekkes fra, det skapes dramatikk for å fenge leseren på en annen måte enn det faglitteraturen gjør. Forfatteren skaper et historisk univers som leseren kan leve seg inn i. Mange av disse romanene er skrevet tett opp mot slik forskningslitteraturen beskriver hendelsesforløpet, men detaljene stemmer nødvendigvis ikke. Leser man en slik historisk roman uten å ha noen forkunnskaper om emnet, og majoriteten av det som står skrevet stemmer overens med forskningen, vil man antageligvis ikke reagere når det dukker opp informasjon fagmiljøet ville sagt seg uenig i. I tillegg finnes det utallige bøker som er ren fantasi med kraftige innslag av trolldom og trollfolk.

Det finnes sanger og dikt skrevet om trolldom. Hans Wiers – Jenssens sitt historiske skuespill om Anne Pedersdotter blir stadig satt opp på scener rundt om i landet. Ingrid Bjørnov og Benedicte Adrian skrev musikalen Which Witch som ble satt opp i både Norge og Storbritannia. Det finnes spill til både PC og forskjellige konsoller som fokuserer på trolldom²⁸.

Som man kan se så finnes det mange forskjellige måter folk får tak i informasjon om trolldomsprosessene. Det finnes utallige bøker skrevet om magi, bøker med trolldomsformularer, beskrivelser av hvordan man kan bli en trollkvinne og lignende. Basert på det vi nettopp har vært igjennom er det mange måter å angripe min problemstilling om hvordan mytene rundt trolldomsprosessene fortsatt holdes i live i dag. Jeg vil argumentere for at mine to kildetyper har stor variasjon, når ut til et stort spenn av aldersgrupper, de strekker seg tilbake i tid og er likevel relevante i dag. Trolldomsprosessene er et tema folk synes det er interessant å snakke om, og et tema som fascinerer fordi det inneholder både mystiske og overnaturlige elementer. Med bevegelser som wicca har trolldom og magi blitt en del av mange moderne menneskers bevissthet. Trolldom og wicca, selv om de kan ligne på hverandre, er ikke det samme. Wicca kan beskrives som en moderne religion basert på gamle trolldomstradisjoner.

²⁷ Eksempelvis: *The Red Queen* og *The White Queen* av Victoria Aveyard.

²⁸ Eksempelvis: *Cauldron*, *The Fairyland Story*, *Curse of Enchantia*, *A Witch's Tale*, *Abracadabra*, *The Legend of Heroes II: Prophecy of the Moonlight Witch*, *W.I.T.C.H.*, *Witchhaven*, *The Witch and the Hundred Knight*

2.4 Metode

I mitt arbeid i denne teksten vil jeg benytte meg av representasjonsanalyse. Man kan lese om dette i boken *Å gripe fortida*

«Poenget med representasjonsanalyse er ikkje å vurdere om framstillingane samsvarer med ein utanomliggjande røyndom – til dømes vurdere om det fants ei førestilling om barndom, slik Ariès gjorde – men å undersøkje hva slike framstillingar kan ha hatt å seie i ulike historiske samanhenger, korleis menneske har tilskrive mening til verda ved og gjennom ulike framstillingar, og hva slags effektar dei har hatt²⁹.»

Når jeg arbeider med kildene vil jeg ikke vurdere kildens verdi ut i fra om den nødvendigvis «snakker sant» eller ikke. Det som er viktig i denne sammenhengen er hvilket lys disse kildene kaster på de spørsmålene jeg ønsker svar på. Ofte, i tradisjonelt historisk kildearbeid og kildeanalyse, undersøker man kilder for å se om disse kunne gi et bilde av sannheten eller slik man har teoritisert at f.eks. en hendelse fant sted³⁰. Slik kildene vil bli benyttet i denne teksten er det for så vidt ikke relevant om kildene kan klassifiseres som pålitelige eller ikke. Det fokuset vil ligge på er hvordan en spesifikk hendelse blir presentert i en kilde, og på hvilken måte dette skaper meninger og forestillinger om nevnte hendelse. Hvilke effekter har representasjonen av hendelsen hatt på leseren? Hvilket inntrykk sitter leseren igjen med etter å ha lest kilden? Jeg må også undersøke kilden fra den andre siden og se på skaperen eller formidleren av kilden. Hvilke formål har skaperene av kilden hatt? Har de forsøkt å være så objektive som mulig, eller har de forsøkt å styre mottageren av kilden mot et spesifikt syn? Hvis skaperene eller formidleren av kilden har hatt et spesifikt syn på hendelsen som de bevisst, eller ubevisst, argumenterer for, vil dette påvirke teksten. Det er umulig å være fullstendig objektiv når man skriver en tekst, men tar valg hele veien. I forhold til mine kilder, fysiske leksikon og skolebøker, bør man strebe etter å være så objektiv som det lar seg gjøre. Skaperene av disse tekstene bør ikke legge føringer for hvordan teksten skal leses eller tolkes, kun legge til rette for så «korrekt» lesing av materialet som mulig.

²⁹ Andersen, Rosland, Ryymmin, Skålevåg (2012/2015) s. 110

³⁰ Leopold von Ranke og den historiske skolen, undersøkelser av «hvordan det egentlig var». The Theory and Practice of History: edited by Georg G. Iggers, først publisert 1973, en samling av Rankes nedtegnelser.

Videre vil jeg benytte meg en god del av tabeller. Et eksempel på dette kan være at jeg går gjennom kildene og ser hvor mange av leksikonartiklene som nevner at ofrene ble brent levende eller jeg ser hvor mange av kildene som nevner et seks – sifret antall ofre. Informasjonen jeg trekker ut av kildene vil bli plassert inn i tabeller. Jeg vil for eksempel regne ut hvor stor prosentandel av kildene som ikke nevner antall døde, hvor mange som kommer med et fem – sifret, seks – sifret og syv – sifrede estimer, og deretter presentere dette. På denne måten skaffer kildene til veie ny informasjon, og jeg vil gjøre mitt beste for å presentere dette på en ensbetydende måte.

2.5 Om kildene og kildevalg

En av hovedoppgavene til enhver som bedriver historisk kildearbeid er å forsøke og være så objektiv som mulig. Som tidligere nevnt er det en umulighet å være fullstendig objektiv. Allerede da jeg valgt tema, problemstilling og kilder, tok jeg subjektive avgjørelser. Det er derfor viktig å gjøre en innsats i forhold til hvordan man leser kildene. I et slikt arbeid skal man ikke tillegge kildene informasjon og man skal i størst mulig grad unngå å tolke. Min arbeidsoppgave i forhold til kildene er å dra ut relevant informasjon i forhold til problemstilling.

Det finnes vært mange måter å angripe historien på. Forskjellige mennesker føler en tilknytning til spesielle deler av historien. Dette har ofte med personlig interesse å gjøre, men det kan også være andre årsaker. De aller fleste individer er, både bevisst og ubevisst, deltagere i grupper i samfunnet. Grupperinger i forhold til politisk overbevisning, etnisitet, alder eller slektskap. Som et medlem av en gruppe føler man en tilknytning. Dette medfører at man ofte føler en tilknytning til denne gruppens historie også. Man ser på et punkt i historien eller en historisk hendelse som den *viktigste* og man maler et spesielt bilde av nettopp den historiske hendelsen. Til en viss grad skaper man en historie som man kan kjenne seg igjen i. Man kan bruke nåtiden for å rette opp i urettferdigheter som fant sted i fortiden. Man skaper seg en historie som gir en rettferdighetsfølelse. Når en prosess som denne finner sted ender man ofte opp med historiske beretninger som ikke forsøker å være objektive eller nøytrale. De er ute etter å styre leseren i en spesiell retning, de vil forsikre seg om at leseren mottar nettopp deres budskap.

I forhold til en del historiefremføring må man ha i bakhodet at avsenderen nødvendigvis ikke har som førsteprioritet å være historisk korrekt. Formålet kan være kun underholdning. Dette ser man blant annet i filmer, skjønnlitteratur og i dataspill. Disse fremstillingene kan ikke bli behandlet som et bilde på «sannheten» eller av hvordan det egentlig var. Det finnes også historiske kilder som man kan omtale som en slags hybrid: en del av informasjonen som blir presentert stemmer overens med forskningslitteraturen, mens andre deler av samme dokument er et produkt av skaperens fantasi. Dokumenter som dette forteller allikevel også en historie, og mytene rundt trolldomsprosessene blir holdt i live gjennom fremstillinger som dette, i tillegg til mer tradisjonelle historiske kilder. Mytene lever videre gjennom kjente personer som Jeanne d'Arc og Merlin, og hendelser som trolldomsprosessene i Salem.

Undertegnede har lest hele serien om Harry Potter flere ganger, og Da-Vinci koden, og da jeg leste bøkene for første gang stilte jeg ingen spørsmål ved noe av det jeg leste³¹. Det er først i ettertid, da jeg har fordypet meg i emnet jeg innser at begge inneholder feilinformasjon som bygger oppunder flere av mytene jeg har presentert. Som tidligere nevnt så har sannsynligvis ikke disse bøkene som formål å være historisk korrekte, og de har ikke hevdet det heller. Disse bøkene er skrevet for underholdningens skyld, og man kan derfor heller ikke regne med at den gjennomsnittlige leser av Harry Potter er en kritisk leser med fokus på kildekritikk. Allikevel vil jeg påstå at bøker som disse er med på å holde mytene i live, selv om de ikke påberoper seg å være historiske dokumenter.

Forskjellige mennesker får informasjon og kunnskap fra forskjellig hold. Det er høy sannsynlighet at de fleste som har et forhold til trolldom og det faktum at trollfolk ble brent på bålet, ikke nødvendigvis kan stadfeste hvor eller når de hørte om dette for første gang. Det kan ha noe med å gjøre at dette er informasjon som er lett tilgjengelig i mange typer format, og at det er et populært tema.

De to kildetyperne jeg har valgt å benytte meg av for å svare på problemstillingen min er fysiske leksikon og skolebøker. Det er flere årsaker til dette, og jeg vil komme med begrunnelsen, men først et par ord om avgrensning av kildene.

³¹ I serien om Harry Potter skrives det om middelaldersk heksebrenning, og man kan også lese at da trollfolk ble brent på bålet kunne de bare lese en enkel formel, og deretter opplevdes flammene kun som en lett kilende følelse. I Da-Vinci koden av Dan Brown kan man lese at fem millioner mennesker ble brent på bålet fordi de var trollfolk.

Kildene mine er ikke avgrenset geografisk i forhold til selve fenomenet. Med andre ord så vil jeg se på prosesser i både innland og utland, jeg har ikke begrenset meg til f.eks. bare norske prosesser. Det fysiske kildematerialet er derimot avgrenset til norske kilder. Dette er det mest nærliggende å se på, bokstavelig talt, selv om mytene lever videre i det internasjonale kildematerialet også. Det norske kildematerialet har vist seg å være mer enn fyldig nok, jeg har til og med kuttet ut en kildegruppe jeg opprinnelig hadde planlagt å ha med, nemlig historiske skuespill. Ingen av mytene jeg ser på i teksten har noen spesifikk geografisk tilknytning, bortsett fra Europa generelt og de britiske koloniene i Amerika, og dette har også gjort det mulig å gjøre et mer universelt utvalg i forhold til kilder.

Det er flere årsaker til at jeg valgte nettopp fysiske leksikon og skolebøker som mine to kildegrupper. Siden jeg argumenterer for at de tre mytene er en del av den kollektive bevisstheten, var det essensielt å finne kilder som når ut til det brede laget av befolkningen. Begge disse kildetyperne når ut til store grupper mennesker. Før Internett ble en integrert del av omtrent alle sin hverdag, var det blant annet leksikon og oppslagsverk folk henvendte seg til for å få fatt i informasjon. Man slo opp i leksikon for å lære noe nytt, man slo opp i leksikon når man skulle gjøre skoleoppgaver eller man slo opp i leksikon hvis det var noe man lurte på. Leksikon er en type litteratur som strekker seg langt tilbake i tid. Jeg har i denne oppgaven valgt å fokusere på fysiske leksikon, ikke digitale. Dagens artikkel om trolldomsprosessene hos det digitaliserte Store Norske Leksikon er skrevet av Rune Blix Hagen og er helt i takt med forskningslitteraturen³².

Den andre kildegruppen jeg tar for meg i denne oppgaven er skolebøker. Skolebøker når stadig ut til den oppvoksende generasjon og er en type litteratur som det rett og slett er vanskelig for de unge å unngå. Dette er bøker som leses på en helt annen måte enn for eksempel skjønnlitteratur. Når man setter seg ned for å lese disse bøkene går man aktivt inn for å huske det man leser, og for å lære nye ting. Man tar notater, man lager presentasjoner om det man finner og man testes i den nye kunnskapen man har tilegnet seg. Disse bøkene blir lærere og andre ansatte i skoleverket også vært godt kjent med. Skal man undervise i et fag setter man seg inn i bøkene elevene benytter i undervisningsopplegget. Som leksikon, er også skolebøker en type litteratur som strekker seg langt tilbake i tid.

³² <https://snl.no/trolldomsprosessene> (sist besøkt 01.04.16)

Denne tabellen gir en fullstendig oversikt over alle leksikon jeg har benyttet meg av.

Tabell 2.1

Årstall	Tittel	Forlag	Bind	Oppslagsord
1915	Salmonsens Konversations Leksikon	Brødrene Salmonsens	Bind 23	«trolldom»
1932	Kringla Heimsins: Norsk Konversasjonsleksikon	Nasjonalforlaget	Bind 3	«heks»
1933	Gyldendals Konversasjonsleksikon	Gyldendal	Bind 6	«heks»
1935	Nyco Konversasjonsleksikon	Cappelen		«hekser»
1935	Gyldendals Konversasjonsleksikon	Gyldendal	Bind 6	«heks»
1939	Cappelens Leksikon: ett-binds Konversasjonsleksikon	Cappelen		«hekser»
1947	Aschehougs Konversasjonsleksikon	Aschehoug	Bind 8	«heks»
1948	Fakta: Norsk Konversasjonsleksikon	Ernst G. Mortensen	Bind 2	«magi»
1949	Aschehoug Konversasjonsleksikon	Aschehoug	Bind 11	«magi»
1954	Norsk Allkunnebok	Fonna Forlag	Bind 6	«heks»
1957	Aschehougs Konversasjonsleksikon	Aschehoug	Bind 9	«heks»
1957	Norsk Allkunnebok	Fonna Forlag	Bind 8	«magi»
1959	Gyldendals Store Konversasjonsleksikon	Gyldendal	Bind 3	«magi»
1959	Aschehougs Konversasjonsleksikon	Aschehoug	Bind 13	«magi»
1964	Norsk Allkunnebok	Fonna Forlag	Bind 10	«trolldom»
1965	Gyldendals Store Konversasjonsleksikon	Gyldendal	Bind 4	«magi»
1965	Gyldendals Store Konversasjonsleksikon	Gyldendal	Bind 3	«heks»
1967	Gyldendals ett-binds Leksikon	Gyldendal		«heks» «hekseprosesser»
1969	Aschehougs Konversasjonsleksikon	Aschehoug	Bind 8	«heks»
1970	Aschehougs Konversasjonsleksikon	Aschehoug	Bind 12	«magi»
1972	Gyldendals Store Konversasjonsleksikon	Gyldendal	Bind 3	«heks»
1975	Combi: Visuelt Leksikon	Cappelen	Bind 6	«magi»
1982	PaxLeksikon	Pax Forlag	Bind 3	«heks»
1987	Norsk Samfunnsleksikon	Pax Forlag		«magi» «hekser» «trolldom»
1990	Aschehoug og Gyldendals ettbinds Leksikon	Kunnskapsforlaget		«hekseprosesser»
1990	Caplex: Cappelens ett-binds Leksikon: Leksikon, Atlas, Tabellverk	Cappelen		«hekseprosessene»
1991	Bokklubbens to-binds Leksikon	Den Norske Bokklubben	Bind 1	«hekseprosesser»
1992	Aschehoug og Gyldendals Store Norske Leksikon	Kunnskapsforlaget	Supplement	«hekser»
1995	Faktum Leksikon	Faktum		«heks» «hekseprosesser»
1997	Caplex: Leksikon, Atlas, Tabellverk	Cappelen		«hekseprosessene»
1997	Aschehoug og Gyldendals ettbinds Leksikon	Kunnskapsforlaget		«hekseprosesser»
1998	Damms Illustrerte Hjem og Skole Leksikon	Damm	Bind 2	«hekser og trolldom»
1998	Aschehoug og Gyldendals Lille Norske Leksikon	Kunnskapsforlaget		«heks»

Den neste tabellen vil gi en full oversikt over alle skolebøker jeg har benyttet meg av i denne teksten.

Tabell 1.2

Årstall	Tittel	Forlag	Kapittel	Sidet all
1900	Lærebog i Norges historie med Hovedtræk af Sveriges og Danmarks historie: for middelskolen	Cammermeyer	«Reformationstiden i Norden (1523 – 1648). Aandslivet i Danmark og Norge.»	s. 74
1900	Lærebog i verdenshistorie for middelskolen	Cammermeyer	«Keiser og pave. Pave Innocens 3 omtr. 1200 e. Kr.»	s. 98
1902	Lærebog i Norges historie med Hovedtræk af Sveriges og Danmarks historie: for middelskolen	Cammermeyer	«Reformationstiden i Norden (1523 – 1648). Aandslivet i Danmark og Norge.»	s. 74
1904	Norge og Nordens historie for folkeskolen	Cammermeyer	«Reformationstiden: aandsliv i Danmark og Norge. Foreningstiden (1319 – 1814)»	s. 128
1909	Verdenshistorie for middelskolen. 2: for 3dje og 4de klasse.	Cammermeyer	«Den nyere tid. Opdagelsernes og reformationens tid: religionskrige: renæssansens store kunst og videnskap (1492 – 1648). Rettroenhet i Luthers kirke: hekseforfølgelser.»	s. 17 – 18
1909	Kongeriket Norges og Nordens historie for folkeskole og hjem.	Cammermeyer	«Reformationstiden i Norge og Norden (1523 – 1660). Det aandelige liv.»	s. 113
1910	Norges historie: med hovedtræk av Sveriges og Danmarks historie: for middelskolen	Cammermeyer	«Reformationstiden i Norden: Sveriges store tid. Aandslivet i Danmark og Norge.»	s. 125
1911	Verdenshistorie for middelskolen. For 1ste og 2den klasse.	Cammermeyer	«Middelalder. Lenstid og korstogstid (900 – 1300). Oplysning (universiteter), overtro og raahet»	s. 193 – 194
1913	Historisk lærebok for middelskolen: omfattende saavel Nordens som verdens historie	Aschehoug	«Keiser og pave. Innocens den 3dje»	s. 72
1929	Lærebok i historie. 2: middelalder og den nyere tids historie	Cappelen	«Naturvidenskap og overtro»	s. 111
1932	Barnas verdenshistorie	Gyldendal	«Keiser og pave»	s. 46
1932	Lærebok i Norges, Danmarks og Sveriges historie for gymnasiene	Aschehoug	«Kampen om Østersjø – veldet og overmakten i Norden. 1560 – 1660 Norge og Danmark.»	s. 104
1932	Lærebok i verdenshistorie for middelskolen	Gyldendal	«Keiser og pave. Pave Innocens 3, 1200 efter Kr.»	s. 108. 139
1932	Norges og de andre nordiske rikers historie: lærebok for gymnasiet	Aschehoug	Ingen informasjon om trollfolk eller trolldomsprosesser i boken. Kjettere nevnes ved en anledning.	
1938	Gyldendals verdenshistorie: verden i gaar – verden i dag	Gyldendal		s. 90, 150, 326, 431, 470, 537, 546
1939	Verdenshistorie: lærebok for realskolen og gymnasiet	Aschehoug	«Kulturen i høgmiddelalderen»	s. 88
1940	Norges og de andre nordiske rikers historie: lærebok for gymnasiet	Aschehoug	Ingen informasjon om trollfolk eller trolldomsprosesser i boken. Kjettere nevnes ved en anledning.	

1941	Lærebok i Norges, Danmarks og Sveriges historie for gymnasierne	Aschehoug	«Kampen om Østersjø – veldet og overmakten i Norden. 1560 – 1660 Norge og Danmark. Det religiøse liv.»	s. 100
1946	Verdenshistorie: lærebok for realskolen og gymnaset	Aschehoug	«Kulturen i høgmellomalderen»	s. 88
1949	Verdenshistorie 1	Dreyers		s. 497, 551, 605
1960	Historien og samfunnet: lærebok i verdenshistorie for den høgre skolen	Damm	«Eneveldet og merkantilismens tid»	s. 168
1963	Verdenshistorie: lærebok for realskolen og gymnaset	Aschehoug	«Kulturen i høymiddelalderen»	s. 100
1964	Hjemmenes Universitet. 4: verdenshistorie	Cappelen	«Europas middelalder»	s. 162
1981	Historie C	Gyldendal	«Europa på 1500 – og 1600 – tallet» «Norge blir rikere, nyere tid etter 1537»	s. 120, s. 184
1984	Norge – og verdenshistorie før 1850	Aschehoug	«1500 – tallet – mot ei ny tid»	s. 203
1988	Verden 1: verdenshistorie før 1850	Cappelen	«1500 – tallet – et sammensatt hundreår»	s. 126
1988	Historie	Samlaget	Boken begynner i 1680	
1993	Verdenshistorie før 1850	Gyldendal	«Nyare tid»	s. 164
1993	Verden 1: Cappelens historieverk for den videregående skolen	Cappelen	«Reformasjonen»	s. 144
1993	Norge 1: Cappelens historieverk for den videregående skolen	Cappelen	«Bondesamfunnet 1500 – 1800»	s. 127
1997	Verdenshistorie før 1850: lærebok	Universitetsforlaget	«Det nye Europa 1500 – 1650. Kjønn og kultur»	s. 278
1997	Norgeshistorie før 1850: lærebok	Universitetsforlaget	«Livshjulet»	s. 159
1997	Verden 1: Verdenshistorie før 1850	Cappelen	«Renessanse og reformasjon»	s. 167

Ikke alle leksikon og skolebøker viste seg å være like fruktbare for min tekst. Enkelte av de var nyttige i forhold til noen av mytene, men ikke i forhold til andre. Noen av bøkene hadde ganske enkelt ikke informasjon om trolldomsprosessene eller trollfolk.

Et fellestrekk ved leksikon og skolebøker er at de aller fleste tar utgangspunkt i at det de leser i denne type litteratur er korrekt eller sant. Slår man opp i et leksikon eller pugger et kapittel i en lærebok før en prøve, tenker man ikke over at man burde etterprøve denne informasjonen hos annen litteratur. Man tenker seg at det er mennesker med relevant faglig bakgrunn som har skrevet leksikonartiklene og skolebøkene, og at man kan stole på det man leser.

Et annet fellestrekk ved leksikon og skolebøker er at de begge kommer ut i flere årganger, og er derfor mulig å spore tett både tilbake og fremover i tid. Dette gjør det mulig å spore tendenser over tid, se når det skjer forandringer, se om det skjer lignende forandringer hos ulike forlag eller utgivere på omtrent samme tid.

En annen årsak til at jeg har valgt disse to som mine kildetyper er basert på at de ikke er skrevet spesifikt om trolldomsprosessene. Trolldomsprosessene utgjør kun en liten del av hva hele boken handler om. Jo mindre andel av helheten det står skrevet om emnet, jo større sannsynlighet er det for at det som står skrevet ikke er korrekt. Altså, det er større sannsynlighet for å finne feilinformasjon i en kort artikkel fra et leksikon enn i en fagbok dedisert til emnet. Det er når jeg beveger meg utenfor fagfeltet som omhandler emnet mitt at feilinformasjon begynner å dukke opp.

I neste kapittel skal vi ta for oss den første av mytene jeg har valgt ut, myten om at millioner av mennesker mistet livet i løpet av trolldomsprosessene.

Kapittel tre – Millioner av mennesker mistet livet i løpet av trolldomsprosessene

«Bål og brann, henging, all slags bestialsk tortur. Dette vart lagnaden år millionar av kvinner i Europa berre nokre hundreår sia. Ein stad mellom 9 og 30 millionar, for det aller meste kvinner, vart gjennom godt og vel to hundreår torturerte og drepne, kan hende den største menneskejakta verda har sett³³.»

«(...) historians have never taken seriously the claim, first advanced by an eighteenth-century anticlerical lawyer, that nine million witches were executed during the early modern period. This implausible claim, based on a crude extrapolation of the number of executions in one German town, who, for ideological reasons, wished to make the death toll from witchcraft prosecutions greater than that of the Holocaust³⁴.”

Dette kapittelet vil ta for seg myten som omhandler at millioner av mennesker mistet livet under trolldomsprosessene. De to overstående sitatene illustrerer at det er en uoverensstemmelse mellom oppslagsverk og forskningsmiljøet. Dette kapittelet vil først ta for seg leksikon og oppslagsverk, og deretter se på skolebøker.

3.1 Leksikon og skolebøker

Som tidligere nevnt er leksikonartikler og artikler fra oppslagsverk en nyttig kildegruppe i forhold til problemstillingen på flere måter. Disse artiklene når ut til det brede lag av befolkningen og man leser, som regel, leksikon i den tro at informasjonen er troverdig. Dette er en kildegruppe som er svært tilgjengelig, man finner den på bibliotek, i hjem og på skoler, og det finnes mange digitaliserte leksikon. Det finnes også et stort utvalg spesialiserte leksikon, f.eks. medisinsk leksikon og juridisk leksikon. I denne teksten ligger fokuset på den vanligste typen leksikon, som dekker emner fra A til Å, og jeg har kun tatt for meg fysiske leksikon.

I følge sitatet til Levack har historikere aldri tatt påstanden om ni millioner døde seriøst. Da må vi enten anta at det ikke er historikere som har skrevet en del av artiklene dette kapittelet tar for seg, eller at utsagnet til Levack er for generaliserende. Det vil også vise seg at det var mer enn en liten gruppe mennesker som ønsket å blåse dette nummeret ut av proposjoner.

³³ PaxLeksikon, (1972/1982)

³⁴ Levack, Brian P. *The Oxford Dictionary of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America* (2013)

Det første vi vil ta for oss i dette kapittelet er en kronologisk oversikt over leksikon og hva de har å si i forhold til antall døde, og deretter en oversikt over skolebøker som viser det samme. La oss først se på hva leksikonene fra før 1945 skriver om antall som mistet livet i trolldomsprosessene.

Tabell 2.1

Årstall	Tittel og oppslagsord	Forlag	Ift. antall døde
1915	Salmonsens Konversations Leksikon «trolddom»	Brødrene Salmonsens Forlag	Ingenting om antall døde
1932	Kringla Heimsins: Norsk Konversasjonsleksikon. B. 3: Fiskeøgler – Håøy «heks»	Nasjonalforlaget	«Bygd på det faste system fikk prosessene mot h. et svært omfang.»
1933	Gyldendals Konversasjonsleksikon. 6 : Hatt – Japan «heks»	Gyldendal	Ingenting om antall
1935	Nyco Konversasjonsleksikon «hekser»	Cappelen	Ingenting om antall
1935	Gyldendals Konversations Leksikon «heks»	Gyldendal	Ingenting om antall
1939	Cappelens Leksikon: ett-binds konversasjonsleksikon med 3000 illustrasjoner, fargeplansjer og kart. «hekser»	Cappelen	Ingenting om antall.

Her kan man se at det kun er ett leksikon som i det hele tatt sier noe i henhold til antallet som mistet livet, og de kommer ikke med noe anslag i forhold til nummer, de skriver kun at prosessene fikk et «svært omfang». For å kunne gi et sammenligningsgrunnlag vil jeg nå komme med tabellen over skolebøker fra samme tidsavgrensning.

Tabell 3.2

Årstall	Tittel og sidetall	Forlag	Ift. antall døde
1900	Norge og Nordens historie for folkeskolen	Cammermeyer	Ingenting om antall
1900	Lærebog i Norges historie med hovedtræk af Sveriges og Danmarks historie s. 74	Cammermeyer	«I en by blev 10.000 mennesker dræbt, og da det var vanskeligt at skjelne kjætterne fra de rettroene, sagde pavens udsending: «dræp dem kun; Gud kjender nok sine.»*
1902	Lærebog i Norges historie med hovedtræk af Sveriges og Danmarks historie	Cammermeyer	Ingenting om antall
1904	Norge og Nordens historie for folkeskolen s. 128	Cammermeyer	«Men ogsaa i mere oplyste lande end Norge blev paa denne tid hundreder af kvinder og mænd aarlig brændt af samme grund.»

1909	Verdenshistorie for middelskolen. 2: For 3dje og 4de klasse. s. 17 – 18	Cammermeyer	«Heksebaalene lyste over hele Nord-Europa og Tyskland, og hvert aar blev tusener avlivet.» «Det er regnet ut at heksebaalene har krævd millioner av menneskeliv, og det kan derfor siges at hekseprocessene næsten overgik inkquisitionens kjetterbaal.»
1910	Norges historie: med hovedtræk av Sveriges og Danmarks historie: for middelskolen s. 125	Cammermeyer	Ingenting om antall
1911	Verdenshistorie for middelskolen. For 1ste og 2den klasse. S. 193 – 194	Cammermeyer	Ingenting om antall
1913	Historisk lærebok for middelskolen: omfattende saavel Nordens som verdens historie. S. 72	Aschehoug	Ingenting om antall
1929	Lærebok i historie. 2: middelalderen og den nyere tids historie s. 111	Cappelen	Ingenting om antall
1932	Lærebok i verdenshistorie for middelskolen s. 108, 139	Gyldendal	«I en by blev 10.000 mennesker drept, og da det var vanskelig å skjelne kjettere fra de rettroende sa pavens utsending: «Drep dem bare; Gud kjenner nok sine.»*
1932	Barnas verdenshistorie s. 46	Gyldendal	«Pavene og mange fyrster forfulgte dem og søkte å utrydde dem; mange tusen kjettere blev brent på bål, fordi de hadde andre meninger enn paven.»*
1932	Norge og de andre Nordiske rikers historie: lærebok for gymnasiet	Aschehoug	Ingenting om antall
1932	Lærebok for Norges, Danmarks og Svergies historie for gymnasierne s. 104	Aschehoug	«Hekser og trollmenn blev dømt i uhyre antall, fordi man trodde at de hadde gitt sig i djevelens vold og ved hans hjelp førte skade og ulykker på sine medmennesker og deres eiendom.»
1938	Gyldendals Verdenshistorie: Verden i gaar – verden i dag. B. 2: Middelalderen.	Gyldendal	Ingenting om antall
1939	Verdenshistorie: lærebok for realskolen og gymnaset	Aschehoug	Ingenting om antall
1940	Norge og de andre Nordiske rikers historie: lærebok for gymnasiet	Aschehoug	Ingenting om antall
1941	Lærebok for Norges, Danmarks og Sveriges historie for gymnasierne s. 100	Aschehoug	«Hekser og trollmenn ble dømt og brent i store antall, fordi folk trodde at de hadde gitt seg i djevelens vold og ved hans hjelp førte skade og ulykker på sine medmennesker og deres eiendom.»

I forhold til leksikon er det en god del flere skolebøker som kommer med kommentarer i forhold til antall. En del av de kommer med anslag som «store antall» eller at hundre mistet livet årlig. Det er verdt å merke seg at Verdenshistorien for Middelskolen fra 1909 skriver at «heksebaalene har krævd millioner av menneskeliv», og bidro dermed til millionmyten gjennom skoleverket for over 100 år siden. Ingen av de andre leksika eller skolebøkene jeg har sett på fra før 1945 nevner så høye antall som denne boken. Det er også verdt å merke seg at mange av skolebøkene skrev om at mange tusen kjettere mistet livet på bålet, og sett i en større sammenheng i de forskjellige bøkene er det ikke alltid like lett å skille trollfolk og kjettere fra hverandre. Det vil komme en diskusjon som tar for seg trollfolk og kjettere i neste kapittel. Videre vil vi se på leksikon og skolebøker fra 1945 til 1990, og vurdere om det er noen forskjell i hva som blir skrevet frem til 1945.

Tabell 3.3

Årstall	Tittel og oppslagsord	Forlag	Ift. antall døde
1947	Aschehougs Konversasjonsleksikon. B. 8: Havgul – Imago «heks»	Aschehoug	«Hvor mange som ble brent som h., vet man ikke, men tallet går antagelig opp i millioner.»
1948	Fakta: Norsk Konversasjonsleksikon	Mortensen	Ingenting om antall
1954	Norsk Allkunnebok. 6 bandet. «heks»	Fonna Forlag	«Heile strok i Tyskl. låg mest avfolka, og truleg miste mill. livet.»
1957	Aschehougs Konversasjonsleksikon. B. 9: Heidal – Impresario «heks»	Aschehoug	«Hvor mange som ble brent som h., vet man ikke, men tallet går antagelig opp i millioner.»
1965	Gyldendals Store Konversasjonsleksikon. B. 3 : H – L «heks»	Gyldendal	«I de følgende århundrer herjet hekseprosessene Europa som et mareritt, og millioner døde på bålet.»
1967	Gyldendals Ett-binds Konversasjonsleksikon «heks» «hekseprosesser»	Gyldendal	«Mange tusen led døden som hekser.»
1969	Aschehougs Konversasjonsleksikon. 8 : Graaf – Heykaster «heks»	Aschehoug	«Hvor mange som ble brent som h., vet man ikke, men tallet går ventlig opp i millioner; f.eks. ble hele distriker i Tyskland nesten avfolket.»
1972	Gyldendals Store Konversasjonsleksikon. B. 3 : H – L «heks»	Gyldendal	«I de flg. århundrer herjet hekseprosessene Europa som et mareritt, og millioner døde på bålet.»
1975	Combi: Visuelt Leksikon. B. 6 : Combi Konversasjonsleksikon «magi»	J. W. Cappelen	«H.-troen ble en massepsykose som varte frem til 1700-årene; det antas at flere millioner kvinner ble torturert og brent på bål som h.»
1982	PaxLeksikon. 3 : H – Ks «heks»	Pax Forlag	«Ein stad mellom 9 og 30 millionar, for det aller meste kvinner, vart gjennom godt og vel to hundreår torturerte og drepne.» Norge «750 kjente prosessar. Det eigentlege talet på drepne kvinner frå denne tida er utan tvil mykje høgare.»
1987	Norsk Samfunnsleksikon	Pax Forlag	Ingenting om antall

I den overstående tabellen som viser leksikon fra 1945 og frem til 1990, kan man se at millioner dukker opp i nesten hver eneste artikkel. Det kan nesten se ut som det var et skifte eller en brytning i forhold til de tidligere utgavene, som kom ut før andre verdenskrig. En mulig årsak til dette kan være at verden befant seg i en slags desillusjonert tilstand etter andre verdenskrig, og man hadde opplevd Holocaust. I løpet av krigen mistet millioner av mennesker livet i konsentrasjonsleire, og dette er noe som var friskt i minne, og som fortsatt er friskt i minne. En virkning av dette kan være at det virket mer plausibelt at millioner av mennesker mistet livet i løpet av trolldomsprosessene også. Under krigen var det svært mange som ikke var klar over omfanget av Holocaust, og dermed opplevde sjokk og vantro når det ble kjent hvor mange mennesker som faktisk mistet livet. Disse følelsene og denne opplevelsen kan ha blitt overført til trolldomsprosessene, og at det faktisk ikke virket så usannsynlig at flere millioner mistet livet i løpet av prosessene. For sammenligning kommer nå en tabell over skolebøker fra samme tidsperiode.

Tabell 3.4

Årstall	Tittel og sidetall	Forlag	Ift. antall døde
1946	Verdenshistorie: lærebok for realskolen og gymnaset. S. 88	Aschehoug	<i>Om kjettere</i> «Paven lyste krossferd mot dei, og tusenvis av menneske vart drepne.»
1949	Verdenshistorie 1.	Dreyers	Ingenting om antall
1960	Historien og samfunnet: lærebok i verdenshistorie for den høgre skulen	Damm	Ingenting om antall
1963	Verdenshistorie: lærebok for realskolen og gymnaset s. 100	Aschehoug	<i>Om kjettere</i> «Paven lyste «korstog» mot dem, og tusener ble drept.»
1981	Historie C.	Gyldendal	Ingenting om antall
1984	Norges – og verdenshistorie før 1850. s. 203	Aschehoug	«I løpet av disse århundrene ble hundretusener av mennesker anklaget for hekseri. De aller fleste var kvinner, og ofte var døden på bålet utgangen på prosessen.»
1988	Verden 1: Verdenshistorie før 1850 s. 126	Cappelen	«Antall drepte er usikkert, for mange ble drept av folk utendom de offisielle prosessene, men moderne forskning har redusert tallet fra flere millioner til omkring 40 000.»
1988	Historie	Samlaget	Ingenting om antall. Boken tar kun for seg historie fra 1680 ; «Det står i Mønsterplan for grunnskolen at det er høveleg å byrje rundt år 1700 i samfunnsfag i ungdomssteget.»

Skolebøkene jeg har sett på i perioden 1945 til 1990 holdt seg til mer beskjedne anslag enn det leksikonene gjorde. Det er et par av skolebøkene i denne kategorien som kun nevner

kjettere og ikke trollfolk, slik som i forrige kategori. Det høyeste anslaget her finnes i Norges – og verdenshistorie før 1850 fra 1984, som benytter et tall i hundretusen-klassen. Man kan merke seg at boken skriver at hundretusener ble *anklaget* og at *døden ofte* var utgangen på prosessen. Dette reduserer anslaget noe. Videre har vi Verden 1: verdenshistorie før 1850 fra 1988, som er den første av de skolebøkene jeg har sett på som nevner at omfanget av trolldomsprosessene har tidligere vært sterkt overdrevet, og at moderne forskning har redusert antallet. Leksikon fra samme tiår, altså 1980-tallet, skrev at mange millioner mistet livet. I denne tidsperioden er det svært tydelig at leksikon definitivt bidro til å holde liv i millionmyten, mens skolebøkene for det aller meste holdt seg til mer moderate anslag.

Den siste kategorien vi skal se på er leksikon og skolebøker fra 1990 og fremover.

Tabell 3.5

Årstall	Tittel og oppslagsord	Forlag	Ift. antall døde
1990	Caplex : Cappelen ettbinds leksikon : leksikon, atlas, tabellverk «hekseprosessene»	Cappelen	«I Tyskland ble det brent millioner av hekser.»
1990	Aschehoug og Gyldendals ettbinds leksikon «hekseprosesser»	Kunnskapsforlaget	«Mange tusen kvinner led døden som hekser.»
1991	Bokklubbens tobinds leksikon «hekseprosesser»	Den Norske Bokklubben	«Mange tusen kvinner led døden som hekser.»
1992	Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon	Kunnskapsforlaget	Ingenting om antall
1995	Faktum leksikon «heks» «hekseprosesser»	Faktum	«Millioner av kvinner ble brent under hekseprosessene i Europa.»
1997	Capex: leksikon, atlas, tabellverk «hekseprosessene»	Cappelen	«I Tyskland ble det brent millioner av hekser.»
1997	Aschehoug og Gyldendals ettbinds leksikon	Kunnskapsforlaget	Ingenting om antall
1998	Aschehoug og Gyldendals lille norske leksikon	Kunnskapsforlaget	Ingenting om antall
1998	Damms illustrerte hjem og skole leksikon «hekser og trolldom»	Damm	«Mens hysteriet bygde seg opp, ble tusenvis stilt for kirkelige og sivile domstoler. Heksejaktene varte i rundt 300 år, og minst 300 000 uskyldige mennesker, de fleste kvinner ble drept.»

I denne siste kategorien er det fortsatt et par leksikon som benytter seg av antall i millionklassen. Faktum leksikon fra 1995 skriver at millioner av hekser ble brent på bålet i

Tyskland, og det kan leses i den retningen at hvis millioner døde bare i Tyskland, må det ha vært svært mange fler som døde på verdensbasis. Aschehoug og Gyldendal, og Bokklubben fra 1990 benytter seg av «mange tusen» som kan leses på flere måter. Har man noe forhåndskunnskap om emnet så kan man lese det på en måte som er helt i tråd med forskningslitteraturen, men hvis man ikke har noe forhåndskunnskap så kan det bety alt fra et par tusen opp til hundretusen. Det er svært få av leksikonartiklene som benytter seg av spesifikke nummer, Damm fra 1998 er et av eksemplene på dette, de skriver at *minst* 300 000 mennesker mistet livet. La oss se på skolebøkene fra samme tidsperiode.

Tabell 3.6

Årstall	Tittel	Forlag	Ift. antal døde
1993	Verdenshistorie før 1850. s. 164	Gyldendal	«I perioden mellom 1400 og 1700 ble tusenvis av kvinner, noen ganger også menn og barn, brent på bålet anklaget for hekseri.» «Tallene spriker mellom noen få tusen og flere millioner. I dag regner vi at tallet ligger et sted rundt 40 000.»
1993	Verden 1. Cappelens historieverk for den videregående skolen s. 144	J.W. Cappelen	«Antall drepte er usikkert, for mange ble drept av folk utenom de offisielle prosessene, men moderne forskning har redusert antallet fra millioner til omkring 40 000.»
1993	Norge 1. Cappelens historieverk for den videregående skolen s. 127	J.W. Cappelen	«Titusener av mennesker ble brent fordi de angivelig hadde drevet med trolldomskunster.» «I Norge fant det store flertallet av hekseprosessene sted mellom 1570 og 1670, og om lag 2000 personer ble anklaget. Av dem ble ca. 25 prosent henrettet.
1997	Verdenshistorie før 1850: lærebok s. 278	Universitetsforlaget	«Opptil 100 000 kvinner ble stilt for retten anklaget for hekseri og for å stå i ledetog med Djevelen.» «Omkring 30 000 – 40 000 ble henrettet på bålet.»
1997	Norgeshistorie før 1850: lærebok s. 159	Universitetsforlaget	«Det synes å ha vært satt i gang omkring 2000 hekseprosesser i Norge» «Av de omkring 2000 personene som ble anklaget for trolldom og hekseri, ble omkring 25 prosent henrettet, flertallet for magisk skadegjørelse. Av disse var ca. 15 prosent menn og 85 prosent kvinner.»
1997	Verden 1 : Verdenshistorie før 1850 s. 187	Cappelen	«Antall drepte er usikkert, for mange ble drept av folk utenom de offisielle prosessene, men moderne forskning har redusert tallet fra millioner til omkring 40 000.»

Som man kan se ut i fra denne tabellen så er det flere av skolebøkene fra denne perioden som nevner det samme som *Verden 1* fra 1988 sa; moderne forskning har redusert antallet som mistet livet i trolldomsprosessene. Ut i fra informasjonen som har blitt presentert nå, kan vi se at skolebøkene er mer moderate i sine anslag, og de forholder seg også til det faktum at det eksisterer en millionmyte. Alle skolebøkene sier noe om antall, og de er spesifikke. De leksikonene jeg har sett på forholder seg enten til millionmyten, eller så sies det ingenting om antall. Det kan være flere årsaker til dette.

Når man forfatter en bok som skal være et oversiktsverk over for eksempel norsk historie før 1850, skriver man en sammenhengende historie. Man er avhengig av å gjøre research hele veien, og å kryssreferere hendelser og opplysninger. Det er et satt team på kanskje tre eller fire personer som samarbeider om å skrive boken. Når man skal sette sammen et leksikon er det svært mange flere bidragsyttere, og det er frittstående artikler. Det man skriver om trolldomsprosessene i en skolebok er en del av en større historie, mens i leksikonene er det som står om prosessene en liten frittstående artikkel blant hundrevis av andre. Det er vanskeligere å kryssreferere og sjekke opp alle artikler i et leksikon, hvor svært mange bidrar og det er svært mye informasjon som skal tilrettelegges, enn når det er et tett samarbeid mellom en liten gruppe mennesker som skal skrive en sammenhengende historie.

Hvis man ser på artiklene fra de forskjellige leksikonene ligger de i gjennomsnitt på 317 ord per artikkel. Dette er litt under en halv A4-side i oppslagsverk på gjerne opptil 1000 sider³⁵. Ettbinds-leksikonene har artikler på 130 ord i gjennomsnitt, og flerbinds-leksikonene har 434 ord i gjennomsnitt per artikkel. Det er naturligvis trangere om plassen i ett ettbinds-leksikon enn det er i et flerbinds-leksikon, noe som fører til lengre artikler i flerbinds leksika. Samtidig så er det flere sider i et flerbinds-leksikon enn det det er i ett ettbinds-leksikon, så i proposjon blir ikke artiklene noe lengre. Det er vanskelig å finne ut hvor mange ord som er brukt på trolldomsprosessene i skolebøkene, da de som sagt er en del av en større historie i disse bøkene, og informasjonen kommer mer spredt utover. Som jeg har påstått tidligere i teksten så viser det seg at jo mindre det står skrevet om emnet, jo større er sannsynligheten for at det som står skrevet ikke er korrekt. Det er med andre ord større sannsynlighet for at det som står skrevet om trolldomsprosessene i et leksikon ikke er korrekt, sett i relasjon til

³⁵ Her er det ettbinds-leksikon på opptil 1000 sider, og når det er flerbinds-leksikon blir de på opptil 1000 sider til sammen, ofte mye mer enn dette også.

en bok om trolldomsprosessene. 11% av skolebøkene jeg har sett på adresserer det faktum at moderne forskning har redusert antallet som mistet livet fra flere millioner til rundt 40 000, ingen av leksikonartiklene gjør det.

Hvis man ser på leksikonartiklene så er det 36% av dem som ikke kommer med noe estimat i forhold til antallet som mistet livet. 16% av de gir et fem-sifret estimat og 4% gir et seks-sifret estimat. Hele 44% av leksikonartiklene kommer med et syv-sifret estimat i forhold til hvor mange som mistet livet i løpet av trolldomsprosessene. Sammenlignet med skolebøkene så kommer 71% av skolebøkene ikke med noe estimat i det hele tatt i forhold til antall døde, 22% gir et fem-sifret estimat og 4% et seks-sifret estimat. 3% av skolebøkene, dvs en av de jeg har sett på, gir et syv-sifret estimat. Så vi kan se at den største kategorien i leksikonene er den minste kategorien i skolebøkene.

En annen fordeling det kan være interessant å se på er i hvilke årganger de forskjellige leksikonene og skolebøkene kommer med de forskjellige estimatene. Den første tabellen vil vise hvilke leksikon som ikke kommer med noe estimat i forhold til antall døde.

Tabell 3.7

Årstall	Tittel	Estimat ift. antall døde
1915	Salmonsens Konversationsleksikon	N/A
1932	Kringla Heimsins Konversasjonsleksikon	Bygd på det faste system fikk prosessene mot f. et svært omfang
1933	Gyldendals Konversasjonsleksikon	N/A
1935	Gyldendals Konversasjonsleksikon	N/A
1935	Nyco Konversasjonsleksikon	N/A
1939	Cappelens ett-binds Konversasjonsleksikon	N/A
1948	Fakta Konversasjonsleksikon	N/A
1987	Norsk Samfunnsleksikon	N/A
1992	Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon	N/A
1998	Aschehoug og Gyldendals lille norske leksikon	N/A

Tabell 3.8

Årstall	Antall	Prosent
1920 – 1930	1	10 %
1930 – 1940	5	50 %
1940 – 1950	1	10 %
1950 – 1960		
1960 – 1970		
1970 – 1980		
1980 – 1990	1	10%
1990 – 2000	2	20%

Som disse tabellene illustrerer ble 70% av alle leksikon som ikke kommer med noe estimat i forhold til antall døde gitt ut før 1950. Neste tabell viser skolebøker for sammenligning.

Tabell 3.9

Årstall	Tittel	Estimat ift. antall døde
1900	Lærebog i Norges historie med hovedtræk af Sveriges og Danmarks historie	N/A
1902	Lærebog i Norges historie med hovedtræk af Sveriges og Danmarks historie	N/A
1910	Norges historie: med hovedtræk af Sveriges og Danmarks historie: for middelskolen	N/A
1911	Verdenshistorie for middelskolen, for 1ste og 2den klasse	N/A
1913	Historisk lærebok for middelskolen: omfattende saavel Nordens som verdens historie	N/A
1920	Lærebok i Norges, Danmarks og Sveriges historie for gymnasiet	N/A
1929	Lærebok i historie. 2 : middelalderen og den nyere tids historie	N/A
1932	Norge og de andre nordiske rikers historie: lærebok for gymnasiene	N/A
1932	Lærebok i Norges, Danmarks og Sveriges historie for gymnasiene	«Hekser og trollmenn blev dømt i uhyre antall (...)»
1938	Gyldendals verdenshistorie: verden i gaar – verden i dag	N/A
1939	Verdenshistorie: lærebok for realskolen og gymnaset	N/A
1940	Norge og de andre nordiske rikers historie: lærebok for gymnasierne	N/A
1941	Lærebok i Norges, Danmarks og Sveriges historie for gymnasierne	«Hekser og trollmenn blev dømt og brent i store antall (...)»
1946	Verdenshistorie: lærebok for realskolen og gymnaset	N/A
1949	Verdenshistorie 1	N/A
1960	Historien og samfunnet: lærebok i verdenshistorie for den høgere skolen	N/A
1963	Verdenshistorie: lærebok for realskolen og gymnaset	N/A
1981	Historie C	N/A
1988	Historie	N/A

Tabell 3.10

Årstall	Antall	Prosent
1900 – 1910	2	10,5%
1910 – 1920	3	16%
1920 – 1930	2	10,5%
1930 – 1940	4	21%
1940 – 1950	4	21%
1950 – 1960		
1960 – 1970	2	10,5%
1970 – 1980		
1980 – 1990	2	10,5%
1990 – 2000		

Denne tabellen illustrerer den samme tendensen som leksikonene kunne vise; 79% prosent av alle skolebøker som ikke kommer med noe estimat i forhold til antall døde ble gitt ut før 1950.

De neste tabellene vi skal se på er hvor hvor mange av leksika og skolebøker som kommer med et fem-sifret estimat, og når disse bøkene er utgitt. Et fem-sifret estimat er det fagmiljøet forholder seg til i forhold til trolldomsprosessene.

Tabell 3.11

Årstall	Tittel	Estimat ift. antall døde
1967	Gyldendals ett-binds leksikon	«Mange tusen kvinner led døden som hekser.»
1990	Aschehoug og Gyldendals ettbinds leksikon	«Mange tusen kvinner led døden som hekser.»
1991	Bokklubbens tobinds leksikon	«Mange tusen kvinner led døden som hekser.»

Tabell 3.12

Årstall	Antall	Prosent
1960 – 1970	1	33,3%
1990 – 2000	2	66,6%

Da artiklene beskriver det som *mange tusen* har jeg tatt utgangspunkt i at de referer til et estimat som er høyere enn titusen. For å sammenligne viser tabellen under skolebøkene med samme estimat.

Tabell 3.13

Årstall	Tittel	Estimat ift. antall døde
1988	Verden 1: verdenshistorie før 1850	«(...) redusert tallet (...) til omkring 40 000.»
1993	Verdenshistorie før 1850	«(...) et sted rundt 40 000.»
1993	Verden 1. Historieverk for den videregående skolen	«(...) redusert tallet (...) til omkring 40 000.»
1993	Norge 1. Historieverk for den videregående skolen	«Titusener av mennesker (...)» «I Norge (...) om lag 2000 personer ble anklaget. Av dem ble ca. 25 prosent henrettet.»
1997	Verden 1: verdenshistorie før 1850	«(...) redusert tallet (...) til omkring 40 000.»
1997	Verdenshistorie før 1850	«Omkring 30 000 – 40 000 (...)»

Tabell 3.14

Årstall	Antall	Prosent
1980 – 1990	1	17%
1990 – 2000	5	83%

Som tabellen over følger skolebøkene samme trenden som leksikonene, men tendensen er kraftigere. Av leksikonartiklene fra 1990 – 2000 var det to av dem som kom med et fem-sifret estimat, mens hos skolebøkene omtaler brorparten av dem det faktum at forskning har redusert estimatet i forhold til antall døde. Av de nyere skolebøkene jeg har sett på er hele 83% av dem i takt med det forskningsmiljøet antar er et sannsynlig estimat. Det at de fleste av bøkene henviser til moderne forskning viser at forfatterne av skolebøkene har oppdatert seg i forhold til forfatterne av leksikonartiklene om trolldomsprosessene. I forhold til skolebøkene ser vi altså en tendens at jo nærmere vi kommer vår egen tid, jo mer i takt med forskningsmiljøet blir skolebøkene. Leksikonartiklene derimot bruker fortsatt mye av den gamle ordlyden, noe som demonstreres av hvor få leksikonartikler som havnet i kategorien med fem-sifrede estimater.

I forhold til et seks-sifret antall er det kun en leksikonartikkel og en skolebok som benytter seg av dette, og det virker derfor naturlig å presentere disse i den samme tabellen.

Tabell 3.15

Årstall	Tittel	Estimat ift. antall døde
1984	Norges og verdenshistorie før 1850	«I løpet av disse århundrene ble hundretusener av mennesker anklaget for hekseri.»
1998	Damms illustrerte hjem og skole leksikon	«Heksejaktene varte i rundt 300 år, og minst 300 000 uskyldige mennesker, de fleste kvinner, ble drept.»

Her ser jeg heller ikke noe poeng i å presentere disse i en tabell som viser hvor mange prosent av artiklene som kom ut i hvilket tiår, da det kun er to artikler. Skoleboken fra 1984 tar et forbehold om at hundretusener ble *anklaget*, men hvis vi tar utgangspunkt i at rundt 50% av de som ble anklaget ble avrettet, er det stor sannsynlighet for at dette avsnittet hører hjemme i denne kategorien. Hva denne tabellen kan fortelle oss er at kildene velger å enten forholde seg til millionmyten, benytte seg av de samme estimatene som forskningsmiljøet benytter seg av, eller å ikke komme med noe estimat i det hele tatt.

De siste tabellene vi skal se på er de leksikonartiklene og de skolebøkene som velger å forholde seg til et syv-sifret estimat, eller millionmyten. Den første tabellen vil ta for seg leksikonartiklene.

Tabell 3.16

Årstall	Tittel	Estimat ift. antall døde
1947	Aschehous konversasjonsleksikon. B. 8 : havgul – imago	«(...) tallet går ventelig opp i millioner.»
1954	Norsk allkunnebok. 6. bandet	«(...) truleg mista mill. livet.»
1957	Aschehous konversasjonsleksikon. B. 9 : heidal – impresario	«(...) tallet går ventelig opp i millioner.»
1965	Gyldendals store konversasjonsleksikon. B. 3 : H – L	«(...) flere millioner døde på bålet.»
1969	Aschehous konversasjonsleksikon. 8 : graaf – heykaster	«(...) tallet går ventelig opp i millioner (...)»
1972	Gyldendals store konversasjonsleksikon. B. 3 : H – L	«(...) millioner døde på bålet.»
1975	Combi: visuelt leksikon. B. 6 : combi konversasjonsleksikon.	«(...) flere millioner kvinner (...) brent på bål som h.»
1982	Paxleksikon. 3 : H – Ks	«Ein stad mellom 9 og 30 millionar (...) torturerte og drepne (...)»
1990	Caplex : Cappelens ettbindsleksikon: leksikon, atlas, tabellverk.	«I Tyskland ble det brent millioner av hekser.»
1995	Faktum leksikon	«Millioner av hekser ble brent (...)»
1997	Caplex: leksikon, atlas, tabellverk	«I Tyskland ble det brent millioner av hekser.»

Tabell 3.17

Årstall	Antall	Prosent
1940 – 1950	1	9%
1950 – 1960	2	18%
1960 – 1970	2	18%
1970 – 1980	2	18%
1980 – 1990	1	9%
1990 – 2000	3	27%

Jeg vil påstå at denne tabellen støtter oppunder påstanden jeg kom med tidligere i teksten; millionmyten dukket for alvor opp i leksikonartiklene etter andre verdenskrig. Av leksikonene jeg har sett på fra før 1945 velger alle å ikke komme med noe estimat uten om et leksikon som benytter seg av ordlyden *et svært omfang*. Etter 1945, og krigens slutt, dukker det første millionanslaget opp allerede i 1947. Til sammenligning kan vi se på hvilke skolebøker som har benyttet seg av millionestimatet.

Tabell 3.18

Årstall	Tittel	Estimat ift. antall døde
1909	Verdenshistorie for middelskolen. 2 : for 3dje og 4de klasse.	«(...) heksebaalene har krævd millioner av menneseliv (...) næsten overgik inkvisitionens kjetterbaal.»

Til sammenligning ser vi at, av skolebøkene jeg har undersøkt, er det kun en som benytter seg av et millionestimat. Interessant nok ble denne boken utgitt allerede i 1909, og punkterer dermed andre verdenskrig- teorien noe.

Disse tabellene bygger oppunder en annen påstand gjort tidligere i teksten; jo nærmere vi kommer vår egen tid, jo nærmere kommer estimatet til skolebøkene estimatet til forskningsmiljøet. Det samme kan ikke sies om leksikon. Ut i fra det materiellet som har blitt fremstilt her er det trygt å si at leksikon har vært med på å bygge oppunder millionmyten. Man ser at leksikon har en tendens til å bruke de samme artiklene over svært lang tid, og dette kan være årsaken til at estimatene ikke har blitt nedjustert.

Neste kapittel vil se på hva mine utvalgte kilder har å si om myte nummer to, nemlig at trolldomsprosessene fant sted i middelalderen.

Kapittel fire – Trolldomsprosessene fant sted i middelalderen

I dette kapitlet vil jeg ta for meg myte nummer to, nemlig at trolldomsprosessene fant sted i middelalderen. Det er en forestilling man til stadighet støter på, og som fremdeles dukker opp i litteraturen. Som tidligere nevnt så er det i dagens samfunn naturlig for de fleste å hente informasjon fra Internett, og denne myten eksisterer i beste velgående der også³⁶

Da antikken gikk mot slutten og kristendommen inntok Europa, skapte denne religionen et nytt rammeverk rundt både verdslig og religiøst liv. Dette førte til at man etter hvert begynte å se på trollfolk og magi i forhold til kristendommen. I tidlig middelalder og høymiddelalder ble man sett på som kjetter hvis man *trodde* at trollfolk kunne fly gjennom luften³⁷. En reell frykt var at djevelen skulle fullbyrde sitt rike på jorden, og etter hvert ble trollmenn og trollkvinner en del av dette trusselbildet.

Før jeg begynner på selve analysen ønsker jeg å se på hva fagmiljøet har hatt å si om forholdet mellom trollfolk og kjettere. Flere av skolebøkene jeg har sett på snakker om trollfolk og kjettere i samme åndedrag, og dette kan være forvirrende for lesere. Et annet punkt jeg ønsker å være innom før analysen begynner er om lekfolk vet når perioden vi har titulert middelalderen fant sted. Om man vet, eller ikke vet, når denne perioden var, kan være avgjørende i forhold til lesningen av mange av leksikonartiklene og skolebøkene.

4.1 Hva sier fagmiljøet i forhold til trollfolk og kjettere?

For å få et inntrykk av hva fagmiljøet legger i uttrykkene «trollfolk» og «kjettere» vil det nå komme en diskusjon som involverer flere av de sentrale historikerne i forhold til temaet.

Både trolldom, overnaturlige hendelser og kjetteri var definitivt til stede i folks bevissthet og i rettssystemet i middelalderen. I boken *The Devil, heresy and witchcraft in the Middle Ages – Essays in Honor of Jeffrey B. Russell* kan man lese at allerede på 400 – tallet “The new imperial protectors of Christianity had taken up a number of offences against the Church and the faith, and incorporated them into imperial law, and they incorporated some of them, like

³⁶ https://www.buzzfeed.com/mikespohr/51-historical-facts-that-are-totally-messed-up?utm_term=.cgRZrXXNO#.cvMwQppDZ (sist besøkt 21.03.16) En svært populær nettsiden med mange tusen daglige lesere. Under punkt nummer to kan man lese «In medieval times people were put to death for being witches. One anthropologist conjectures as many as 600 000 “witches” lost their lives”.

³⁷ The Canon Episcopi, en del av middelalderlov som først dukket opp i 906, og erklærte troen på at mennesker kunne fly gjennom luften som kjettersk.

heresy, into the stiffest part of the law, the criminal publica³⁸.” Så, allerede på 400 – tallet var kjetteri en del av den strengeste lovgivningen som eksisterte. Russel selv skriver at «as the Church fortified itself against heresy, it also moved further in the direction of assimilation of sorcery into heresy³⁹.” I følge Russell beveget kirken seg i en retning som ville assimilere trolldom og kjetteri. P.G. Maxwell – Stuart støtter Russell sitt utsagn i sin bok *Witchcraft in Europe and the New World 400 – 1800* med utsagnet «Jews ... were by no means as potentially frightening as heretics; and since heretics both could be and were viewed as allies of Satan ... it was always possible that heresy could be linked with magic to form a relatively new and lethal offence against orthodox society⁴⁰.” Maxwell – Stuart argumenterer for at kjettere uproblematisk kunne settes i sammenheng med trolldom og trollfolk.

Kirken begynte altså å assimilere trollfolk og kjetteri, og ser man på litteratur som henvender seg til folk utenfor fagmiljøet kan det virke som en del av de blander kjetteri og trolldom. Dette kan være en ubevisst handling eller det kan gjøres for å understreke et poeng. Med det siste mener jeg at hvis man slår sammen disse to gruppene vil man for eksempel kunne få høyere antall som mistet livet. Hvis man setter et likhetstegn mellom kjetteri og trolldom vil man kunne argumentere for at det ble brent mange trollfolk i middelalderen, og at antallet anklagde og dømte er høyere enn estimert.

Walter Stephens skriver «... a document from 1460 describing alleged gatherings of a group of heretics. The Latin text describes these people as “Waldensians”, but the French equivalent, *Vaudois*, was already a synonym for witch⁴¹.” Et par sider senere i samme bok finner man et utdrag fra teksten *Flagellum haereticorum fascinariorum* fra 1458 hvor man kan lese at «thus, almost all heresies and the sects of witchcraft, or those who practice enchantment...» Når man ser en setning som denne er det lett å slå sammen de to gruppene, bevisst eller ubevisst, og å sitte igjen med oppfatningen om at de er mer eller mindre det samme. Wolfgang Behringer skriver også «in Southern European Inquisition records, various crimes of magic (harmful magic, love magic, divination and so on) replaced

³⁸ Ferreiro (1998) s. 135

³⁹ Russell (1972) s. 155

⁴⁰ P.G. Maxwell – Stuart (2001) s. 18

⁴¹ Stephens (2002) s. 20

heresies in prominence⁴².” Så, i følge Behringer overgikk trollfolk kjettere i protokollene til Inkvisisjonen. Siden trollfolk sine påståtte kriminelle handlinger ble mer fremtredende enn kjettere sine påståtte handlinger, kan dette leses som at trollfolk nærmest overtok for kjettere og at de assimilerte inn i en gruppe. Dette kan gjøre det problematisk å skille mellom de to. Walter Stephens skriver at «after about 1200, the literate elite had less and less reason for uncomplicated belief in the reality of devils, angels, and the whole world of spirit...⁴³» I følge Stephens var altså engler, djevler og andre åndelige vesener en del av, iallefall elitens bevissthet fra 1200 – tallet.

Det er ikke helt uvanlig å ha en forestilling om middelalderen som en primitiv og barbarsk tid, og Milis skriver i sin bok *The pagan Middle Ages at Oxford English Dictionary* lister blant annet «primitive, old – fashioned, barbaric⁴⁴.» som karakteristika under artikkelen om middelalderen, men som historikeren Brian A. Pavlac understreker hadde perioden også noble kjennetegn som «an emphasis on faith, codes of conduct like chivalry, technological innovation, mutual obligations of social classes⁴⁵.» Ofte har grusomme og skumle hendelser en tendens til å feste seg godt i hukommelsen, og assosiasjonene til primitiv tortur henger lettere igjen i folks bevissthet enn at det var flere teknologiske nyvinninger i perioden. Tortur kan igjen assosieres med å bli brent levende på bålet.

P.G. Maxwell – Stuart sin bok *Witch Beliefs and Witch Trials in the Middle Ages – Documents and Readings* inneholder brev, offisielle uttalelser og rettsdokumenter som omhandler trolldom. Denne boken viser en klar tendens og utvikling av rettsvesenet og kirken i middelalderen, både i forhold til straffeutmåling og Inkvisisjonen. En kardinal skriver til en som arbeider for Inkvisisjonen i 1320 at han skal «root out demon worship and sacrilegious magic in Carcassonne», men påpeker også «only in accordance with the restrictions laid down⁴⁶.” Det fortelles om to men som blir arrestert for å bedrive magi, og holdt i fengsel i 1338, og det blir bedt om at de skal sendes til “the Apostolic See so that they can receive a better and more complete justice.” 100 år senere kommer det et brev som sendes til alle i Inkvisisjonen hvr det står at «the prince of darkness» er alle steder i samfunnet, og at de skal

⁴² Behringer (2004) s. 90

⁴³ Stephens (2002) s. 17

⁴⁴ Milis (1998) s. 1

⁴⁵ http://departments.kings.edu/womens_history/witch/werror.html (sist besøkt 31.03.16)

⁴⁶ P.G. Maxwell – Stuart (2011) s. 22 – 23

«proceed without wasting time, straightforwardly, unofficially, without fuss or formal judicial proceedings⁴⁷.» Her kan man altså se at det har skjedd en betydelig holdningsendring hos kirken i løpet av hundre år. En slik uttalelse fra et så betydelig organ i denne perioden kan absolutt brukes i en argumentasjonsrekke for at det foregikk trolldomsprosesser i middelalderen. Deretter kan man lese en rekke rettsdokumenter som beskriver menn og kvinner som brennes på bålet, dømt som trollfolk. Mellom 1437 og 1488 beskrives brenningen av 48 personer på bålet, dømt for å bedrive magi og å være trollfolk. I Maxwell – Stuart sin bok *Witchcraft in Europe and the New World 1400 – 1800* skriver han “... and as official reformulation of what constituted witchcraft entered popular mentality via sermons, court verdicts and the whole theatre of public executions, so there came into being the ever – increasing possibility that common folk would perceive what officials meant by “witchcraft” and be the readier when it came to accusing someone or bearing witness in court.” Han argumenterer altså for at gjennom kirken og de offentlige henrettelsene ble folk aklimatisert i forhold til hele fenomenet, og dermed ble det lettere både å anklage og å stille opp som vitne.

Her ønsker jeg å trekke inn tidligere nevnte Russel, samt Norman Cohn og Henry Charles Lea. Det Maxwell – Stuart indikerer er en form for ond sirkel: jo flere mennesker som ble brent på bålet, jo større del vil det bli av befolkningens kollektive bevissthet, jo lettere vil det bli for dem å anklage andre, og deretter vil *enda* flere påståtte trollfolk bli dømt og brent. Henry Charles Lea argumenterer for at Inkvisisjonen fant opp trolldom, og dette kan minne noe om Maxwell – Stuart sitt argument. Russell er svært uenig i dette og skriver følgende om Lea «Because he assumed that the Inquisition, not the witches, invented witchcraft, he insisted that the phenomenon did not begin until the mid-fourteenth century⁴⁸.” Jeg hevder ikke at Lea og Maxwell – Stuart fremmer det samme argumentet, men tankegangen om at kirken og Inkvisisjonen stod bak oppsvingen av rettsaker er den samme. Russell på sin side konkluderer med at «the argument that the Inquisition invented witchcraft because it had run out of heretics to prosecute cannot be accepted⁴⁹.” Her ser man at det blir trukket et tydelig skille mellom trolldom og kjetteri. Norman Cohn angriper Russell og skriver at boken hans «aims to show that witchcraft was a cult, indeed a sect, which developed out of

⁴⁷ P.G. Maxwell – Stuart (2011) s. 31

⁴⁸ Russell (1972) s. 32

⁴⁹ Russell (1972) s. 39

medieval heresy⁵⁰.” Her ser vi at Lea hevder at trolldom utviklet seg ut fra middelaldersk kjetteri, og hvis man støtter seg til dette argumentet vil dette bety at trollfolk er en utstikker av kjetterne fra middelalderen. Benytter man denne argumentasjonen, kan det lett føre til at man blander de to gruppene sammen.

Tidligere i avsnittet nevnte jeg at forfattere og formidlere av litteratur blander trolldom og kjetteri, men diskusjonen over har forhåpentligvis bidratt til å demonstrere at de var to separate bevegelser eller grupper. Det er uproblematisk å forstå at det kan være fristende å slå sammen disse to gruppene for å bygge oppunder et argument, enten det gjelder antall anklagde og dømte, eller antall brent på bålet. En annen mulighet er at man helt ubevisst blander de to gruppene, og ganske enkelt ikke er klar over at det finnes en forskjell.

4.2 Vet folk når middelalderen var?

Middelalder er et periodenavn brukt om tidsperioden fra ca. 500 til 1500. Dette er ikke en beskrivelse som ble brukt i samtiden, men som er konstruert senere. Det er vanlig å regne at middelalderen gikk mot slutten rundt år 1500, og perioden etter denne kalles tidlig moderne tid. Noe som kan være avgjørende når man benytter seg av leksikonartiklene og skolebøkene jeg har valgt som kilder er at man som leser vet når middelalderen fant sted. Eller, at man vet at perioden fra ca 500 til ca 1500 har fått navnet middelalder.

Overgangen fra middelalder til tidlig moderne tid er glidende. Det er ikke like tydelige brudd som man finner mellom for eksempel antikken og middelalderen, med inntoget av kristendommen og romerrikets fall. Tidlig moderne tid bygger videre på ideene unnfanget i middelalderen, både hos kirke, rettssystem og stat. Gjennom middelalderen og inn i tidlig moderne tid kan man se et slags paradigmeskifte i forhold til trolldom. Som Behringer formulerer det «the Episcopi tradition was replaced by the Malleus point of view⁵¹.” Episcopi som Behringer snakker om her var en del av en middelalderlov som slo fast at hvis man trodde at mennesker kunne fly gjennom luften så var man kjetter. Malleus, eller Malleus Maleficarum, var et skrift som kom ut mot slutten av 1400 – tallet som slo fast at trollfolk var ekte, de skulle arresteres, forhøres og deretter dømmes. Så det man ser er at kirkens

⁵⁰ Cohn (1975) s. 121

⁵¹ Behringer (2004) s. 83

holdning gikk fra å slå fast at det var kjettersk å tro på elementer av trolldom, til å fordømme trolldom som en av de verste forbrytelsene mot kirken og Gud.

4.3 Hva sier kildene om tidsaspektet?

Det første jeg ønsker å se på i analysen min i forbindelse med myte nummer to, er hvilke av leksikonartiklene som sier noe i forhold til tidsaspekt. Siden jeg har teoritisert rundt at folk nødvendigvis ikke er helt sikre på når perioden middelalderen fant sted, vil ikke fokuset være avgrenset til kun årstall. Jeg vil heller se etter betegnelser på tidsperioder, som «middelalder», «tidlig moderne tid» eller «renessanse». Her vil det være mest fruktbart å fremstille funnene mine i tabeller, da dette vil være oversiktlig og samtidig gi en mulighet til å sammenligne. Den første tabellen vil vise leksikon frem til 1945 og hva disse har å si om tidsaspekt i forhold til trolldomsprosessene.

Tabell 4.1

Årstall	Tittel og oppslagsord	Kommentar ift. tidsaspekt
1915	Salmonsens konversationsleksikon «trolldom»	«Som forbrydelse forekommer T. fra den tidligste tid. Under Hedenskabet var det dog kun den skadelige Magi, der straffedes, men i kristen Tid betragtede Kirken al Magi som en Form for Hedenskab og derfor en Synd, der burde bekæmpes.» «Nogen stor praktisk Betydning har denne Forbrydelse imidlertid næppe haft, og der er intet spor af, at den strengere Holdning, Kirken siden 13. Aarhundrede begyndte at Indtage over for den (se Hekse), i de nærmest følgende Aarhundreder har affødt nogen Virkning her i Landet.» «1686 bestemmes det, at Trolldomssager altid skulde appelleres til Højersteret, men denne Bestemmelse kom for sent til at faa nogen Betydning.»
1932	Kringla Heimsins, norsk konversasjonsleksikon «heks»	«Med kristendommen fulgte et nytt syn på dem; men en bevisst opposisjon mot hekseri kan man i grunnen ikke tale om før i 13. årh. Det er først en pavelig bulle av 1484 som fastslår offisielt hekseriets eksistens.»
1933	Gyldendals konversasjonsleksikon «heks»	«I middelalderen fikk disse forestillinger øket kraft (og aktualitet) da de blev forbundet med troen på djevelen.» «En pavelig bulle Vox in Rama 1233, viste de første spor av heksetroen, men fast plass i kirkelæren fikk h. først innen skolastikken, idet Thomas av Akvino begrunnet læren om incubus og succubus.» «Den siste hekseheerrettelse fant i N. visstnok sted kort etter 1700, i Tyskland 1775, i Spania og Sveits 1782, den siste i Europa fant visstnok sted i Posen 1793.»
1935	Gyldendals konversasjonsleksikon «heks»	«I middelalderen fikk disse forestillinger øket kraft (og aktualitet) da de blev forbundet med troen på djevelen.» «En pavelig bulle Vox in Rama 1233, viste de første spor av heksetroen, men fast plass i kirkelæren fikk h. først innen skolastikken, idet Thomas av Akvino begrunnet læren som incubus og succubus.» «Den siste hekseheerrettelse fant i N. visstnok sted kort etter 1700, i Tyskland 1775, i Spania og Sveits 1782, den siste i Europa fant visstnok sted i Posten 1793.»

1935	Nyco konversasjonsleksikon «hekser»	«Hekser, i folketro: kvinner som har forskrevet seg til djevelen, og derfor har trolldomsevner; heksetroen særl. utbredt i middelald., hekseprosesser ennå i 18. årh.»
1939	Cappelens leksikon, ett-binds konversasjonsleksikon «hekser»	«Hekser, i folketro, kvinner som har forskrevet seg til djevelen, og derfor har trolldomsevner; heksetroen særl. utbredt i middelald., hekseprosesser ennå i 18. årh.»

Til sammenligning kommer en tabell over skolebøker fra samme tidsperiode.

Tabell 4.2

Årstall	Tittel og sidetall	Kommentar ift. tidsaspekt
1900	Lærebog i Norges Historie med Hovedtræk af Sveriges og Danmarks Historie : for Middelskolen. S. 74	«Der var heksebaal og hekseprosesser langt ud i det 17de aarh., og ellers oplyste folk delte denne mørke overtro.»
1902	Lærebog i Norges Historie med Hovedtræk af Sveriges og Danmarks Historie : for Middelskolen s. 74	«Der var heksebaal og hekseprosesser langt ud i det 17 de aarh., og ellers oplyste folk delte denne mørke overtro.»
1904	Norge og Nordens Historie for Folkeskolen s. 128	Avsnittet om trolldomsprosessene finnes under overskriften «Reformationstiden ; aandsliv i Danmark og Norge. Foreningstiden (1319 – 1814)
1909	Verdenshistorie for middelskolen. 2: for 3dje og 4de klasse. s. 17 – 18	Avsnittet om trolldomsprosessene finnes under overskriften «Rettroenhet i Luthers kirke : hekseforfølgelser.» Etter dette fortelles det om Karl 5. og Filip 2., Henrik 8., dronning Elisabeth, puritanere og Cromwell, deretter trettiårskrigen.
1909	Kongeriket Norges og Nordens historie : for folkeskole og hjem s. 113	Avsnittet om trolldomsprosessene finnes under overskriften «Reformationstiden ; aandsliv i Danmark og Norge.»
1910	Norges Historie : med Hovedtræk af Sveriges og Danmarks Historie : for Middelskolen. s. 125	«Der var heksebaal og hekseprosesser langt ut i det 17de aarh., og ellers oplyste folk delte denne mørke overtro.»
1911	Verdenshistorie for Middelskolen. For 1ste og 2den klasse. s. 193 – 194	Avsnittet om trolldomsprosessene finnes under overskriften «Middelalder. Lenstid og korstogstid (900 – 1300). Oplysning (universiteter), overtro og raahet.» «Lenge var det smaat med hvad folk i middelalderen visste ; naturvidenskapene var bare kjendt av navn, og overtroen var grov. Troen paa trolldom og hekseri var kanskje den groveste slags overtro.» «Middelalderens raahet viser sig især i det barbariske retsvæsen og de haarde, grusomme straffe.» Etter dette avsnittet beskrives tiden etter korstogene, og tiden fra 1400 til 1492. Vi leser om svartedøden, hundreårskrigen, deretter nevnes Jeanne d’Arc og at hun ble brent.
1929	Lærebog i Historie. 2 : Middelalder og den nyere tids Historie. s. 111	Avsnittet om trolldomsprosesser finnes under overskriften «Humanisme og Renaissance. Naturvidenskap og overtro.» Etter dette avsnittet kan vi lese om Kristoffer Kolumbus, sjøveien til India og reformasjonen.

1932	Lærebog i Norges, Danmarks og Sveriges Historie for Gymnasiene. s. 104	Avsnittet om trolldomsprosessene finnes under overskriften «Kampen om Østersjø-veldet og overmakten i Norden. 1560 – 1660. Norge og Danmark.»
1939	Verdenshistorie : Lærebok for Realskolen og Gymnasiet. s. 88	Under overskriften «Kulturen i Høymiddelalderen» kan man lese «Kirken var blitt en makt «av denne verden», den var maktsjuk, grådig etter gods og gull, hard og utålsom ; mot den som tenkte annerledes, brukte den bannstrålen eller endog bål og brann og forfølgelser.»
1941	Lærebok i Norges, Danmarks og Sveriges historie for gymnasiene. s. 100	Avsnittet om trolldomsprosessene finnes under overskriften «Kampen om Østersjø-veldet og overmakten i Norden. 1560 – 1660. Norge og Danmark. Det religiøse liv.»

Det dukker opp et par ting i disse tabellene som jeg ønsker å kommentere. Fra tabellen som viser leksikon dukker ordet «middelalder» opp i over halvparten av artiklene, men «tidlig moderne tid» eller noe ekvivalent til dette nevnes ikke. Hvis man har i bakhodet det jeg tidligere nevnte om at alle nødvendigvis ikke vet når middelalderen endte og tidlig moderne tid tok over, så er et ord som «middelalder», som man kjenner igjen, lettere å huske enn et årstall fra 1600 – tallet. Videre kan man lese at det ble en *bevisst opposisjon* mot trolldom fra 1300 – tallet, fenomenet hadde *øket kraft og aktualitet i middelalderen* og at *heksetroen var særlig utbredt i middelalderen*. Når det gjelder skolebøkene ønsker jeg å rette et spesielt fokus mot *Norge og Nordens historie for folkeskolen* fra 1909 og *Verdenshistorie for middelskolen* fra 1911. Det jeg ønsker å kommentere ved begge disse bøkene er hvor i boken de har valgt å plassere avsnittet om trolldomsprosessene. I boken fra 1909 leser man om trolldomsprosessene, for så å lese om Karl 5. og Filip 2., Henrik 8., dronning Elisabeth og Oliver Cromwell. Ut i fra denne rekkefølgen får man inntrykket av at trolldomsprosessene fant sted før 1500, samme år som Karl 5. ble født. Det samme ser man i boken fra 1911. Avsnittet om trolldomsprosessene er plassert under overskriften «middelalder».

Videre skal vi se på leksikon og skolebøker fra perioden 1945 og frem til 1990, og se hva disse skriver i forhold til tidsaspektet. Den første tabellen vil vise leksikonartiklene.

Tabell 4.3

Årstall	Tittel og oppslagsord	Kommentar ift. tidsaspekt
1947	Aschehougs konversasjonsleksikon «heks»	«Så vel hos de gamle romere og grekere som hos nordboere hører vi om trollkyndige kvinner.» «Ved kristendommens innførelse ble all trolldom, også den som tenkte ble utøvd ved hedenske guders hjelp, stemplet som djevlesk trolldom, idet man betegnet de hedenske guder som demoner.» «H.-prosessenes egentlige periode begynte dog først i 1484, da pave Innocens VII utstedte en bulle mot dem.» «Reformasjonen brakte ingen forandring, heller forverring, da protestantene helt delte djevle – og h.troen.»
1954	Norsk Allkunnebok «heks»	«H.-trua var fullt utvikla i gamletida (t.d. i Norderlanda, Hellas og Roma.)» «Forfylgingane tok til på 1200-t., den fyrste h.-prosessen i Frankr. var truleg i 1264, i No 1325. Pave Innovens VIII sendte i 1484 ut eit illgjete brev mot trolldom: ein skulle leita h. fram, straffa og drepa.» «Prosessane fall bort i det 18. årh., fyrst i prot. land, så i kat.»
1957	Aschehougs konversasjonsleksikon «heks»	«I en eller annen form har troen på h. og trolldom vært kjent i de fleste land, hos grekere og romere som hos de nordiske folk.» «H.-prosessenes egentlige periode begynte dog først i 1484, da pave Innocens VIII utstedte en bulle mot dem «som uten å benekte sin åndelige velferd faller av fra den sanne tro, overgir seg til de onde makter og volder sine medmennesker all slags vondt.»
1959	Gyldendals store konversasjonsleksikon «magi»	«I oldtiden, middelalderen og langt inn i nyere tid var naturvitenskapene sterkt preget av magiske forestillinger, og m. lever videre som overtro også innen høyere kulturer.»
1965	Gyldendals store konversasjonsleksikon, B. 4 «magi»	«I oldtiden, middelalderen og langt inn i nyere tid var naturvitenskapene sterkt preget av magiske forestillinger, og m. lever videre som overtro også innen høyere kulturer.»
1965	Gyldendals store konversasjonsleksikon, B. 3 «heks»	«Forestillinger om hekser har vært vanlige i de fleste land og til ulike tider, og var f.eks. velkjente i de nordiske land i eldre tid.» «I kristen tid ble hekser regnet som djevelens tjenere.» «Den første hekseprosess fant trolig sted i Frankrike 1264, i Norge 1325. Men først da Pave Innocens VII i 1484 sendte ut et brev om at en skulle lete fram hekser og drepe dem, kom det fart på hekseforfølgelsene.» «I Danmark var den siste hekseprosess sted i 1700, i Sverige 1763, i Tyskland 1775»
1967	Gyldendals ett-binds leksikon «heks» «hekseprosesser»	«Rettslige undersøkelser etter trolldom, forekom i store deler av Europa fra middelalderen til slutten av 17. årh.»
1969	Aschehougs konversasjonsleksikon «heks»	«Ordet og begrepet h. med den betydning det har i moderne tid, stammer fra slutten av middelalderen.» «Reformasjonen brakte ingen endring, heller forverring, for protestantene delte også helt djevle – og h. troen.»
1972	Gyldendals store konversasjonsleksikon «heks»	«Forestillinger om hekser har vært vanlige i de fleste land og til ulike tider, og var f.eks. velkjente i de nord. land i eldre tid.» «I kristen tid ble hekser regnet for djevelens tjenere. Den første hekseprosess fant trolig sted i Frankrike i 1264, i Norge 1325. Men først da Pave Innocens VIII i 1484 sendte ut et brev om at en skulle lete fram hekser og drepe dem, kom det fart på hekseforfølgelsene.» «I Danmark fant den siste hekseprosess sted i 1700, i Sverige 1763, i Tyskland 1775.»

1975	Combi : visuelt leksikon «magi»	«Troen på h. oppstod i 1200-årene ved at den i alle folkeslags eksisterende tro på trollkvinner (kvinner med magiske evner) ble knyttet sammen med kristne forestillinger om djevelen.» «Den første h.-prosess fant sted i Frankrike i 1264.» «H.-troen ble en massepsykose som varte frem til 1700-årene.»
1982	PaxLeksikon «heks»	«Dei store forfølgjingane reknar ein tok til ikring år 1500.» «Religionen åt heksene hadde røter langt tilbake i tida, til tider før det vi dag kallar antikken.» «Til Danmark-Noreg kom heksehysteriet nokre tiår etter dei fyrste store heksebrenningane på kontinentet. Fyrst i 1560-åra kom den fyrste prosessen i Noreg.»
1987	Norsk Samfunnsleksikon «magi» «hekser» «trolldom»	«Ut ifra denne definisjonen ble «heksene» i middelalderens og renessansens Europa ikke hekser, men trollmenn og trollkvinner, fordi man antok at de bevisst og frivillig utførte trolldom.»

Et poeng å ta opp på dette tidspunkt er at man kan ikke regne med at alle som benytter seg av disse oppslagsverkene klarer å differensiere informasjonen man får for eksempel fra Aschehoug i 1947, Norsk Allkunnebok i 1954 og Combi i 1975. I artikkelen fra Aschehoug kan man lese at *h.-prosessenes egentlige periode begynte dog først i 1484*, Norsk Allkunnebok skriver at *forfylgningane tok til på 1200 – t., den fyrste prosessen i Frankr. var truleg i 1264*, og Combi som skriver at *troen på h. oppstod i 1200 – årene*. Med mindre det er en forutsetning at leserne av disse oppslagsverkene har forhåndskunnskaper om at trolldomsprosessene hadde en periode som var intens, hvor de store prosessene fant sted, og at det var mindre prosesser før og etter dette, og at det også var enkeltsaker lenge før de store trolldomsprosessene fant sted, så kan dette leses flere veier. Hvis man benytter seg av artikkelen til Aschehoug vil man sitte igjen med at den mest intense perioden for trolldomsprosessene begynte i 1484, men også at det antageligvis var prosesser før dette, siden de har benyttet seg av ordet «egentlig». Hvis man bruker artikkelen fra Norsk Allkunnebok er det lett å bli sittende igjen med en forestilling om at trolldomsprosessene tok til på 1200 – tallet. Artikkelen sier ikke noe om at prosessene tok seg opp fra slutten av 1400 – tallet, kun at Paven sendte ut en bulle. Vi kan også merke oss at denne artikkelen forteller oss at den første trolldomsprosessen i Norge fant sted i 1325, da dette er noe jeg kommer til å sammenligne med en skolebok lengre nede. Til slutt kan vi se på artikkelen fra Combi som forteller oss at troen på hekser først oppstod på 1200 – tallet, i motsetning til mange av de andre artiklene som skriver at troen på trolldom og trollfolk går langt tilbake i tid.

Neste tabell vil vise oss fra skolebøkene fra samme tidsperiode har å si om tidsaspekt.

Tabell 4.4

Tittel	Tittel og sidetail	Kommentar ift tidsaspekt
1946	Verdenshistorie : lærebok for realskolen og gymnaset s. 88	Under overskriften «Kulturen i høgmellomalderen» kan vi lese «Kyrkja hadde vorti ei makt «av denne verda», ho var maktsjuk, verdsleg, grådig etter gods og gull, hard og utolsam; mot dei som tenkte annleis, brukte ho bannstrålen eller jamvel bål og brann og forfylging.»
1960	Historien og samfunnet : lærebok i verdenshistorie for den høgre skolen s. 168	«Hekseprosessene raste over Europa som en farsott i annen del av 1600-tallet, kanskje særlig i protestantiske land.» «Det var også andre tegn på at kirken begynte å våkne. Behandlingen av kjettere ble strengere enn før. Den som bare ble mistenkt for kjetteri, risikerte å bli utsatt for tortur, ja til og med å bli levende brent.»
1963	Hjemmets universitet. 4 : verdenshistorie s.163	«Alle som satte seg opp mot kirkens autoritet, risikerte streng behandling av kirkelige domstoler eller inkvisisjonen.»
1963	Verdenshistorie : lærebok for realskolen og gymnaset s. 100	Under overskriften «Kulturen i høymiddelalderen» kan vi lese «Kirkens menn var ofte maktsyke og grådige etter gods og gull, harde og utålsomme. Mot dem som tenkte annerledes, brukte de bannstrålen eller til og med bål og brann og forfølgelser.»
1981	Historie C s. 120	«Men det var en ting en kvinne på 1500 – 1600-tallet måtte passe seg for, og det var å stikke seg ut på noen måte.» «Ei mot som levde på 1500 – eller 1600-tallet, ville helt sikkert si til ungen sin: «Pass endelig godt på håret jeg klipper av deg! Pass godt på de avklippede neglene! Kom, skal jeg sope det sammen, så kaster vi det på grua. Husj, bort med det! Hvis ikke, kommer heksene for å stjele det. Får de tak i noe som har sittet på kroppen din, har de seg straks i sin makt!»
1984	Norge – og verdenshistorie før 1850 s. 203	«På 1500 – og 1600-tallet fikk kvinneundertrykkningen tragiske og groteske utslag i form av et stort antall hekseprosesser.» «Det var et skrift fra 1497, Mallus Maleficarum, forfattet av to munkar, som for alvor utløste prosessene.» «Nettopp på 1500 – og 1600-tallet økte antallet enslige kvinner i Europa, blant annet på grunn av seinere giftealder og økt levealder for kvinner. I disse århundrene var det altså flere mulige ofre enn før.»
1988	Verden 1, verdenshistorie før 1850 s. 126	Overskriften er «1500-tallet – et sammensatt hundreår» «Det er mot denne bakgrunnen vi må se hekseforfølgelsene som grep om seg etter midten av 1500-tallet.» «I tidlig middelalder hevdet flere teologer at hekser og onde ånder var virksomme i samfunnet.» «Med på 1400-tallet, forandret kirken syn, og historikerne har pekt på flere grunner til dette.» «I middelalderen ble det opprettet egne kirkelige domstoler som skulle oppspore og dømme kjettere. I renessansetida overtok disse inkvisisjonene også rettssakene mot hekser og trollkarer.» «Tidligere har vi hørt at kirken var i forfall fra 1300-tallet. for å styrke sin stilling gikk paven hardt ut mot alle motstandere av den katolske kirken, og trollfolk var spesielt utsatt.» «I dag mener forskerne at årsakene til at hekseforfølgelsene grep om seg i hundreåret etter 1550, er å finne i lokalsamfunnet.» «Den siste offisielle heksebrenningen fant sted i Sveits så seint som i 1782.» «1500-tallet var også hekseforfølgelsens århundre. Over hele Europa gikk staten og kirken sammen om å forfølge og henrette trollfolk.»

I flere av disse utsnittene kan vi lese at kirken blir en strengere og mer synlig aktør i samfunnet, for eksempel i *Verdenshistorie* fra 1946. En senere utgave av denne boken fra 1963, tar opp mye av det samme. Vi kan lese at kirken slår hardt ned på alle som tenker annerledes. Den benytter seg av både bannlysing og bålet som straff. Dette kan leses under overskriften «kulturen i høymiddelalderen». Blant den kirkelige elite var trollfolk satt i tydelig sammenheng med djevelen, da de skulle hjelpe han å fullbyrde sitt mørke rike på jorden. Det var så å si obligatorisk gudstjeneste for alle hver søndag i middelalderen i kristne land. Hvis man unnlot å møte opp på flere gudstjenester ble det lagt merke til, og det ble snakk. Prestene som holdt gudstjenestene delte ofte meningene til eliten i kirken, og tilhørte gjerne denne klassen selv. Gjennom denne kjeden ble elitens forestillinger og ideer overført på lekfolket som gikk i kirken. Hvis man har denne forhåndskunnskapen kan disse artiklene som snakker om kirken i middelalderen leses dit at kirken slo hardt ned på trollfolk, og straffet de enten gjennom bannlysing eller med bålstraff.

Historien og samfunnet fra 1960 opererer i andre enden av skalaen i forhold til myte nummer to, og skriver at trolldomsprosessene raste i andre halvdel av 1600 – tallet. Bøkene fra 1981 og 1984 benytter seg av 1500 – og 1600 – tallet som tidsramme. *Verden 1* fra 1988 gir en kronologisk forklaring hvor de i tillegg viser hvordan Inkvisisjonen tar over rettssakene mot trollfolk i tillegg til sakene mot kjettere, og på denne måten differensierer boken også de to gruppene.

Ordet «middelalder» nevnes fire ganger i de avsnittene jeg har sett på, mens ord som kan sees på som en ekvivalent til tidlig moderne tid, for eksempel «renessanse» nevnes kun en gang. På den annen side så nevnes årstall fra 1500 – tallet hele åtte ganger og 1600 – tallet fem ganger, mens 1400 – tallet nevnes kun to ganger. Hvis man som leser har kontroll på når overgangen mellom middelalder og tidlig moderne tid fant sted i form av årstall, burde dette være en indikator på at trolldomsprosessene fant sted i tidlig moderne tid.

Den neste tabellen vil vise hva leksikon fra 1990 og fremover skriver om tidsaspektet.

Tabell 4.5

Årstall	Tittel og oppslagsord	Kommentar ift tidsaspekt
1990	Caplex : Cappelens ettbinds leksikon : leksikon, atlas, tabellverk «hekseprosesser»	«Hekseprosessene ble satt i verk av Inkvisisjonen i Europa i senmiddelalderen.» «H. kuliminerte på 1600-tallet, da de spredte seg som en smitte, også i protestantiske områder – Luther gikk inn for dødsstraff for hekseri.» «Den siste heksebrenning i Norge fant sted i 1670, på kontinentet ble det ført h. til langt ut på 1700-tallet.»
1990	Aschehoug og Gyldendals ettbinds leksikon «hekseprosesser»	«Rettslige undersøkelser av beskyldninger om trolldom, forekom i deler av Europa og Nord-Amerika fra middelalderen til slutten av 1600-tallet.»
1991	Bokklubbens tobinds leksikon «hekseprosesser»	«Rettslige undersøkelser av beskyldninger om trolldom, forekom i deler av Europa og Nord-Amerika fra middelalderen til slutten av 1600-tallet.»
1992	Aschehougs og Gyldendals store norske leksikon «hekser»	«Hekser; betegnelse på en nyhedensk bevegelse som vesentlig består av kvinner, har særlig fra 1970-årene hatt nær kontakt med nyfeministiske og økologiske kretser.»
1995	Faktum Leksikon «hekseprosesser»	«Tiltale mot kvinner (i noen tilfeller også mot menn) anklaget for trolldom, forekom hovedsakelig ca. 1200-1750.»
1997	Caplex : leksikon, atlas, tabellverk «hekseprosessene»	«Hekseprosessene ble satt i verk av Inkvisisjonen i Europa i senmiddelalderen.» «H. kuliminerte på 1600-tallet, da de spredte seg som en smitte, også i protestantiske områder – Luther gikk inn for dødsstraff for hekseri.» «Den siste heksebrenning i Norge fant sted i 1670, på kontinentet ble det ført h. til langt ut på 1700-tallet.»
1997	Aschehougs og Gyldendals ettbinds leksikon «hekseprosesser»	«Rettslige undersøkelser av beskyldninger om trolldom, forekom i deler av Europa og Nord-Amerika fra middelalderen til slutten av 1600-tallet.»
1998	Damms illustrerte hjem og skole leksikon «hekser og trolldom»	«Men fra 1400-tallet til 1700-tallet forekom det helt særegne i Europa at trolldom ble satt i forbindelse med djevledyrkelse og ble straffet med døden.» «Forfølgelsen av antatte hekser nådde sitt høydepunkt mellom 1580 og 1660.» «I 1692 foregikk det en serie beryktede hekseprosesser i Salem, Massachusetts.» «I middelalderens Europa var mange såkalte hekser egentlig kloke koner med kunnskap om urtekurer.» «I tidlig middelalder i Europa var troen på hekser en naturlig del av dagliglivet. Men fra 1100-tallet nydefinerte den kristne kirken trolldom som kjetteri eller forræderi mot Gud.» «Heksejaktene varte i rundt 300 år, og minst 300 000 uskyldige mennesker, de fleste kvinner, ble drept.»

I Caplex sine artikler fra 1990 og 1997 kan man lese at prosessene ble satt i verk i senmiddelalderen, at de kuliminerte på 1600 – tallet og at de varte til langt ut på 1700 – tallet. Aschehoug og Gyldendal sitt leksikon, også fra 1990, skriver at prosessene varte fra middelalderen til slutten av 1600 – tallet. I forhold til teorien jeg har foreslått tidligere, at folk nødvendigvis ikke vet når middelalderen tok slutt, kan begge disse artiklene leses dithen at trolldomsprosessene startet i middelalderen. Hvis man ikke vet når middelalderen tok slutt, er sannsynligheten stor for at man heller ikke vet når senmiddelalder var i forhold til høymiddelalder og tidlig middelalder. Aschehoug og Gyldendal sin artikkel fra 1997 er lik den fra 1990. Faktum leksikon fra 1995 sier ingenting verken om middelalder, tidlig moderne tid eller renessanse, men skriver at trolldomsprosessene fant sted fra 1200 til 1750. Her spiller nok en gang faktoren om man kjenner til årstallene en viktig rolle. Damm sin artikkel fra 1998 kommer med litt motstridende informasjon. Først kan man lese at trolldomsprosessene fant sted fra 1400 til 1700, og at de hadde sitt høydepunkt fra 1580 til 1660. Deretter kan man lese at kirken fra 1100 – tallet definerte trolldom som kjetteri og forræderi mot kirken, og at «heksejaktene varte i rundt 300 år». Så fra denne artikkelen kan man enten sitte igjen med at trolldomsprosessene fant sted fra 1400 til 1700, eller at de begynte i år 1100 og tok slutt 300 år senere, nemlig i år 1400. Jeg mener at denne tolkningen er usannsynlig da det står sort på hvitt at prosessene fant sted fra 1400 og fremover, men artikkelen kan definitivt bidra til forvirring i forhold til tidsaspekt.

Den neste tabellen viser hva skolebøker fra 1990 og fremover har skrevet i forhold til tidsaspektet.

Tabell 4.6

Årstall	Tittel og sidetall	Kommentar ift tidsaspekt
1993	Verden 1, Cappelen historieverk for den videregående skolen s. 144	<p>«Det er mot denne bakgrunnen vi må se på hekseforfølgelsene som grep om seg etter midten av 1500-tallet.»</p> <p>«i tidlig middelalder hevdet flere teologer at hekser og onde ånder var virksomme i samfunnet.»</p> <p>«I seinmiddelalderen overtok disse inkvisisjonene også rettssakene mot hekser og trollkarer.»</p> <p>«I dag mener forskerne at årsakene til at hekseforfølgelsene grep om seg i hundreåret etter 1550, er å finne i lokalsamfunnet.»</p> <p>«Den siste offisielle heksebrenningen fant sted i Sveits så seint som 1782.»</p>
1993	Norge 1, Cappelen historieverk for den videregående skolen s. 127	<p>«I Europa grep hekseforfølgelsene om seg fra 1400-tallet.»</p> <p>«I Norge fant det store flertallet av hekseprosessene sted mellom 1570 og 1670, og om lag 2000 personer ble anklaget.»</p> <p>«Men kirken så også på trollkyndige som farlige, og på 1400-tallet utvidet kirken det gamle, folkelige trolldomsbegrepet.»</p> <p>«Etter midten av 1600-tallet ble dommene i trolldomsprosessen midlere, og i 1670-årene ble det slutt på henrettelsene.»</p>
1993	Verdenshistorie før 1850 s. 164	<p>«I perioden mellom 1400 og 1700 ble tusenvis av kvinner, noen ganger også menn og barn, anklaget for hekseri.»</p> <p>«De eldste hekseprosessene går helt tilbake til den tidlige middelalder.»</p> <p>«Kjetterforfølgelsene på 1200-tallet gikk et skritt videre. De kjetterske sektene og lederne deres ble beskyldt for djevledyrking og nattlige seksuelle orgier. Mange ble tatt og brent på bålet.»</p> <p>«Selve heksebildet slik vi kjenner det i dag, vokste imidlertid først fram på 1300-tallet ved at den urgamle troen på demoner og den langt mer moderne djevledyrkingen smeltet sammen.»</p> <p>«I en hekseprosess i Milano i 1390 stod to kvinner anklaget for maleficium, for å stå i pakt med djevelen, for å ha drevet parodi på kristne sammenkomster og nattverd, for å ha hatt samleie med djevelen og for nattlige flygninger.»</p> <p>«Rundt midten av 1400-tallet ble forestillingen om at heksene holdt massemøter, og at det virkelig eksisterte en heksesammensvergelse, tatt på alvor av kirken.»</p> <p>«På 1500-tallet overtok inkvisisjonen, kirkens eget rettsapparat til å oppspore og dømme kjettere, rettssakene mot hekser.»</p> <p>«Et viktig hjelpemiddel i hekseforfølgelsene var boken Malleus Maleficarum (Heksehammeren), som kom ut i 1487.»</p> <p>«Polen var for øvrig det siste landet i Europa der en kvinne ble brent som heks. Det skjedde i 1793.»</p>
1997	Verdenshistorie før 1850 : lærebok. Veier til vår tid. s. 278	<p>«Fra omkring 1450 var Djevelens makt i vekst i europeernes virkelighetsoppfatning. I hovedsak mellom 1550 og 1650, og især mellom 1580 og 1630, ble Djevelens makt oppfattet som så overveldende at det brøt ut panikk i store deler av Europa.»</p> <p>«Det store gjennombruddet for massehysteriet om hekser på 1500-tallet hang utvilsomt sammen med de store religiøse splittelsene.»</p>

1997	Norges historie før 1850 : lærebok. Veier til vår tid. s. 159	<p>«For å forstå hekseforfølgelsene må vi forstå hvorfor de kom akkurat på 1500-tallet, det gjaldt både i Europa og i Norden.»</p> <p>«Vi kjenner ingen eksempler på dødsstraff i trolldomssaker i Norge i middelalderen.»</p> <p>«På 1500-tallet fikk folk rik næring til slike tanker om den store sammensvergelsen mellom satan og hans medsammensvorne.»</p> <p>«I Norge, som ute i Europa, brøt hekseforfølgelsene løs på 1500-tallet, men hos oss først mot slutten av hundreåret.»</p> <p>«I Norge økte hekseforfølgelsene utover 1500-tallet og nådde klimaks i andre halvdel av hundreåret.»</p> <p>«Først etter 1660 fikk norsk rettsvesen en utvikling som gjorde at fagdommerne i økende grad kunne øve kritikk mot fogdens bevisførsel.»</p> <p>«I 1686 kom det påbud om at alle dødsdommer i trolldomssaker skulle bli forelagt kongen før de ble iverksatt.»</p>
1997	Verden 1, verdenshistorie før 1850 s. 167	<p>«Det er mot denne bakgrunnen vi må se hekseforfølgelsene som grep om seg etter midten av 1500-tallet»</p> <p>«Men på 1400-tallet forandret kirken syn, og historikerne har pekt på flere grunner til dette.»</p> <p>«I seinmiddelalderen overtok disse inkvisisjonene også rettssakene mot hekser og trollkarer.»</p> <p>«Det ser også ut til at de stadige pestbølgene bidro til å øke troen på hekser, for noen måtte jo være skyld i massedøden.»</p> <p>«Den siste offisielle heksebrenning fant sted i Sveits så seint som i 1782.»</p>

I 1993 kom Cappelen ut med en verdenshistorie og en norges historie. I deres *Verden 1* leser man at trolldomsprosessene grep om seg fra midten av 1500 – tallet, og dette understrekes senere da man kan lese at prosessene grep om seg i hundreåret etter 1550. I den andre boken som ble gitt ut i samme år, *Norge 1*, kan man lese at trolldomsprosessene grep om seg fra 1400 – tallet. Her er det definitivt en diskrepans mellom boken om verdenshistorie og norges historien. Leser man boken om norges historie starter trolldomsprosessene hundre år tidligere enn hvis man leser boken om verdenshistorie. I *Verdenshistorie før 1850*, også fra 1993, opererer de med årstallene 1400 til 1700, men opplyser også at «de eldste prosessene går helt tilbake til den tidlige middelalder». De skriver at det var kjetterforfølgelser, og at kjetterne også ble brent på bålet. Videre forklarer de at sabbaten dukket opp på 1400 – tallet, og at Inkvisisjonen overtok sakene mot trollfolk på 1500 – tallet. *Verdenshistorie før 1850* fra 1997 benytter seg av årstallene 1550 til 1650, og at det var spesielt intenst fra 1580 til 1630. *Norges historie før 1850* som utkom i samme år skriver at trolldomsprosessene fant sted fra 1500 – tallet og utover. De skriver også at det er «ingen eksempler på dødsstraff i trolldomssaker i Norge i middelalderen». Her ønsker jeg raskt å dra inn *Norsk Allkunnebok*

fra 1954 som skrev at den første trolldomsprosessen i Norge fant sted i 1325.

Leksikonartikkelen fra 1954 skriver ingenting om straffeutmåling i forhold til rettssaken som fant sted i 1325. Her vil jeg minne om den tredje myten jeg arbeider med som jeg skal ta for meg i neste kapittel, nemlig at alle trollfolk ble brent på bålet. Med denne myten i bakhodet, som de radikale feministene i Purkiss' artikkel jobber med å holde ved like, vil jeg hevde at når man leser setningen «den første trolldomsprosessen i Norge fant sted i 1325», er det uproblematisk å tenke at den første trollkvinnen ble brent på bålet i 1325. Hvis denne påstanden holder vann, kan vi se at det er en definitiv motsetning innad i kildematerialet. Den siste boken, *Verden 1* fra 1997, skriver at trolldomsprosessene tok til fra midten av 1500 – tallet. Man kan også lese at Inkvisisjonen overtok rettssakene mot trollfolk i senmiddelalderen. Det jeg ønsker å fokusere på i denne artikkelen er setningen «det ser også ut til at de stadige pestbølgene bidro til å øke troen på hekser, for noen måtte jo være skyld i massedøden». Jeg mener at man kan hevde at når folk som ikke tilhører fagmiljøet hører om *pest* så tenker de automatisk på Svartedauden. Søker man opp ordet «pest» på Internett inneholder alle de fem første treffene «svartedauden», og to av treffene handler eksklusivt om Svartedauden.

I dette kapitlet har vi sett på 26 leksikonartikler og 24 skolebøker. For å få en idè om frekvensen av ord som «middelalder» og «renessanse» og hvor ofte de forskjellige årstallene blir benyttet kan vi se på tabellen under.

Tabell 4.7

Begrep/årstall	LEKSIKON	SKOLEBØKER
Middelalder	23	19
Tidlig moderne tid/nytid	2	2
Renessanse	1	4
1100	1	1
1200	15	3
1300	4	5
1400	27	16
1500	14	32
1600	11	20
1700	27	6
1800		1

Som tabellen illustrerer benyttes begrepet «middelalder» med en mye høyere frekvens enn noe uttrykk som referer til tidlig moderne tid. I gruppen av leksikonartikler dukker 1400 –

tallet og 1700 – tallet opp med høyest frekvens. Årsaken til dette er mange referanser til Pave Innocens sine bulle fra 1848 og utgivelsen av *Malleus Maleficarum*, og stadige referanser til når de siste trolldomsprosessene fant sted. Blant skolebøkene er det 1500 – tallet som dukker opp med høyest frekvens, og årsaken til dette er at det er dette århundret de aller fleste skolebøkene benytter når de skal referer til begynnelsen av trolldomsprosessene.

En annen faktor som spiller en stor rolle i forhold til dette kapitlet er om lekfolk vet når middelalderen tok slutt og når vi regner begynnelsen på tidlig moderne tid. Hvis vi tar utgangspunkt i at en del ikke har fullstendig kontroll på disse årstallene, vil jeg hevde at brorparten av leksikonartiklene bidrar til å støtte oppunder myten om at trolldomsprosessene fant sted i middelalderen. Årsaken til dette er at svært mange av artiklene forteller at trolldomsprosessene hadde sin start i middelalderen, og deretter forteller de hvilket *årstall* prosessene tok slutt, de sier ingenting om tidsperiode eller benevnelse på tidsperiode.

For å få en innblikk i hvilket forhold skolebøkene og leksikonene har til historisk periodeinndeling har jeg sett på to skoleøker og to leksikon, for å se hva de har å si om dette. De to første jeg har sett på *Lærebok i historie* fra 1929 og leksikonet *Gyldendals konversasjonsleksikon* fra 1933. Disse er fra samme utgivelsesperiode. I læreboken er det ikke noe forord som sier noe i forhold til historisk periodeinndeling, kun at dette er en revidert riksmålsutgave. Innholdsfortegnelsen er delt i to, en del for middelalder og en del for den nyere tid. Middelalderdelen begynner med det østromerske riket og avslutter med de store oppdagelsesreiser, slaver og mongolere. Andre del av boken om den nyere tid begynner med reformasjonen. På side 5 gir boken en avgrensing av middelalderen. Det står at rundt år 400 skjer det store ting, og de lister fire hendelser; romerriket deles i to, vestromerriket faller, kristendommen «vinner full seier» og de nye folk i Vesteuropa tar kristendommen. Videre står det at «fra denne tid regner vi middelalderen». Når delen om middelalderen går mot slutten på side 120 skrives det at tyrkere tar Konstantinopel og at byen blir islams hovedsete. På neste siden begynner delen om den nyere tid som ikke introduseres på noe måte. Siden inneholder overskriften «den nyere tid», deretter «reformasjonen» og «avlatshandel». Det er ingen definisjon av perioden, slik det var med middelalderen. Boken har likevel et tydelig forhold til periodeinndeling, og gjør dette klart i

innholdsfortegnelsen. *Gyldendals konversasjonsleksikon* som kom ut fire år senere har oppslagsord for både middelalder og renessanse. Om middelalderen står det «I Europas historie tiden fra omkring 400 e. Kr. til omkring 1500 ... Det må dog merkes at denne periodeinndelingen er temmelig vilkårlig.» Om renessansen skrives det «den periode som avløser middelalderen og innleder den nye tid ... I Europa begynner r.s å vinne utbredelse i slutten av det 15 årh., og fortsetter å gjennomsyre den alm. kultur i mer enn et sekel.» Leksikonartikkelen om middelalderen er ganske tydelig i forhold til periodeinndelingen, men føyer samtidig til at inndelingen er «temmelig vilkårlig». I forhold til tidlig moderne tid er det eneste oppslagsordet jeg fant «renessanse», og gjennom dette oppslaget varer perioden kun i hundre år.

De to andre bøkene jeg så på er av nyere årgang. Jeg valgte *Verden 1: verdenshistorie før 1850* fra 1988 og *Norsk Samfunnsleksikon* fra 1987. Disse er gitt ut med kun et års mellomrom. Læreboken skriver i forordet at «den store valgfriheten i samfunnsfagene i grunnskolen gjør elevenes historiebakgrunn svært uensartet. Derfor er det nødvendig å gi elevene en kronologisk framstilling, og vi har lagt vekt på å trekke hovedlinjer ... Ny forskning er innarbeidet...» Her ser vi at forordet sier ingenting i forhold til periodeinndeling, men forfatterne av boken har en klar idé i forhold til oppbyggingen av boken. I innholdsfortegnelsen ser man at «Vest – Europa, middelalder» er et kapittel, og det neste kapitlet er «Senmiddelalder, renessanse og reformasjon». Denne boken har valgt å begynne på et nytt kapittel rundt år 1300, og skriver om senmiddelalderen som ganske separat fra «resten» av perioden. På side 84 definerer forfatterne av boken middelalder «historikere har vanligvis brukt betegnelsen middelalder på den nesten tusenårige perioden i Europas historie som ligger mellom Vestromerrikets fall på 400 – tallet og renessansen som begynte på 1400 – tallet.» Her får vi, som i den forrige læreboken, en klar definisjon av middelalderen som periode. Denne kapitlet avslutter etter høymiddelalderen, og det neste kapitlet begynner på side 107 med overskriften «reformasjon». Det første man leser om er Svartedauden. På side 113 kan vi lese at «tida mellom 1350 og 1500 var en overgangsperiode», og på side 115 står det at «renessanse betyr gjenfødelse, og begrepet blir brukt om de anstrengelsene som ble gjort mellom 1350 og 1600 for å gjenopplive idealer fra gresk og romersk kultur.» Som vi ser beskriver denne boken renessansen som en periode som varer i 250 år, mens den andre læreboken skrev at renessansen varte i rundt 100 år. Til

slutt, på side 138 står det at «siste halvdel av 1400 – tallet innledet en ny epoke i verdenshistorien. I Europa er denne perioden blitt kalt «de store oppdagelser»». I denne boken, som i den andre læreboken, er det ingen klar definisjon av perioden etter middelalderen. I *Norsk Samfunnsleksikon* var det ikke noe oppslagsord for verken «middelalder», «renessanse», «nytid» eller en gang «historie».

I den neste kapitlet skal vi ta for oss den siste av de tre mytene jeg har undersøkt, myten om at alle trollfolk ble brent på bålet.

Kapittel fem – alle trollfolk ble brent på bålet

I dette kapitlet skal jeg ta for meg den siste av mytene jeg har valgt meg ut – nemlig at alle trollfolk ble brent på bålet. Dette er som nevnt en forestilling man til stadighet møter på, og som Purkiss også diskuterer i artikkelen jeg har nevnt tidligere i oppgaven. Hun poengterer at hos de radikale feminister blir trollkvinnene *alltid* brent. Hvis man for eksempel søker i bildemateriell ser man at trollfolkene svært ofte er tegnet eller malt som at de blir brent levende. Dette er noe jeg også mener er en del av myten, at trollfolk ble levende brent, og også noe jeg kommer til å ha fokus på i dette kapitlet. Til å begynne med skal vi se på hva de leksikon og skolebøker jeg har valgt meg ut sier i forhold til straff av trollfolk. Skriver de at trollfolk ble brent? Nevnes det alternative henrettelsesmetoder? Skrives det noe om frikjennelse?

5.1 Hva sier kildene i henhold til henrettelsesmetode?

Av mine 33 leksikonartikler er det 19 av de som nevner en eller annen form for henrettelsesmetode. Det kan også nevnes at 16 av de nevner tortur, og enkelte av artikkelene har ganske kraftig fokus på dette. La oss se hva leksikonartiklene sier om henrettelsesmetoder.

Tabell 5.1

Årstall	Tittel og oppslagsord	Kommentar ift. henrettelsesmetode
1915	Salmonsens Konversationsleksikon. B. 23 : T – Tysk Frisindede Parti «trolddom»	«Straffen for T. var regelmæssig <i>Baalstraf</i> , kun en sjælden Gang Mildnet ved, at Delikventen forinden blev <i>halshugget</i> .»
1932	Kringla Heimsins : Norsk Konversasjonsleksikon. B. 3 : Fiskeøgler – Håøy. «heks»	«Ut fra denne tro måtte h. utryddes; h.-prøven (man så efter som de fløt i vann) og torturen var sikre midler til å bevise deres skyld; <i>straffen var bålet</i> .»
1933	Gyldendals Konversasjonsleksikon. Bind 6 : Hatt – Japan «heks»	«Paven bekreftet denne lære i 1484, og inkvisisjonen fikk i oppdrag å oppspore h. og straffe dem med <i>døden på bålet</i> .»
1935	Gyldendals Konversasjonsleksikon. Bind 6 : Hatt – Japan «heks»	«Paven bekreftet denne lære i 1484, og inkvisisjonen fikk i oppdrag å oppspore h. og straffe dem med <i>døden på bålet</i> .»
1947	Aschehougs Konversasjonsleksikon. B. 8 : Havgul – Imago «magi»	«(...) Pave Innocens VIII utstedte en bulle (...) slike mennesker skulle oppsøkes, straffes og <i>utryddes</i> .» «Straffen var nesten alltid <i>døden på bålet</i> .» «Hvor mange som ble <i>brent</i> vet man ikke, men tallet går antagelig opp i millioner.»
1954	Norsk Allkunnebok. 6. Bandet «heks».	«Saka enda jamnast med <i>brenning på bål</i> .»
1957	Aschehougs Konversasjonsleksikon. B. 9 : Heidal – Impresario «heks»	«I følge skriftens ord (2 Mos 22,18) skal de <i>utryddes</i> .» «Hvor mange som ble <i>brent</i> som h., vet man ikke, men tallet går antagelig opp i millioner.»
1965	Gyldendals Store Konversasjonsleksikon «heks»	«I de følgende århundrer herjet hekseprosessene i Europa som et mareritt, og millioner <i>døde på bålet</i> .» «Kjent er prosessen mot Anne Pedersdotter, som ble dømt og <i>brent</i> i Bergen i 1590 (...)»
1967	Gyldendals Ett-binds Konversasjonsleksikon «heks» «hekseprosesser»	«Det ble ofte brukt tortur for å tvinge fram bekjennelse, og straffen var i alm. <i>brenning på bål</i> .»
1969	Aschehougs Konversasjonsleksikon. 8 : Graaf – Hesykaster. «heks»	«I følge skriftens ord (2 Mos. 22,18) skal de <i>utryddes</i> .» «Hvor mange som ble <i>brent</i> som h., vet man ikke, men tallet går ventelig opp i millioner; f.eks. ble hele distrikter i Tyskland nesten avfolket.»
1972	Gyldendals Store Konversasjonsleksikon «heks»	«I de flg. århundrer herjet hekseprosessene Europa som et mareritt, og millioner <i>døde på bålet</i> .» «Kjent er prosessen mot Anne Pedersdotter, som ble dømt og <i>brent</i> i Bergen i 1590 (...)»
1975	Combi : visuelt leksikon. B. 6 : Combi Konversasjonsleksikon «magi»	«Pave Innocens VIII krevde i en bulle 1484 at h. skulle straffes og <i>utryddes</i> .» «H.-troen ble en massepsykose som varte frem til 1700-årene; det antas at flere millioner kvinner ble torturert og <i>brent på bål</i> som h.»

1982	PaxLeksikon 3 : H – Ks «heks»	« <i>Bål og brann, henging</i> , all slags bestialsk tortur, dette vart lagnaden åt millionar av kvinner i Europa berre for nokre hundreår sia.» «Til Danmark – Norge kom heksehysteriet nokre tiår etter dei fyrste store <i>heksebrenningane</i> på kontinentet.» «Ein av dei som gjorde mest for at <i>heksebåla</i> skulle loge mot himmelen her i landet var Christian IV.» «Å vera kvinna var i seg sjølv nok til å bli klaga og <i>brend som heks.</i> » «Var ikkje syndene hekse vart skulda for av verste slaget, hende det ho vart <i>hengd</i> før ho vart <i>brend</i> , ein litt lettare måte å døy på. Etterpå vart ho <i>brend</i> , for elden var før trudd å reinsa sjela for synder. <i>Levande brenning</i> var likevel den vanlegaste avrettingsmåten.»
1990	Caplex : Cappelen Ettbinds Leksikon : leksikon, atlas, tabellverk. «hekseprosessene»	«Med støtte i GT – «en trollkvinne skal du ikke la leve» - ble de dømt til døden og som regel <i>brent på bålet.</i> » «Luther gikk inn for <i>dødsstraff for hekseri.</i> » «I Tyskland ble det <i>brent</i> millioner av hekser.» «Hun ble dømt for å være heks, og <i>brent på bålet</i> i Bergen i 1590» «Den siste <i>heksebrenning</i> i Norge fant sted i 1670 (...)»
1990	Aschehoug og Gyldendals Ettbinds Leksikon «hekseprosesser»	«(...) straffen var i alm. <i>brenning på bål.</i> » «Kjent er prosessen mot Anne Pedersdotter, som ble dømt og <i>brent</i> i Bergen 1590.»
1991	Bokklubbens Tobinds Leksikon «hekseprosesser»	«(...) straffen var i alm. <i>brenning på bål.</i> » «Kjent er prosessen mot Anne Pedersdotter, som ble dømt og <i>brent</i> i Bergen 1590.»
1995	Faktum leksikon «heks» «hekseprosesser»	«Millioner av kvinner ble <i>brent</i> under hekseprosessene i Europa.»
1997	Caplex : leksikon, atlas, tabellverk. «hekseprosessene»	«Med støtte i GT – «en trollkvinne skal du ikke la leve» - ble de dømt til døden, og som regel <i>brent på bålet.</i> » «Luther gikk inn for <i>dødsstraff for hekseri.</i> » «I Tyskland ble det <i>brent</i> millioner av hekser.» «Den siste <i>heksebrenning</i> i Norge fant sted i 1670 (...)»
1997	Aschehoug og Gyldendals Ettbinds Leksikon «hekseprosesser»	«(...) straffen var i alm. <i>brenning på bål.</i> » «Kjent er prosessen mot Anne Pedersdotter, som ble dømt og <i>brent</i> i Bergen 1590.»
1998	Damms Illustrerte Hjem og Skole Leksikon «hekser og trolldom»	«Men fra 1400 – tallet til 1700 – tallet forekom det helt særegne i Europa at trolldom ble satt i forbindelse med djevledyrkelse, og ble <i>straffet med døden.</i> » «I alt ble 27 personer stilt for retten og dømt. Av dem ble 19 <i>hengt</i> , og en mann ble <i>klemmt i hjel med steiner.</i> » «(...) der alle som var mistenkt for trolldom, ble innbrakt, stilt for retten og ofte <i>henrettet.</i> » «Heksejaktene varte i rundt 300 år, og minst 300 000 uskyldige mennesker, de fleste kvinner, <i>ble drept.</i> » «Den vanligste straffen var <i>døden</i> , særlig <i>brenning på bål</i> , begrunnet med at denne straffen gjenspeilte helvettes flammer. Mange tusen ble <i>drept på denne måten</i> , deriblant Jeanne d'Arc, den franske heltinnen som engelskmennene anklaget for å være heks og <i>brente på bålet</i> i 1431.»

Av de 19 leksikonartiklene vi ser i denne tabellen fremhever alle bålstraffen som henrettelsesmetode. Jeg har sett på 34 skolebøker, av disse 34 sier 22 av de noe om henrettelsesmetode. Det kan også nevnes at 18 av de sier noe om tortur.

Tabell 5.2

Årstall	Tittel og sidetall	Kommentar ift. henrettelsesmetode
1902	Lærebog i Norges Historie med Hovedtræf af Sveriges og Danmarks historie : for Middelskolen. s. 74	«De, som blev mistænkt for at øve troldom, blev pint og derefter som oftest <i>ført paa baalet.</i> » «Der var <i>heksebaal</i> og hekseprocesser langt ud i det 17de aarh., og ellers oplyste folk delte denne mørke overtro.»
1904	Norge og Nordens Historie for Folkeskolen s. 128	«Intet viser bedre, hvor stor raaheden og uvidenheden var dengang, end de <i>frygtelige heksebaal</i> , som blev reist paa flere steder.» «De som blev mistænkt, blev pint og <i>ofte dømt til baalet</i> , og selv oplyste folk trodde for fuldt alvor paa at troldmend og troldkvinder kunde omskabe sig til dyr, føre sygdom paa sine naboer, fremtrolle uveir og lign.» «Mer ogsaa i mere oplyste lande end Norge blev paa denne tid hundreder af kvinder og mænd <i>aarlig brændt</i> af samme grund.»
1909	Verdenshistorie for middelskolen. 2 : for 3dje og 4de klasse. s. 17 – 18	«Mænd og især kvinder stod frem og vidnet at djævelen hadde faat magt over dem, og at han forleder dem til stygge ting; øvrigheten trodde på dem og dømte de ulykkelige til <i>at brændes.</i> » « <i>Heksebaalene</i> lyste over hele Nord-Europa og Tyskland, og hvert aar blev tusener <i>avlivet.</i> » «Et <i>heksebaal</i> var en ren folkefest. Da strømte gamle og unge sammen, og naar <i>flammerne slog op om den dødsdømte</i> og jammerskrikerne fylde luften, sank mængden paa knæ og takket Gud fordi han hadde frelst menigheten fra denne djævelens tjener.» «Det er regnet at <i>heksebaalene</i> har krævd millioner av menneskeliv (...)»
1909	Kongeriket Norges og Nordens historie : for folkeskole og hjem s. 113	«Den som blev mistænkt, blev pint og ofte <i>dømt til baalet</i> , og selv oplyste folk trodde for fuldt alvor paa at trollmænd og trollkvinder kunde omskabe sig til dyr, føre sygdom paa sine naboer, fremtrolle uveir og lign.» «Men ogsaa i mere oplyste land end Norge blev paa denne tid tuseren av kvinder og mænd <i>aarlig brændt</i> av samme grund.»
1910	Norges historie : med hovedtræk av Sveriges og Danmarks historie s. 125	«De som blev mistænkt for at øve troldom, blev pint og derefter som oftest <i>ført paa baalet.</i> » «Der var <i>heksebaal</i> og hekseprocesser langt ut i det 17de aarh., og ellers oplyste folk delte denne mørke overtro.»
1911	Verdenshistorie for Middelskolen. For 1ste og 2den klasse : med 126 billeder og 6 karter s.193 – 194	« <i>Døden paa baalet</i> var i alle land den almindelige straf for hekser og trollmænd, og kirkens mænd forfulgte slike ulykkelig med ubønhørlig strenghet.»

1913	Historisk Lærebok for middelskolen : omfattende saavel Nordens som verdens historie s. 72	«Denne indretning blev kaldt inkvisitionen. Forfærdelige pinsler blev brukt til at faa de mistænkte til at sige sig skyldige, og <i>døden paa baalet</i> var straffen for de domfældte.» «I inkvisitionen hadde han et frygtelig vaaben. Naar den hadde dømt kjettere til døden, blev de <i>brændt levende</i> , og henrettelsen gik for sig offentlig og med stor stas.»
1929	Lærebok i historie. 2 : Middelalderen og Den Nyere Tids Historie s. 111	«Derfor ser vi ofte, f.eks. her i Norge, at hekseforfølgelsene er fremkalt av den uvitende folkehop, ikke av øvrigheten; og vi hører også at folket ropte på <i>bål og brand for heksene</i> , men øvrigheten foretrakk en midlere straffemåte.»
1932	Lærebok i Norges, Danmarks og Sveriges historie for gymnasiene s. 104	«Hekser og trollmenn blev dømt og <i>brent</i> i uhyre antall, fordi man trodde at de hadde gitt sig i djevelens vold og ved hans hjelp ført skade og ulykker på sine medmennesker og deres eiendom.»
1939	Verdenshistorie : lærebok for realskolen og gymnasiet s. 88	«Kirken var blitt en makt «av denne verden», den var maktsjuk, grådig etter gods og gull, hard og utålsom; mot dem som tenkte annerledes, brukte den bannstrålen eller endog <i>bål og brann og forfølgelser</i> .»
1941	Lærebok i Norges, Danmarks og Sveriges historie for gymnasiene s. 100	«Hekser og trollmenn ble dømt og <i>brent</i> i stort antall, fordi folk trodde at de hadde gitt seg til djevelens vold og ved hans hjelp ført skade og ulykker på sine medmennesker og deres eiendom.»
1946	Verdenshistorie : lærebok for realskolen og gymnaset. s. 88	«Kyrkja hadde vorti ei makt «av denne verda», ho var maktsjuk, verdsleg, grådig etter gods og gull, hard og utolsam; mot dei som tenkte annleis, brukte ho bannstrålen eller jamvel <i>bål og brann og forfylging</i> .»
1960	Historien og samfunnet : lærebok i verdenshistorie for den høgre skolen s. 168	«Den som ble bare mistenkt for kjetteri, risikerte å bli utsatt for tortur, ja til og med å bli <i>levende brent</i> .»
1963	Verdenshistorie : lærebok for realskolen og gymnasiet s. 100	«Kirken var blitt en makt «av denne verden.» (...) mot dem som tenkte annerledes brukte de bannstrålen eller til og med <i>bål og brann og forfølgelser</i> .»
1981	Historie C s. 129, 184	«Men det var en ting en kvinne på 1500 – 1600-tallet måtte passe seg for, og det var å stikke seg ut på noen måte. Da kunne hun risikere å bli <i>brent som heks</i> .» «De måtte <i>brennes på bålet!</i> Ild rensset ut all styggedom. I 200 år flammet <i>heksebålene</i> over hele Europa.» «(...) bestemora mi var ei heks. Hun ble <i>brent</i> inn i bydga, sa de, og først ble hun klypt med glødende tener.»
1984	Norge – og verdenshistorie før 1850 s. 203	«De aller fleste var kvinner, og ofte var <i>døden på bålet</i> utgangen på prosessen.»

1988	Verden 1 : verdenshistorie før 1850 s. 126	«Derfor måtte de bekjempes, og straffen var å bli <i>brent på bålet</i> .» «(...) vi må regne med at mange med mentale forstyrrelser ble <i>brent</i> for hekseri.» «Den siste offisielle <i>heksebrenningen</i> fant sted i Sveits så seint som i 1782.»
1993	Verdenshistorie før 1850 s. 164	«I perioden mellom 1400 og 1700 ble tusenvis av kvinner, noen ganger også menn og barn, <i>brent på bålet</i> anklaget for hekseri.» «Hedenske trollmenn og trollkjerringer ble <i>brent på bålet</i> fordi de hadde begått maleficium, det vil si «forhekset» for eksempel buskapen så den ble ufruktbar.» «Over hele det kristne Europa flammert <i>heksebålene</i> .» «Polen var for øvrig det siste landet i Europa der en kvinne ble <i>brent som heks</i> . Det skjedde i 1793.» «Hvor mange som virkelig ble <i>brent som heks</i> er usikkert.»
1993	Verden 1. Cappelens Historieverk for den Videregående Skolen s. 144	«Derfor måtte de bekjempes, og straffen var å bli <i>brent på bålet</i> .» «Forståelsen for fysiske lidelser var liten, og vi må regne med at mange mennesker med mentale forstyrrelser ble <i>brent for hekseri</i> .» «Den siste offisielle <i>heksebrenningen</i> fant sted i Sveits så seint som i 1782.»
1993	Norge 1. Cappelens Historieverk for den Videregående Skolen s. 127	«Titusener av mennesker ble <i>brent</i> fordi de angivelig hadde drevet med trolldomskunster.» «Kirken hevdet at det var en god, kristen handling å <i>brenne kjettere og trollfolk</i> .» «De kristne mente at <i>ilden</i> rensset et menneske for synd, og mot <i>ilden</i> var ikke djevelens makt sterk nok. Prestene takket Gud for at de <i>gjennom bålet</i> kunne redde en sjel fra evig fortapelse.» «Hun blev havt på Søen, og samme aften på Pinebenken og gruelig pint; hun <i>døde</i> samme Nat i Fængeleet foruden dom og blev udslæpt og <i>kastet på Bålet</i> med de andre som blev <i>brent den Tid</i> .»
1997	Verdenshistorie før 1850 : lærebok. Veier til vår tid. s. 167	«Omkring 30 000 – 40 000 ble <i>henrettet på bålet</i> .»
1997	Norgeshistorie før 1850 : lærebok. Veier til vår tid. s. 159	«Vi kjenner ingen eksempler på <i>dødsstraff</i> i trolldomssaker i Norge i middelalderen.» «Den største barmhjertighet man kunne vise en fakkert heks var å <i>brenne henne på bålet</i> så hun ble lutret av ilden og vristet ut av Djevelens klør.» «Av de omkring 2 000 personene som ble anklaget for trolldom og hekseri, ble omkring 25 prosent <i>henrettet</i> , flertallet for magisk skadegjørelse.»
1997	Verden 1 : verdenshistorie før 1850 s. 278	«(...) vi må regne med at mange mennesker med mentale forstyrrelser ble <i>brent</i> for hekseri.» «Den siste offisielle <i>heksebrenning</i> fant sted i Sveits så seint som i 1782.»

Av de 22 skolebøkene som sier noe om henrettelsesmetoder fremhever alle sammen bålstraffen.

Som disse to tabellene viser har både leksikon og skolebøker et sterkt fokus på bålstraffen. Alle leksikonartiklene og alle skolebøkene fremhever det at trollfolk ble brent på bålet.

5.2 Alternative henrettelsesmetoder

Tre av leksikonene er innom det faktum at det fantes alternativer til det å brenne på bålet.

Den første av leksikonartiklene fra 1915 nevner at det hendte at de skyldige ble halshugget før vedkommende ble brent, for å gjøre straffen noe mildere. Videre har vi PaxLeksikon sin artikkel fra 1982 som nevner at henging også var en straff trollfolk kunne bli utsatt for. Det er forholdsvis overraskende at nettopp denne artikkelen kommer inn på alternative henrettelsesmetoder, da dette også er en av de mest bastante artiklene jeg har sett på.

Dette er den mest ekstreme artikkelen når det kommer til antall som mistet livet, og det er også en av de artiklene med mest fargerike beskrivelser av hendelsene. Til slutt har vi Damm sin artikkel fra 1998 som nevner, som Pax, at henging var en alternativ henrettelsesmetode, og de påpeker også en mann som ble klemt i hjel av steiner. Videre er det interessant at ingen av skolebøkene jeg har sett på nevner noen alternative henrettelsesmetoder.

Skolebøkene har vært, i forhold til leksikon, konservative i sine anslag av antallet som mistet livet og de nyere bøkene henviser til forskningslitteraturen. Allikevel er det kun bål og brann som blir beskrevet som henrettelsesmetode.

5.3 Frifinnelse

I forhold til det at nesten halvparten av de som ble anklaget for trolldom ble frifunnet, er det heller ikke mange av artiklene som har noe å si. I Damm sitt leksikon fra 1998 kan man lese at det var 27 mennesker som ble tiltalt, men at kun 19 av de mistet livet. Artikkelen sier ikke eksplisitt at de ble frifunnet, de bruker ikke det ordet eller noe som ligner, men man kan lese ut av kontekst at åtte mennesker ikke fikk dødsstraff. Videre er det slike formuleringer som vi kan finne i Aschehoug sin artikkel fra 1947 som skriver at «straffen var *nesten* alltid døden på bålet». Her sier de heller ikke noe eksplisitt om at de anklagede ble frifunnet, man må bare anta fra formuleringen at ikke *alle* døde på bålet. En formulering som denne kan tolkes på flere måter. Man kan tolke det dithen at ikke alle døde på bålet, men at de ble tildelt en annen type dødsstraff. Hvis man derimot ikke er klar over at det fantes andre typer straff for trollfolk, slik som henging, eksil eller pilgrimsreise, så tolker man det sannsynligvis til at noen ble frifunnet. Til slutt har vi en lærebok i norgeshistorie fra 1997 som skriver at

«Av de omkring 2 000 personene som ble anklaget for trolldom og hekseri, ble omkring 25 prosent *henrettet*, flertallet for magisk skadegjørelse»

I dette sitatet kan vi lese eksplisitt at 25 prosent av de som ble anklaget for trolldom ble henrettet. Det betyr at 75 prosent av de som ble anklaget *ikke* måtte bøde med livet. Dette kan igjen leses dit at de fikk andre typer straff, for eksempel bot, eller at de rett og slett ble frifunnet.

5.4 Levende brenning

Et annet poeng som er interessant er at det er relativt få av artiklene og skolebøkene som skriver at trollfolkene ble *levende* brent. Grunnen til at dette er interessant er at når man leser om eller hører om fenomenet er det stort sett alltid levende brenning som dukker opp. Av skolebøkene jeg har valgt å se på, er det en del av de som har brukt bilder for å illustrere fenomenet. Disse bildene viser nesten utelukkende kvinner som blir brent levende på bålet. Dette er også tilfellet hvis man leter opp bilder om fenomenet andre steder. Det blir omtrent utelukkende brukt bilder av kvinner som blir brent levende. Av leksikonene jeg har sett på er det kun to av de som direkte eller indirekte nevner at trollfolk ble brent levende. Igjen går vi tilbake til Salmonsens fra 1915, som skriver at straffen som regel var bålstraff, men at den av og til ble mildnet ved at den skyldige ble halshugget før vedkommende ble brent. Dette kan leses dithen at de som var dømt til døden stort sett ble brent levende. Videre har vi igjen PaxLeksikon fra 1982 som skriver

«Var ikkje syndene heksa vart skulda for av verste slaget, hende det ho vart *hengd* før ho vart *brend*, ein litt lettare måte å døy på. Etterpå vart ho *brend*, for elden var før trudd å reinsa sjela for synder. *Levande brenning* var likevel den vanlegaste avrettingsmåten.»

Gjennom denne artikkelen kan man lese veldig tydelig, svart på hvitt, at levende brenning var det vanligste måten å gjennomføre dødsstraffen på. I denne sammenheng ønsker jeg å nevne artikkelen til Diane Purkiss enda en gang. Hun poengterer, slik jeg også har nevnt tidligere i oppgaven at

«In some countries, torture was not used at all, and in England, witches were hanged rather than burned⁵².»

Som jeg skrev tidligere er det mange av artiklene som nevner tortur flere ganger, tortur blir beskrevet som den sikre vei til en tilståelse. Vi kan også lese at tortur var en effektiv måte å få den tiltalte til å navngi og beskyldte andre, og på denne måten «skaffet» de til veie flere ofre. I England og i de engelske koloniene ble trollfolk hengt, ikke brent. Det finnes likevel bøker om prosessene i Salem som har bilde av en brennende kvinne på forsiden.

Videre skriver Purkiss at

«The Burning Times myth offers to play the same role [som Holocaust] in womens history, to authorize the need for struggle and authenticate the forms that struggle takes⁵³»

5.5 Bare kvinner som ble brent?

For radikale feministe tilbyr myten om The Burning Times å spille samme rolle som det Holocaust har gjort. Dette tjener til flere formål; det autoriserer deres behov for å kjempe og streve, og det godkjenner de forskjellige formene denne kampen måtte ta. Med andre ord så rettferdiggjør myten rundt The Burning Times de aller fleste uttalelser, handlinger og krav, og kan dermed brukes som en buffer og en unnskyldning i forhold til svært mye. Denne krigen som nå kjempes på vegne av fortidens trollkvinne kan rettferdiggjøres på alle punkter; nå er det endelig kvinners tur til å ta tilbake deres gamle plass i samfunnet som ledere og dronninger.

Det siste sitatet jeg ønsker å fremheve fra Purkiss passer svært godt inn i dette kapitlet

«Radical feminist witches *always* burn; they are never hanged⁵⁴.»

Det er altså viktig for de radikale feministene å holde liv i mytene om at alle trollkvinne ble brent på bålet. Hvis denne myten skulle dø ut mister de grunnlaget for deres kamp mot patriarkatet, og de kan ikke lengre rettferdiggjøre sin kamp som undertrykte kvinner. Og som vi kan se i flere av skolebøkene og leksikonene holdes denne myten definitivt i live.

⁵² Purkiss (1996) s. 8

⁵³ Purkiss (1996) s. 15

⁵⁴ Purkiss (1996) s. 17

PaxLeksikon skriver at «Det å vera kvinna var i seg sjølv nok til å bli klaga og brend som heks.» Dette er helt i tråd med det Purkiss skriver i sin artikkel. Det denne setningen kan implisere er at hvis man var kvinne på 1500 eller 1600 – tallet, gikk man rundt i konstant frykt for å bli anklaget og kastet på bålet. Tilhører man denne gruppen radikale feminister leser man sannsynligvis denne setningen dithen at patriarkatet hadde undertrykket *alle* kvinner, og at det er menn som sørget for at disse kvinnene levde i konstant frykt. Det er ikke så mange andre måter å lese denne setningen på, siden de skriver at bare det å være *kvinne* var nok til å bli brent. På den annen side er det viktig å poengtere at det ikke var de radikale feministene som fant opp alle mytene rundt trolldomsprosessene. I en skolebok fra 1909 kan vi lese

«Et heksebaal var en ren folkefest. Da strømte gamle og unge sammen, og naar flammerne slog op om den dødsdømte og jammerskrikerne fylgte luften, sank mængden paa knæ og takket Gud fordi han hadde frelst menigheten fra denne djævelens tjener.»

Denne beskrivelsen passer svært godt inn i de radikale feministers agenda, men er likevel forfattet flere tiår før de virkelig ble aktive. Dette er en svært uhyggelig beskrivelse av hvordan hendelsen fant sted. Man får følelsen av at vedkommende som blir brent virkelig har blitt utstøtt av lokalsamfunnet, og at hele landsbyen samles og frydes over at de har reddet seg selv fra en skremmende trussel. I denne beskrivelsen skrives det ikke noe annet om kjønn enn at det var et *heksebål*. Utenom dette beskrives vedkommende som brennes som *den dødsdømte*. En skolebok fra 1929 skriver noe som ikke passer inn i malen til myten om The Burning Times like godt. Her kan vi lese at

«Derfor ser vi ofte, f.eks. her i Norge, at hekseforfølgelsene er fremkalt av den uvitende folkehop, ikke av øvrigheten; og vi hører også at folket ropte på *bål og brand for heksene*, men øvrigheten foretrakk en midlere straffemåte.»

Gjennom Purkiss sin artikkel får man følelsen av at det er patriarkatet som holder kvinnene nede, mens i denne skoleboken kan vi lese at øvrigheten forsøkte å gjennomføre mildere straffer for de anklagede.

I en skolebok fra 1981, bare to år før PaxLeksikon sin utfyllende og ganske så feministiske artikkel, ser vi flere av poengene Purkiss peker på dukker opp. Flere av formuleringene her minner om de vi kan lese i Pax sin artikkel.

«Men det var en ting en kvinne på 1500 – 1600-tallet måtte passe seg for, og det var å stikke seg ut på noen måte. Da kunne hun risikere å bli brent som heks.»

I forhold til myten om at flere millioner mennesker mistet livet, så vi at det var et ganske klart skille før og etter andre verdenskrig. Når vi nå ser på myten om at alle trollfolk ble brent på bålet, kan vi legge merke til at den er mye mer konsekvent. Det er ikke stor forandring gjennom hundreåret, og den holdes til stadighet ved like. Men noe vi likevel kan merke oss er denne skoleboken fra 1981 og PaxLeksikon sin artikkel fra 1983. Disse kommer ut med tett mellomrom, og begge er skrevet med en sterk feministisk stemme. Jeg mener derfor at det kan argumenteres for at disse artiklene er et produkt av den feministiske bølgen vi så ta til fra slutten av 1960-tallet og utover 1970-tallet. I begge artiklene er det et sterkt fokus på kjønn, som vi kan se av sitatet over. Og for å kunne benytte seg av myten om The Burning Times, så *må* de ha så sterkt fokus på kjønn. Fra samme lærebok kan man lese en samtale som foregår mellom mor og datter, antageligvis på 1500 eller 1600 – tallet, som snakker om bestemoren, som ble brent som trollkvinne. Under denne samtalen sier datteren til moren sin

«Så det er sant at hun ble brent altså,» sa Kari. «Hvorfor er det ingen menn som blir brent som hekser?»

Hvor moren svarer

«Noen få menn er nok også blitt brent, men det er mest kvinner. Ikke tenk på det, du Kari. Den gamle presten er død for lenge siden, og den nye tror visst ikke på hekser, sier de.»

Svaret til moren er åpent for tolkning. Siden de har valgt å legge inn ordet *nok* kan det leses dithen at moren antar at noen få menn kanskje har blitt brent, men det kan hun ikke være sikker på. Dette er også et sitat som viser at denne skoleboken kan virke som en produkt av en feministisk tradisjon. Menn blir nevnt i sammenheng med trolldomsprosessene, men deres rolle i det hele blir nærmest bagatellisert. Dette er noe jeg har merket meg i svært

mange av både leksikonene og skolebøkene. Enten nevnes ikke menn i sammenheng med trolldomsprosessene i det hele tatt, eller så blir de kun nevnt nærmest som en ettertanke. Av de som mistet livet under trolldomsprosessene var omtrent 75% av de kvinner. Det betyr at 25% av de som døde var menn, men disse mennene har en tendens til å bli ignorert eller glemt bort. I de aller fleste av de leksikonartiklene og skolebøkene jeg har sett på sier enten at det var kvinner som mistet livet, eller så forholder de seg nøytrale i forhold til kjønn. Verdenshistorie før 1850 som kom ut i 1993 skriver at «... noen ganger også menn og barn, brent på bålet anklaget for hekseri.» og Damm sitt leksikon fra 1998 nevner «... en mann klemt i hjel av steiner.» Universitetsforlagets verdenshistorie fra 1997 valgte «Helvettes kvinnfolk : hekseforfølgelsene» som overskrift for sitt avsnitt om trolldomsprosessene. Nettopp denne læreboken sin omtale av trolldomsprosessene er interessant. De velger å forholde seg til kjønn allerede i overskriften, og dermed gi leseren førsteinntrykket av at dette kun omhandler kvinner. Et par setninger lengre ned kan man lese at «Opptill 100 000 kvinner ble stilt for retten (...)». Denne formuleringen bekrefter overskriften; dette er noe som omhandler kvinner. Derfor er det interessant at tre setninger lengre ned i teksten kan vi lese dette

«Også mange menn ble anklaget og kanskje 10 000 henrettet for slike forhold. At det var et betydelig innslag av menn, har før vært nærmest oversett, vi taler derfor allment om hekseforfølgelser.»

Her omtaler denne læreboken disse glemte mennene, og gjør et forsøk på å få leseren bevisst på at menn faktisk var en del av trolldomsprosessene. Derfor slår det meg som noe kontraproduktivt å velge nettopp den overskriften som de gjorde. Det kan naturligvis ha vært et forsøk fra forfatterens side å være ironisk eller sarkastisk, men for å kunne forstå denne ironien må man ha et visst nivå av kunnskap om emnet på forhånd.

Har man lite forhåndskunnskaper om emnet er det lett å bli sittende igjen med følelsen av at det kun var kvinner som mistet livet under trolldomsprosessene. Dette er også noe de radikale feministene Purkiss snakker om jobber for, og som er et viktig poeng for dem, da dette skal være kvinnenenes Holocaust.

5.6 Hvorfor nettopp brenning på bål?

Et annet poeng jeg har lyst til å diskutere etter at vi har sett på disse tabellene er de forskjellige årsakene som blir oppgitt for at trollfolkene skulle brennes på bålet. Det er et ganske stort sprik i årsakene de forskjellige bøkene oppgir for hvorfor nettopp ilden ble valgt for å ta livet av trollfolk. Man kan lese at ilden renses sjelen for synder, ilden frelste menigheten fra djevelens tjener, ild kunne rense ut all styggedom. Så en tanke bak dette er at ilden kan rense og frelse sjelen til en trollkvinne eller trollmann. Videre kan man lese i andre artikler at straffen med å bli brent på bål gjenspeilet helvetes flammer. Gjennom denne forklaringer handler det ikke om å redde eller frelse en fortapt sjel, men å gjenskape den straffen de vil få når de kommer til helvete. Andre årsaker som blir oppgitt er at det er en god, kristen handling å brenne trollfolk, og at mot ilden var ikke djevelens makt sterk nok. Gjennom ilden kunne man redde en sjel fra evig fortapelse. Denne forklaringen handler om at hvis man vil være en god, lydig kristen, og hvis man vil redde de fortapte sjelene som har hengitt seg til djevelen og blitt hans tjenere, er den eneste løsningen å brenne dem på bålet. Mot disse flammene er ikke djevelen sterk nok, og trollkvinnen eller trollmannen vil bli fri fra hans makt. Eller som man kan lese i Cappelens norges historie fra 1993; så ble trollkvinner lutret av ilden og vristet ut av djevelens klør. Som man kan se så spriker årsaksforklaringen for hvorfor man brant trollfolk på bålet ganske kraftig. På den ene siden av spekteret kan man lese at det gjenspeiler helvetes flammer og på den andre siden er ilden den eneste måten å redde sjelen til det fortapte mennesket på.

Neste kapittel som vil inneholde et sammendrag av funnene og en konklusjon på teksten.

Kapittel seks – sammendrag og konklusjon

Jeg har i denne teksten forsøkt å ta for meg en liten del av diskusjonen rundt trolldomsprosessene. Dette er et stort tema som svært mange har interesse for, og dette har den naturlige konsekvensen at det også er et tema det blir skrevet svært mye om. Trolldomsprosessene er et emne som man ikke bare interesserer seg for innen historiefaget, men det finner sin relevans innenfor fagkretser som folkloristikk, religion og sosiologi. Det er et emne det er mulig å angripe fra mange vinkler. Man kan studere det fra et kjønnsperspektiv eller fra et rettsvitenskapelig perspektiv.

6.1 Et stort og komplisert emne

En av årsakene til at trolldomsprosessene er et så populært og interessant tema for mange er at det er en hendelse svært mange har sterke meninger om. Jeg har i denne teksten så vidt vært innom hva Diane Purkiss referer til som *radikale feminister*, og dette er en av gruppene som har sterke interesser i dette emnet. Ofrene for trolldomsprosessene var 75% kvinner, og dette er kanskje den eneste hendelsen i historien hvor kvinnene har representert en så stor del av ofrene. Dette er noe av det som gjør trolldomsprosessene unike, og også derfor de er så spesielt interessante for så mange. Trolldomsprosessene blir fortsatt holdt i live i dag, og de har vært opphavet til uttrykk man hører på nesten daglig basis; «det har vært en heksejakt på XXX.». Dette er et emne som det er skrevet svært mye om, men som vi fortsatt ikke vet på langt nær alt om. Det er nettopp dette som gjør at det blir et så stort og komplisert emne.

Man finner stadig nye innfallsvinkler, og nye perspektiver å beskue trolldomsprosessene fra. Det jeg har valgt å diskutere i denne oppgaven er en liten, men jeg mener viktig del av denne forskningsprosessen. Gjennom min diskusjon har jeg forsøkt å kaste et lys over hvordan noen av mytene rundt trolldomsprosessene fortsatt blir holdt i live i dag. I denne teksten har jeg kun tatt for meg to kildegrupper, og dette har vist seg å være mer enn nok.

Hvis man skal tenke på veien videre kunne det vært svært interessant å se på hvordan disse mytene lever videre gjennom andre typer tekster og dokumenter. Hvordan blir trollkvinner og trollmenn representert i moderne kunst? Hvordan har de blitt avbildet i kunsten tidligere? Dette kan fortelle oss mye om hva slags inntrykk og bilder folk utenfor fagmiljøet har av trollfolk. Hva kan man finne om trolldomsprosessene på Internett? Dette er en

uendelig kilde til informasjon, meninger og ytringer, og den vokser hver eneste dag. Hvilke diskusjoner har folk om trolldomsprosessene i forskjellige typer fora? En annen interessant angrepsvinkel hadde vært å spørre ut folk fra forskjellige aldersgrupper om prosessene. Om de har noen meninger om det, hva de kan fortelle om temaet på stående fot, vet de hvorfor de mener det de gjør?

I denne teksten har jeg tatt for meg tre av mytene rundt trolldomsprosessene; 1) millioner av mennesker døde på bålet, 2) trolldomsprosessene foregikk i middelalderen og 3) alle som mistet livet under trolldomsprosessene ble brent på bålet. Grunnene til at jeg valgte nettopp disse tre mytene har jeg forhåpentligvis grunnlagt godt i teksten over, og også mitt valgt av kilder.

Måten jeg valgte å strukturere teksten på var å ta for seg en og en myte. Jeg mener dette var den mest oversiktlige måten å gjøre det på, og det ga en mulighet til å sammenligne hva de to kildegruppene hadde å si om den samme myten. Det hadde naturligvis også vært mulig å først tatt for seg alle tre mytene først hos leksikon og deretter hos skolebøkene, men jeg mener at dette hadde gjort det mer problematisk å gjennomføre en sammenligning.

Funnene jeg har gjort vil jeg påstå er både overraskende, interessante og betryggende. Den første myten jeg så på var at millioner av mennesker mistet livet under trolldomsprosessene. Dette er en myte flere grupper i samfunnet har hatt en interesse av å holde ved like, og da blant annet de tidligere nevnte radikale feministene. Hvis trolldomsprosessene skal være kvinnes Holocaust er det nærmest «nødvendig» at flere millioner mennesker, og da helst kvinner, mistet livet. Uten slike nummere vil de ikke på langt nær få så stor gjennomslagskraft for sine argumenter og sine handlinger.

6.2 Funn gjort i leksikon i forhold til millionmyten

Så, har skolebøker og leksikon bidratt til å holde myten om at millioner av mennesker mistet livet under trolldomsprosessene? Svaret må bli både ja og nei. La oss se på leksikon først.

Her vil jeg slå fast at, ja, leksikon har bidratt til å holde millionmyten i live. Og da spesielt etter 1945. De leksikonene jeg så på som ble utgitt før 1945 sa stort sett ingenting om antall som mistet livet, sett bort i fra en utgivelse som sa prosessene fikk et «stort omfang.»

Utgivelsene etter 1945 benytter seg nærmest utelukkende av million-begrepet, og som jeg

argumenterer i dette kapitlet så kan det virke som om det er mer uproblematisk å benytte seg av *millioner* etter krigen. Verden befant seg nærmest i et vakum etter den ødeleggende krigen, og etter at de forferdelige hendelsene i konsentrasjonsleirene ble kjent for verdens befolkning kjente mange på dårlig samvittighet og en følelse av hjelpeløshet. Millioner av mennesker hadde mistet livet under Holocaust og det tok flere år før det ble allmenn kjent. Denne vedkjennelsen mener jeg kan ha bidratt til en tankegang som munner ut i at det ikke var usannsynlig at millioner av mennesker kan ha mistet livet under trolldomsprosessene også, men at det kan ha «gått under radaren» for mange». Videre vil jeg argumentere for at hendelsene under andre verdenskrig også kan ha bidratt til at man ble bekymret for å underdrive omfanget av hendelser. En tredje effekt jeg mener andre verdenskrig har hatt går på kvinnenenes stilling. Både under og etter krigen kom stadig flere kvinner ut i arbeid. De ble mer bevisst på sin egen stilling i samfunnet, og de ble mer bevisst sin posisjon som verdiskapende individer i samfunnet. Denne bevisstheten vokste utover 1950, 1960 og 1970 – tallet, og førte blant annet til at kvinner også ble bevisst sin plass i historien. De begynte å se bakover, i tillegg til fremover. Hvilken rolle hadde kvinner spilt i historien frem til nå? Hvor stor plass har de blitt viet? Det begynte å bygge seg opp et behov for å løfte opp den undertrykkede kvinnen fra historiens glemsel. Jeg mener at alle disse faktorene har bidratt til at millionbegrepet nærmest konsekvent ble brukt i leksikon etter 1945.

I forhold til millionmyten i leksikonene jeg har sett på så nådde denne myten sitt «klimaks» i PaxLeksikon sin utgivelse fra 1982, hvor de strekker seg opp til 30 millioner. Millionbegrepet dukker stadig opp i leksikon utover 1990 – tallet, men på 1990 – tallet er det også flere leksikon som velger å ikke si noe om antall. Formuleringer som «mange tusen kvinner» dukker oftere opp, men det er ingen referanser til at tidligere anslag har vært for høye. Damm sin utgivelse fra 1998, som er det siste leksikonet jeg har forholdt meg til, opererer med 300 000. Det er *svært* få av disse leksikonene som i det hele tatt sier noe om frifinnelse, og man sitter ofte igjen med inntrykk av at alle som ble tiltalt også ble dømt. Det skal understrekes at dagens artikkel om trolldomsprosessene i den digitaliserte utgaven av Store Norske Leksikon er helt i takt med forskningsmiljøet, og er skrevet av Rune Blix Hagen.

6.3 Funn gjort i skolebøker i forhold til millionmyten

I forhold til skolebøkene ser vi en annen type utvikling. Tidlig på 1900 – tallet er det et par skolebøker som opererer med at millioner av mennesker mistet livet, eller at flere tusen mennesker ble avlivet hvert eneste år. Før 1945 velger de fleste skolebøkene å ikke skrive noe om antall, og interessant nok fortsetter denne trenden etter 1945 også. Ingen av skolebøkene jeg har sett på forholder seg til tall i millionklassen etter andre verdenskrig, med andre ord; stikk motsatt av leksikonene. Et par av bøkene skriver at trollfolk døde i «store antall» og vi har utgivelsen fra 1984 som skriver at hundretusener mistet livet. Deretter kommer 1988 utgivelsen som begynner å referere til forskningslitteraturen. Her kan vi lese at omfanget av trolldomsprosessene tidligere har vært sterkt overdrevet, og at moderne forskning har redusert antallet som mistet livet fra flere millioner til rundt 40 000. Dette dukker opp i mange av utgivelsene utover 1990 – tallet også.

Denne utviklingen mener jeg viser at skolebøkene ikke har bidratt til millionmyten siden før 1920 – tallet. De gikk fra å benytte seg av at flere tusen ble tatt livet av årlig, til en periode hvor de fleste valgte å ikke skrive noe om antall, et klimaks i 1984 på «hundretusener» og deretter dukker referanser til forskningslitteraturen opp. Dette viser en bevissthet hos forfatterne av skolebøkene og av redaksjonene som har hatt ansvar for bøkene. De har forholdt seg til en utvikling i forskningsmiljøet, og de har tatt det inn i bøkene sine. Dette er også en svært interessant måte å vise skoleelever at historiefaget ikke er konstant. Ved å holde skolebøker oppdatert på en slik måte demonstrerer man for elever av faget at det er et fag som stadig er i utvikling, som har uendelige forskningsmuligheter og at man gjennom forskning kan forandre på «sannheter» man tidligere trodde var satt i stein.

Så i forhold til myte nummer en vil jeg argumentere for at leksikon definitivt har bidratt til å holde millionmyten i live, mens skolebøkene har fulgt utviklingen til forskningsmiljøet, vært mer moderate enn det leksikonene har vært, og heller demonstrert at historien ikke består av absolutte sannheter.

6.4 Funn gjort i leksikon i forhold til middelaldermyten

Den andre myten jeg har undersøkt i denne teksten er at trolldomsprosessene fant sted i middelalderen. Dette var en myte som var mer utfordrende å undersøke enn den forrige. Da jeg skulle se på millionmyten kunne jeg forholde meg til tall, og hvor stort dette tallet var. I

forhold til denne myten måtte jeg se minst like mye på det som *ikke* ble sagt i artiklene og avsnittene, som til det som *ble* sagt. En utfordring jeg møtte på i forhold til implisitt informasjon var å ikke tolke kildene dithen at de fortalte meg det jeg ønsket å lese. Jeg har gjennom hele teksten forsøkt å lese kildene så objektivt som overhode mulig, og å studere dem fra de innfallsvinklene brukere av leksikon og skolebøker ville ha gjort.

Det første jeg la merke til når det gjaldt både leksikon og skolebøker var at de tok utgangspunkt i at alle kjenner til tidsepoken *middelalderen*. I både leksikonartiklene og avsnittene i skolebøkene som handlet om trolldomsprosessene brukes uttrykket *middelalder* konsekvent, men svært få av de bruker uttrykk som *tidlig moderne tid*, *nytid* eller *renessanse*. Da perioden etter middelalderen ble omtalt brukte begge kildegrupper nærmest konsekvent årstall. Tabellen i kapitlet om denne myten illustrerer dette poenget ganske tydelig. Hva dette medfører er at leseren til stadighet leser begrepet *middelalder*, men ikke begrep som beskriver tidsepoken som fulgte middelalderen. Dette impliserer at både skolebøkene og leksikonene tar utgangspunkt i at leseren forstår at det er snakk om en annen tidsperiode når de begynner å bruke årstall som 1600 og 1700.

I forhold til leksikon så kan resultatet gå to veier. Dette hviler på om leseren av skolebøkene og leksikonene vet når perioden middelalderen var eller ikke. Hvis man er klar over at denne perioden hadde sin begynnelse rundt år 500 og at tidlig moderne tid begynte å overta rundt år 1500, er det flere setninger fra leksikonartiklene som kan være problematiske. I Kringla Heimsins sitt leksikon fra 1932 kan man lese at «en bevisst opposisjon mot hekseri kan man i grunnen ikke tale om før i 13. årh.» Som leser er det da kanskje naturlig å lese denne setningen som; at man begynte å få et problematisk forhold til trolldom i middelalderen. Ordet «opposisjon» kan være vagt i denne sammenhengen, og leseren kan tro at dette betyr trolldomsprosesser. I flere utgivelser, både i 1954, 1965 og 1972, kan man lese at forfølgelsene tok til på 1200 – tallet, og at «den første hekseprosess fant trolig sted i Frankrike i 1264, i Norge 1325.» Man kan ikke ta høyde for at alle lesere av disse leksika er klar over at dette var enkeltprosesser, og at disse prosessene ikke regnes å være en del av de store, intense *trolldomsprosessene* som jeg omtaler i denne oppgaven. Hvis leseren ikke er klar over dette, er det naturlig å trekke den slutningen at trolldomsprosessene hadde sin begynnelse i Frankrike på 1200 – tallet, altså i middelalderen. Et leksikon fra 1975 skriver også at «troen på h. oppstod i 1200 – årene (...)» Artikkelen har ingen nyanser i forhold til at

det er forskjell på at mennesker som ikke tilhører eliten tror på trollfolk og at trolldom er en naturlig del av deres hverdag, og at den kirkelige eliten driver prosesser mot trollfolk. Det er å strekke det langt å hevde at denne setningen fører til at leseren tror trolldomsprosessene fant sted i middelalderen, men forskjellige mennesker tolker det de leser på forskjellige måter. Når man leser en leksikonartikkel som er titulert «trolldomsprosessene» eller lignende, og man leser informasjon som denne, er det kanskje naturlig å tenke at trolldomsprosessene fant sted kort tid etter.

I den andre retningen må vi se på artiklene i lyset av at leseren ikke er sikker på når middelalderen var. Da er det fortsatt en del av artiklene som kan vise seg problematiske og som kan gi leseren et ukorrekt inntrykk av når trolldomsprosessene fant sted. Gyldendal sitt leksikon fra 1933 skriver «I middelalderen fikk disse forestillingene øket kraft (...) [Forestillingene om trollfolk]» og to år senere i Nyco sitt leksikon leser man «heksetroen særlig utbredt i middelalderen.» Disse utgivelsene sier ingenting om prosessene, men som leser får man inntrykket av at middelalderen var trollfolkets tidsperiode. Når man da har slått opp i et oppslagsverk for å lese om trolldomsprosesser, kan dette virke forvirrende på leseren. Gyldendal skriver i 1967 «Forekom i store deler av Europa fra middelalder til slutten av 17. årh» og igjen i 1969 «Ordet og begrepet h. med den betydning det har i moderne tid stammer fra slutten av middelalderen.» Hvis man tar utgangspunkt i at leseren ikke vet når middelalderen tok slutt kan det første sitatet lett misforstås. Man leser også at ordet «heks» og dets moderne betydning stammer fra middelalderen. Det kan leses dithen at dette var den perioden ordet oppstod, det var den perioden man benyttet ordet mest og det er fra denne perioden vi har vårt moderne begrep. Igjen, når man slår opp begrepet «trolldomsprosesser», så kan dette uproblematisk leses dit at middelalderen var trollfolkets tid. Til sist vil jeg nevne Cappelens artikkel fra 1990, som man finner i helt lik utgave i 1997. Der kan man lese at «Hekseprosessene ble satt i verk av Inkvisisjonen i Europa i senmiddelalderen.» og senere at trolldomsprosessene kulminerte på 1600 – tallet. Dette er helt i tråd med hva forskningsmiljøet sier, men hvis man ikke vet når middelalderen fant sted, kan dette være problematisk som leser. Man får innprentet at trolldomsprosessene begynte i *middelalderen*, men får kun årstall i forhold til når fenomenet var på sitt mest intense og når det så sin slutt.

I forhold til min problemstilling vil jeg si at leksika har bidratt til å holde liv i myten om at trolldomsprosessene fant sted i middelalderen. Samtidig vil jeg påpeke at dette ikke blir det samme som med millionmyten. I leksikonartiklene om antallet som mistet livet leste man ukorrekt informasjon. Dette er ikke tilfelle i forhold til tidsaspektet. I dette tilfellet er det mer et tilfelle av at artiklene ikke har formulert seg tydelig nok. Enten man som leser er klar over når middelalderen fant sted eller ikke, så har ikke leksikaene artikulert tydelig nok ovenfor leseren. Om leksikonene gjorde et bevisst valg i forhold til millionmyten eller ikke er utydelig, men i forhold til tidsaspektet virker det som et ubevisst valg fra forfattere og bidragsyteres side. Alle tekster stiller seg åpne for tolkning. Svært mange av disse leksikonartiklene er det mulig å lese på flere måter, og det er lett å sitte igjen med feil inntrykk.

6.5 Funn gjort i skolebøker i forhold til middelaldermyten

Om man vet når middelalderen fant sted er også relevant i forhold til hva skolebøkene sier om myte to. Det må allikevel påpekes at på et overordnet plan har skolebøkene formulert seg tydeligere enn det leksikonartiklene har gjort. Mange av skolebøkene skriver om Inkvisisjonen, at den overtok rettssakene mot trollfolk mot slutten av 1400 – tallet. Flere av bøkene gjør en distinksjon i forhold til kjettere og trollfolk, og det er også mindre nevning av ordet «middelalder.» Skolebøkene bruker svært sjelden periodebeskrivende ord på tiden etter middelalderen de også. Det er nærmest konsekvent brukt av årstall, men det forklares og klargjøres mer enn det leksika har gjort. Årsaken til dette har sannsynligvis mye å gjøre med at man har bedre plass til å skrive i skolebøker enn det man har i leksika. Skolebøkene har likevel vist seg å være mer oppdatert på informasjonen de benytter enn det leksika har gjort. Leksika har mindre plass å skrive på, og det er derfor desto større grunn til å formulere seg på en måte som ikke kan misforstås eller leses flere veier.

Hvis man som leser av skolebøkene er klar over når middelalderen fant sted og vet hvilke årstall man skal forholde seg til, er lesingen av de fleste avsnittene uproblematiske.

Utgivelsen fra 1904 har plassert sitt avsnitt om trolldomsprosessene under overskriften «Aandsliv i Danmark og Norge. Foreningstiden. (1319 – 1814).» Dette gir et vidt spenn i forhold til tidsaspektet, og det blir problematisk å fastslå når trolldomsprosessene fant sted. Noe av det samme finner vi i utgivelsen fra 1929 som skriver om prosessene under overskriften «Humanisme og renessanse. Naturvidenskap og overtro.» Her brukes ordet

«renessanse» i overskriften, og det burde dermed være oversiktlig og uproblematisk å lese teksten dithen at trolldomsprosessene fant sted etter middelalderen. Det som kan skape problemer for leseren er at etter avsnittet om trolldomsprosessene kan man lese om Kristoffer Columbus, sjøveien til India og deretter reformasjonen. Plasseringen av teksten i læreboken kan gi leseren inntrykket av at trolldomsprosessene fant sted før Columbus krysset Atlanterhavet. Som tidligere nevnt så er majoriteten av skolebøkene jeg har undersøkt i denne teksten klare i sine formuleringer. Boken fra 1941 plasserer avsnittet om trolldomsprosessene under overskriften «Kampen om Østersjø-veldet og overmakten i Norden. 1550 – 1660. Norge og Danmark. Det religiøse liv.» og fra 1960 kan man lese at «hekseprosessene raste over Europa som en farsott i annen del av 1600 – tallet (...)». Bøkene fra 1981 og 1984 benytter seg utelukkende av årstallene 1500 og 1600, og har ingen periodebeskrivende ord. Læreboken i norgeshistorie fra 1997 poengterer at «Vi kjenner ingen eksempler på dødsstraff i trolldomssaker i Norge i middelalderen.» Denne setningen kan bevise flere ting. Siden læreboken velger å understreke at vi faktisk ikke kjenner til dødsstraff i denne tidsepoken betyr dette at forfatterne av læreboken kan være seg bevisste om myten; at trolldomsprosessene fant sted i middelalderen. Det kan igjen være en indikator på at forfatterne av lærebøkene holder seg oppdatert i forhold til forskningsmiljøet. Et annet interessant poeng med denne setningen er at de skriver *dødsstraff*. Dette kan fortelle leseren av teksten at det faktisk fantes andre straffer for trollfolk enn dødsstraff. Så denne setningen er også interessant i forhold til myte nummer tre, nemlig at alle trollfolk ble brent på bålet.

Om man som leser ikke vet når middelalderen fant sted er noen av skolebøkene problematiske. Utgivelsen fra 1911 gir leseren inntrykket av at trolldomsprosessene fant sted i middelalderen. Under overskriften «Middelalder. Lenstid og korstogstid (900 – 1300). Oplysning (universiteter), overtro og raahet» kan man lese at «Troen paa troldom og hekseri var kanskje den groveste slags overtro» og at «Middelalderens raahet viser sig især i det barbariske retsvæsen og de haarde, grusomme straffe.» Et par setninger senere står det at «Døden paa baalet var i alle land den almindelige straf for hekser og trollmænd, og kirkens mænd forfulgte slike ulykkelige med ubønhørlig strenghet.» Denne læreboken forteller barn og unge at trolldomsprosessene fant sted i middelalderen, men den er absolutt en minoritet blant bøkene jeg har sett på.

Utgivelsene fra 1939, 1946 og 1963 skriver alle tre under overskriften «Kulturen i høymiddelalderen» at kirken brukte «bannstrålen eller endog bål og brann og forfølgelser.» Her kan man lese under en overskrift som benytter seg av ordet «middelalder» at kirken benyttet seg av bål og brann mot de som tenkte annerledes. Hvis man da har den forhåndskunnskapen at trollfolk ble forfulgt og brent på bålet, så er det uproblematisk å trekke den slutningen at det her er snakk om trolldomsprosesser. Dette kan føre til at lesere av disse utgivelsene sitter igjen med inntrykket av at prosessene fant sted i høymiddelalderen. Læreboken i Verdenshistorie som kom ut i 1988 skriver om trolldomsprosessene under overskriften «1500 – tallet – et sammensatt hundreår.» Her kan man lese at «I tidlig middelalder hevdet flere teologer at hekser og onde ånder var virksomme i samfunnet.» Her får leseren vite at trolldom var en del av menneskers bevissthet allerede tidlig i middelalderen. Senere i avsnittet leser vi «I middelalderen ble det opprettet egne kirkelige domstoler som skulle oppspore og dømme kjettere. I løpet av renessansen overtok disse inkvisisjonene også rettssakene mot hekser og trollkarer.» Her er boken svært tydelig. Hvis man som leser vet når middelalderen fant sted, eller ikke, så gjør forfatterne et tydelig grep, og viser skillet mellom periodene. Her står det klart og tydelig at trolldomsprosessene fant sted under *renessansen*.

I svar på min problemstilling i forhold til myte nummer to, vil jeg si at skolebøkene er tydeligere enn det leksikonene har vært. Det er flere av dem som bidrar til å holde liv i myten om at trolldomsprosessene fant sted i middelalderen, og da spesielt utgivelsen fra 1911. På den annen side er det også enkelte av bøkene som gjør et poeng av å nevne at det ikke finnes eksempler på dødsstraff i en trolldomssak i middelalderen og at Inkvisisjonen overtok rettssakene mot trollfolk i renessansen. Min konklusjon må bli at de tidlige skolebøkene jeg har sett på har bidratt til å holde myten om at trolldomsprosessene fant sted i middelalderen i live. Begrunnelsen for dette er blant annet det samme som jeg fant hos leksikonene; bøkene er ikke tydelige nok i sine formuleringer, og leseren kan oppfatte budskapet på flere måter. Et annet element som bidrar til min konklusjon er plasseringen av avsnittet om trolldomsprosessene i bøkene. Disse skolebøkene er kronologisk bygget opp, og avsnittet om prosessene er plassert før hendelser som fant sted på 1400 – tallet. I forhold til de nyere skolebøkene vil jeg konkludere med at de ikke har bidratt til å holde myten i live. De er klare i sine formuleringer, mange av dem benytter seg nærmest utelukkende av årstall,

og ikke periodedefinerende ord. I tillegg har vi flere bøker som skriver helt tydelig at trolldomsprosessene ikke fant sted i middelalderen.

6.6 Funn gjort i leksikon i forhold til myten om at alle trollfolk brant på bålet

I forhold til myte nummer tre, alle som mistet livet under trolldomsprosessene ble brent, har jeg sett på to aspekter. Jeg har i tillegg til å se på myten om at alle trollfolk ble brent, sett på om skolebøkene og leksikonene har bidratt til myten om at trollfolk ble *levende* brent. Så konklusjonen min i forhold til myte nummer tre vil være todelt, slik som i avsnittet over om myte nummer to.

Det var ikke alle leksikonartiklene jeg har sett på som sa noe om henrettelsesmetode. Av de nitten artiklene som sa noe om henretting, fremhevet samtlige bålstraffen. Flere av artiklene har et stort fokus på det faktum at trollfolk ble brent på bålet, ord som bål, brent og brenning blir brukt med høy frekvens. Av de nitten nevnte artikler er det kun tre av dem som nevner alternativer til bålstraff, nemlig henging, halshugging og å bli klemt i hjel med steiner. Artiklene som nevner halshugging, Salmonsens Konversations Leksikon fra 1915, beskriver ikke dette eksplisitt som et alternativ til bålstraffen, men påpeker at av og til ble den tiltalte halshugget før vedkommende ble brent. Ingen av artiklene sier noe om at det fantes straffer for trollfolk, som ikke var dødsstraff, og kun et par av dem er innom temaet frifinnelse. Blant disse er Damm sin artikkel fra 1998 som beskriver at 27 personer ble stilt for retten, og at 20 av disse fikk en form for dødsstraff. Man kan ikke lese noe om hva som skjedde med de resterende 7, og dermed blir dette opp til leseren. Det kan tolkes dithen at de ble frifunnet eller at de fikk en annen type straff. Videre har vi slike formuleringer som vi for eksempel ser hos Aschehoug sin utgivelse fra 1947 som skriver at straffen «var *nesten* alltid døden på bålet.» Dette blir igjen opp til leseren hva de leser ut av formuleringer som denne.

I forhold til om leksikonartikler har bidratt til å holde liv i myten om trollfolk ble *levende* brent så er funnene annerledes. Av de nitten artiklene som alle fremhever bålstraffen er det kun to av dem som nevner at trollfolk ble levende brent. Først har vi igjen Salmonsens artikkel fra 1915, som indirekte impliserer at trollfolk ble levende brent. Dette gjør de ved å poengtere at de dømte av og til ble halshugget før de ble brent på bålet. Denne formuleringen kan fortelle leseren at de dømte som regel ble brent levende. Den andre

artikkelen er PaxLeksikon sin artikkel fra 1982, som skriver at «levande brenning var likevel den vanlegaste avrettingsmåten». Denne setningen er ikke åpen for tolkning.

I forhold til å svare på min problemstilling angående myte tre er konklusjonen todelt i henhold til leksikon. Jeg vil si at leksikon definitivt har bidratt til å holde liv i myten om at alle trollfolk ble brent på bålet. Dette er nærmest den eneste henrettelsesmetoden som nevnes, det gjentas til stadighet i både korte og lange artikler, og ingen av dem sier eksplisitt noe om frifinnelse. I forhold til om trollfolk ble *levende* brent blir konklusjonen en annen. Det er kun to av artiklene jeg har sett på som sier noe om levende brenning, og i den ene av disse artiklene nevnes det kun implisitt. Her må konklusjonen bli at leksikonartikler ikke har bidratt til å holde liv i myten om at trollfolk ble levende brent.

6.7 Funn gjort i skolebøker i forhold til myten om at alle trollfolk brant på bålet

Av skolebøkene jeg har sett på sier 22 av dem noe i forhold til henrettelsesmetode, og alle 22 fremhever bålstraffen. Liksom med leksika har 100% av skolebøkene valgt å fokusere nærmest utelukkende på bålstraff. Som vi så var tre av leksikonartiklene innom alternative henrettelsesmetoder, men hos skolebøkene er det ingen av disse som nevner noe alternativ til bålet. Dette er det første punktet hvor skolebøkene er mindre nyanserte enn det leksikonartiklene har vært. I forhold til frifinnelse er Norgeshistorien fra 1997 svært klar i sin tale og skriver at «av de omkring 2 000 personene som ble anklaget for trolldom og hekseri, ble omkring 25 prosent henrettet, flertallet for magisk skadegjørelse.» Her har vi altså en skolebok som helt eksplisitt sier at alle trollfolk *ikke* ble brent på bålet, men at faktisk så mye som 75 prosent av dem ble frifunnet. Dette er heller ikke en setning som er åpen for tolkning.

I forhold til hva skolebøkene sier om at trollfolk ble brent *levende* på bålet så er ikke forskjellen så stor fra hva leksikonartiklene sa. Det er tre av skolebøkene som skriver noe om levende brenning, en av dem svært eksplisitt, mens de to andre snakker mer generelt om kjettere i denne sammenhengen. Verdenshistorien fra 1909 skriver at «... naar flammerne slog op om den dødsdømte og jammerskrikene fylte luften, sank mengden ned paa kne og takket Gud...» Videre har vi verdenshistorien fra 1913 som skriver om kjettere generelt at «... blev de brændt levende, og henrettelsen gik for sig offentlig og med stor stas.» Mye av det

samme finnes i verdenshistorien fra 1960 som skriver at kjettere «... risikerte å bli utsatt for tortur, ja til og med levende brent.» Skolebøkene nevner levende brenning oftere og mer i klartekst enn det leksikonartiklene gjør, men det er likevel kun snakk om tre tilfeller og i to av dem skriver bøkene generelt om kjettere.

Konklusjonen i forhold til min problemstilling må derfor bli at skolebøkene har absolutt bidratt til å holde liv i myten om at trollfolk ble brent på bålet. Det er ikke snakk om noen form for alternativ straff, hverken andre former for dødsstraff eller mildere straffer. Kun en av bøkene skriver noe eksplisitt om frifinnelse, ellers er det kun de samme formuleringene som vi finner i leksikonartiklene, «straffen var *som regel* døden på bålet.» I henhold til myten om levende brenning må jeg konkludere med at skolebøkene ikke har bidratt til å holde denne myten i live, da tre skolebøker spredt utover nesten hundreår ikke gir grunnlag nok til å konkludere med noe annet.

6.8 Konklusjon

Konklusjonen på min oppgaven må bli denne; leksikon har definitivt bidratt til å holde liv i myten om at millioner av mennesker døde under trolldomsprosessene, og da spesielt utgivelsene etter 1945. I forhold til denne myten vil jeg hevde at skolebøkene ikke har bidratt til å holde den i live. I forhold til myte nummer to, at trolldomsprosessene fant sted i middelalderen, vil jeg konkludere med at leksikonartiklene har bidratt til å holde liv i denne myten. Dette har blitt gjort gjennom utydelige og tvetydige formuleringer som har latt mange av artiklene stå åpne for tolkning og misforståelser. Skolebøkene har vært tydeligere i sine formuleringer. Konklusjonen blir den at enkelte av de tidligere skolebøkene har bidratt til å holde myten i live, men at de senere bøkene stort sett er uproblematisk for leserne, enten man vet når middelalderen fant sted eller ikke. I forhold til min siste myte; alle trollfolk ble brent på bålet, så er konklusjonen todelt både for leksikon og skolebøker. Jeg vil påstå at både leksikon og skolebøker har bidratt til å holde liv i myten om at alle trollfolk ble brent på bålet. På den annen side vil jeg slå fast at hverken leksikon eller skolebøker har bidratt til å holde liv i forestillingen om at alle trollfolk ble *levende* brent på bålet.

Litteraturliste

- Alver, Bente G. 2008. *Mellem mennesker og magter, magi i hekseforfølgelsens tid*. Norge: Scandinavian Press/Spartacus Forlag
- Ankarloo, Clark. 2002. *The Athlone History of Witchcraft and Magic in Europe, the Twentieth Century*. London: The Athlone Press.
- Ankarloo, Henningsen. 1993. *Early Modern European Witchcraft, Centres and Peripheries*. USA: Oxford University Press.
- Barstow, Anne Llewellyn. 1994. *Witchcraze*. New York: Pandora.
- Baring – Gould, Sabine. 1867. *Curious Myths of the Middle Ages*. Boston: Roberts Brothers.
- Behringer, Wolfgang. 2004. *Witches and Witchhunts*. Cambridge: Polity Press.
- Blix Hagen, Rune. 2007. *Dei Europeiske Trolldomsprosessane*. Oslo: Det Norske Samlaget
- Cohn, Norman. 1975. *Europe's Inner Demons*. Great Britain: Sussex University Press.
- Ferreiro, Alberto. 1998. *The Devil, Heresy and Witchcraft in the Middle Ages, essays in honor of Jeffrey B. Russel*. Boston og Köln: Brill
- Kramer, Heinrich og Sprenger, James. 1948. *Malleus Maleficarum*. NBN International og Chicago: Acheron Press.
- Kors, Peters. 2001. *Witchcraft in Europe 400-1700, a Documentary History*. USA: University of Pennsylvania Press.
- Lang, Andrew. 1899. *Myth, Ritual and Religion – Volume 1*. London og New York: Longmans Green & Co.
- Levack, Brian P. 1995. *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*. Essex: Pearson Education Unlimited.
- Levack, Brian P. 2001. *New Perspectives on Witchcraft, Magic and Demonology, Witchcraft in Continental Europe*. New York og London: Routledge.

Levack, Brian P. 2013. *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*. Oxford: Oxford University Press.

Maxwell-Stuart P. G. 2001. *Witchcraft in Europe and the New World, 1400-1800*. New York: Palgrave.

Maxwell-Stuart P. G. 2011. *Witch Belief and Witch Trials in the Middle Ages, Documents and Readings*. London: Routledge.

Murray, Margaret Alice. 1921. *The Witch-cult in Western Europe: A study in anthropology*. Oxford: Clarendon Press.

Purkiss, Diane. 1996. *The Witch in History: Early Modern and Twentieth – Century Representations*. London: Routledge.

Russell, Jeffrey B. 1972. *Witchcraft in the Middle Ages*. USA: Cornell University Press.

Segal, Robert A. 2015. *Myth, a very short introduction*. Hampshire og New York: Oxford University Press.

Scot, Reginald. 1886. *The Discoverie of Witchcraft*. London: Elliot Stock.

Twain, Mark. 1896. *Personal Recollections of Joan of Arc*. United States: Harper and Brothers.

Nettsider

Buzzfeed, Mike Spohr, 2014 «51 Historical Facts That Sound Like Huge Lies But Are Actually True» Hentet 21.03.2016 https://www.buzzfeed.com/mikespohr/51-historical-facts-that-are-totally-messed-up?utm_term=.nqk1Mllr2#.hrMmbEE2P

Internet Encyclopedia of Philosophy, Paul Carls. "Emilè Durkeim (1858 – 1917) Hentet 08.05.2016. <http://www.iep.utm.edu/durkheim/>

Kings College, Prof. Brian Pavlac, 2013 «The Common Errors and Myths about the Witch Hunts» Hentet 31.03.2016 http://departments.kings.edu/womens_history/witch/werror.html

Marshall McLuhan, Terrence Gordon, 2002 "Marshall who?" Hentet 10.04.2016

<http://www.simplypsychology.org/carl-jung.html>

NTNU, Lisbeth Tangen, 2010 «Kildekritikk» Hentet 24.03.2016

<http://www.ntnu.no/viko/kildekritikk>

Simply Psychology, Saul McLeod, 2014 "Carl Jung" Hentet 03.05.2016

<http://www.simplypsychology.org/carl-jung.html>

Stanford Encyclopedia of Philosophy, William Lewis, 2014. «Louis Althusser» Hentet

10.04.2017 <http://plato.stanford.edu/entries/althusser/>

Store Norske Leksikon, Rune Blix Hagen, 2016 «Trolldomsprosessene» Hentet 01.04.2016

<https://snl.no/trolldomsprosessene>

Telepolis, Ulrich Gutmair og Chris Flor, 1998 «Hysteria and Cyberspace» Hentet 10.04.2016

<http://www.simplypsychology.org/carl-jung.html>

Kilder

Leksikon

Anker, Haffner. 1935. *Nyco Konversasjonsleksikon*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag.

Anker, Haffner. 1939. *Cappelens Leksikon, ett – binds leksikon med 3000 illustrasjoner, fargeplansjer og kart*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag.

Bojer, Engelstad, Heidar, Hernes, Sternø. 1987. *Norsk Samfunnsleksikon*. Oslo: Pax Forlag A/S.

Brøgger. 1975. *Combi Konversasjonsleksikon*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag A/S.

Brøndum, Nielsen, Raunkjær. 1915. *Salmonsens Konversations Leksikon*. København: J. H. Schultz Forlagsboghandel A/S.

Bull, Eskeland, Schieldrop. 1959. *Gyldendals Store Konversasjonsleksikon*. København: Gyldendal Norsk Forlag.

Bull, Eskeland, Schieldrop. 1965. *Gyldendals Store Konversasjonsleksikon, bind 3*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Bull, Eskeland, Schieldrop. 1965. *Gyldendals Store Konversasjonsleksikon, bind 4*. København: Gyldendal Norsk Forlag.

Bull, Eskeland, Tandberg. 1972. *Gyldendals Store Konversasjonsleksikon*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Dahl, Elster, Iversen, Nørve, Romøren, Slagstad, Vaa. 1982. *PaxLeksikon*. Oslo: Pax Forlag.

Eskeland. 1967. *Gyldendals Ett – binds Konversasjonsleksikon*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Galdal, Sudmann. 1964. *Norsk Allkunnebok*. Oslo: Fonna Forlag.

Henriksen, Reisegg, Smith – Meyer. 1997. *Aschehoug og Gyldendals Store ettbinds leksikon*. Oldenburg: Kunnskapsforlaget.

Henriksen, Reisegg, Smith – Meyer. 1998. *Aschehoug og Gyldendals Lille Norske Leksikon*. Aarhus: Kunnskapsforlaget.

Holmesland, Sommerfelt, Størmer. 1957. *Aschehoug Konversasjonsleksikon*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (w. Nygaard)

Holmesland, Sommerfelt, Størmer. 1959. *Aschehougs Konversasjonsleksikon*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard)

Holmesland, Størmer, Tveterås, Vogt. 1969. *Aschehougs Konversasjonsleksikon*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard)

Holmesland, Størmer, Tveterås, Vogt. 1970. *Aschehougs Konversasjonsleksikon*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard)

Karterudseter, Nordby, Steigan. 1990. *Caplex, Cappelens ettbinds leksikon, leksikon, atlas, tabellverk*. Aarhus: J. W. Cappelens Forlag A/S.

Keilhau. 1932. *Kringla Heimsins, Norsk Konversasjonsleksikon*. Oslo: Nasjonalforlaget A/S.

Lundstøl. 1995. *Faktum Leksikon*. Oslo: Faktum Forlag A/S.

Myhr. 1998. *Damms Illustrerte Hjem og Skole leksikon*. Ljubljana: N. W. Damm og Søn A/S.

Schioldrop. 1933. *Gyldendals Konversasjonsleksikon*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Schioldrop. 1935. *Gyldendals Konversasjonsleksikon*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Steigan. 1997. *Caplex, leksikon, atlas, tabellverk*. Italia: J. W. Cappelens Forlag A/S.

Sudmann. 1954. *Norsk Allkunnebok*. Oslo: Fonna Forlag.

Sudmann. 1957. *Norsk Allkunnebok*. Oslo: Fonna Forlag.

Tveterås. 1990. *Aschehoug og Gyldendals ettbinds leksikon*. Oldenburg: Kunnskapsforlaget.

Tveterås. 1991. *Bokklubbens tobinds leksikon*. Oldenburg: Kunnskapsforlaget.

Tveterås, Tvedt. 1992. *Aschehoug og Gyldendals Store Norske Leksikon*. Oldenburg: Kunnskapsforlaget.

Werenskiold, Winsnes. 1947. *Aschehougs Konversasjonsleksikon*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard)

Skolebøker

Alnæs. 1984. *Norges – og verdenshistorie før 1850*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard)

Benecictow. 1997. *Veier til vår tid, verdenshistorie før 1850*. Aurskog: Universitetsforlaget.

Benedictow. 1997. *Veier til vår tid, norgeshistorie før 1850*. Aurskog: Universitetsforlaget.

Bergsgård, Eskeland. 1929. *Lærebok i historie, 2: middelalder og den nyere tids historie*. Oslo. J. W. Cappelens Forlag.

Birkenes. 1993. *Verdenshistorie før 1850*. Andenes: Gyldendal Norsk Forlag A/S.

Emblem, Hetland, Libæk, Stenersen, Sveen, Aastad. 1988. *Verden 1, verdenshistorie før 1850*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag.

Emblem, Hetland, Libæk, Stenersen, Sveen, Aastad. 1993. *Verden 1, verdenshistorie før 1850, Cappelens historieverk for den videregående skole*. Oslo. J. W. Cappelens Forlag.

Emblem, Hetland, Libæk, Stenersen, Sveen, Aastad. 1993. *Norge 1, norgeshistorie før 1850, Cappelens historieverk for den videregående skolen*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag.

Emblem, Hetland, Libæk, Stenersen, Sveen, Aastad. 1997. *Verden 1, verdenshistorie før 1850*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag A/S.

Hansejordet. 1988. *Historie*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Hauger, Sveen. 1981. *Historie C*. Bergen: Gyldendal Norsk Forlag A/S.

Heintz, Langeland. 1964. *Hjemmes Universitet, verdenshistorie*. Italia: J. W. Cappelens Forlag.

Høst. 1900. *Lærebog i verdenshistorie for middelskolen*. Kristiania: Alb. Cammermeyers Forlag.

Høst. 1932. *Lærebok i verdenshistorie for middelskolen*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Johnsen, Pedersen. 1932. *Norges, Danmarks og Sveriges historie for gymnasienne*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard)

Johnsen, Pedersen. 1941. *Lærebok i Norges, Danmarks og Sveriges historie for gymnasienne*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard)

Midgaard, Skard. 1939. *Verdenshistorie, lærebok for realskolen og gymnasiet*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard)

Midgaard, Skard. 1946. *Verdenshistorie, lærebok for realskolen og gymnaset*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard)

- Midgaard, Skard. 1963. *Verdenshistorie, lærebok for realskolen og gymnaset*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard)
- Norvin, Olsen. 1938. *Gyldendals verdenshistorie, verden i gaar – verden i dag*. København: Gyldendalske Boghandel Nordiske Forlag.
- Ording. 1960. *Historien og Samfunnet, lærebok i verdenshistorie for den høgre skolen*. Oslo: N. W. Damm og Søn.
- Ottosen, 1932. *Barnas Verdenshistorie*. Oslo: Gyldendal.
- Raabe. 1900. *Lærebog i Norges historie med hovedtræk af Sveriges og Danmarks historie*. Kristiania: Alb. Cammermeyers Forlag.
- Raabe. 1902. *Lærebog i Norges historie med hovedtræk af Svergies og Danmarks historie*. Kristiana: Alb. Cammermeyers Forlag.
- Raabe. 1904. *Norge og Nordens historie for folkeskolen*. Kristiania: Alb. Cammermeyers Forlag.
- Raabe. 1909. *Verdenshistorie for middelskolen*. Kristiania: Alb. Cammermeyers Forlag.
- Raabe. 1909. *Kongeriket Norge og Nordens historie for folkeskole og hjem*. Kristiania: Alb. Cammermeyers Forlag.
- Raabe. 1911. *Verdenshistorie for middelskolen*. Kristiania: Alb. Cammemeyers Forlag.
- Ræder. 1913. *Historisk Lærebok for middelskolen, omfattende saavel Nordens som verdens historie*. Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard)
- Scheel, Wildhagen. 1932. *Norges og de andre nordiske rikers historie, lærebok for gymnasiet*. Oslo: Some & Co.s Forlag.
- Scheel, Wildhagen. 1940. *Norges og de andre Nordiske rikers historie*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard)
- Weech. 1949. *Verdenshistorie 1*. Oslo: Dreyers Forlag.

Vedlegg

Vedlegg 1. Leksikonartikler

Salmonsens Konversationsleksikon. B. 23: T-Tysk Frisindede Parti. København, Schultz, 1915

Trolddom, ældre ogsaa Troldskab, af uvis Etymologi, de nordiske Sprogs Betegnelse for Magi. Om Begrebet og dets kulturhistoriske Betydning, se Magi og Hekse. – Som Forbrydelse forekommer T. fra den tidligste Tid. Under Hedenskabet var det dig kun den skadelige Magi, der straffedes, men i kristen Tid betragtede Kirken al Magi som en Form for Hedenskab og derfor som en Synd, der burde bekæmpes. De verdslige Love holdt sig dog vedblivende i det væsentlige til den skadelige Magi og fastsatte i Regelen kun Straf for ved T. at tilføje andre Skade, først og fremmest Døden, men dernæst ogsaa Skade paa Helbred eller Ejendom, f.Eks. paa en Mands Kvæg eller paa hans Korn paa Marken; i Modsætning til, hvad der ellers var Reglen, var det ogsaa det mislykkede Forsøg som oftest strafbart. Den danske Lovgivning fra Middelalderen indeholder kun et Par enkelte processuelle Forskrifter om T., men af disse kan dog sluttes, at T. der vistnok her som andetsteds ogsaa omfattede Giftblanderi, har været anset for en grov Forbrydelse. Nogen stor praktisk Betydning har denne Forbrydelse imidlertid næppe haft, og der et intet Spor af, at den strengere Holdning, Kirken siden 13. Aarhundrede begyndte at indtage over for den (se Hekse), i de nærmest følgende Aarhundreder har affødt nogen Virkning her i Landet. Heller ikke i Tiden nærmest efter at Innocens VIII ved sin 1484 udstedte Bulle Summis desiderantes havde givet Stødet til de store Hekseforfølgelser, er der Grund til at tro, at Forholdene i Danmark forandrede sig væsentligt. Det første Forvarsel om de senere Forfølgelser indeholdes i nogle ny Bestemmelser om T. i Christian II's Landret af 1521, men disse fik kun kortvarig Gyldighed, idet Loven allerede ophævedes igjen 1523, og Hekseprocessernes egentlige Periode begynder vistnok i Danmark først efter Reformationen, hvor de paa den anden Side synes straks at have taget stærk fart.

Saaledes som Heksetroen paa denne Tid var udformet, maatte Kernepunktet i Trolddomsbegrebet være Indgaaelse af en Pagt med Djævelen, men i den første Tid spores dog endnu overalt Eftervirkningerne af den middelalderlige Opfattelse, der forlangte, at T. skulde være brugt til at skade. Paa dette Standpunkt stod saaledes i Tyskland Karl V's store Kriminallov af 1532, Constitutio criminalis Carolina, der i hvert Fald gjorde Anvendelse af Baalstraf afhængig af, at der var tilføjet Skade, og her i Landet de overnævnte Bestemmelser i Christian II's Lovgivning. Den tyske Ret arbejdede sig dog efterhaanden bort fra den nævnte Begrænsning, og ogsaa den danske havde paa Christian IV's Tid i Princippet (...)

Straffen for T. var regelmæssig Baalstraf (s.d.), kun en sjælden Gang mildnet ved, at Delikventen forinden blev halshugget. Nogen direkte Hjemmel for den i Lovgivningen fandtes vel i lang Tid ikke (en saadan fik man først i D.L.); men den forudsattes dog et Sted i Reces 1576, og har muligvis allerede været anvendt i Middelalderen i de groveste Tilfælde af T., navnlig hvor en Persons Død antoges hidført paa denne Maade.

Hvad den processuelle Behandling af Trolddomssager angaar, var Straffeprocessen i de store Hekseforfølgelsers Tid i næsten alle de europæiske Fastlandsstater udpræget inkvisitorisk med let Adgang til Anvendelse af Tortur, og dette fik den største Betydning for det Omfang, Forfølgelserne fik. Efter den tyske Straffepoces kunde Tortur vel ikke bringes til Anvendelse paa Grundlag af en blot Angivelse; der maatte foreligge visse Indicier mod den paagældende, men Fordringerne til disse var efter Loven kun smaa og gjordes i Trolddomssager endnu mindre gennem Praksis. I England og de nordiske Lande var Straffeprocessen derimod paa det heromhandlede Tidspunkt ikke inkvisitorisk, og der var følgelig ingen Adgang til ved Tortur at aftvinge Sigtede en Tilstaaelse, paa hvilken Dommen kunde bygges.

Kringla Heimsins: norsk konversasjonsleksikon. B. 3 : Fiskeøgler – Håøy. Oslo, Nasjonalforlaget, 1932.

Heks er en trollkyndig kvinne, som kan ta de overnaturlige krefter i sin tjeneste. Etter kristen opfatning er hun en djevlels tjener. I Norden fryktet man dem for deres evne til å skifte ham og til å skade folk. Med kristendommen fulgte et nytt syn på dem; men en bevisst opposisjon mot hekseri kan man i grunnen ikke tale om før i 13. årh. det er først en pavelig bulle av 1484 som fastslår offisielt hekseriets eksistens. 1487 kom den teologisk-systematiske fremstilling av h.-troen, i Sprengers bok «Heksehammeren» (Malleus Maleficarum). Dermed hadde man fått klart på det rene både hvad h. for med og hvordan man skulde forholde sig mot dem. H.s ferd fikk man en uttømmende skildring av. De hadde sine stevner, H.-sabbaten, hvor de til visse tider møtte op for sin herre og mester, som gjerne optråde i skikkelse av en bukk. Her blev nye h. antatt, fikk h.-merket, en ufølsom flekk på kroppen, og anvisning på sine hjelpeånder, som de siden holdt sig til og arbeidet sammen med i sin felles herres tjeneste. Ut fra denne tro måtte h. utryddes; h.-prøven (man så efter om de fløt i vann) og torturen var sikre midler til å bevise deres skyld; straffen var bålet. Bygd på det faste system fikk prosessene mot h. et svært omfang. Troen holdt sig som et dogme både blandt katolikker og protestanter. Luther trodde på h. I folketradisjonen har h.-troen skapt et rikt nedslag. I enkelte land, særlig i Syd-Europa, støter man undertiden på beviser for at troen ennu er levende. [Litt.: Lehmann: «Overtro og trolddom»; Mauland: «Trolldom»].

Gyldendals konversasjonsleksikon. Bind 6 : hatt – japan. Oslo, Gyldendal, 1933

Heks (av t. Hexe, trollkvinne). Forestillingene om at visse mennesker, særl. kvinner, gjennom trolldomskunster kan tilføie sine medmennesker skade på liv, eiendom o.l., er almenmenneskelig og utbredt på lavere kulturstadier. (se magi). I middelalderen fikk disse forestillinger øket kraft (og aktualitet) da de blev forbundet med troen på djevelen. Trollkvinnene, h., var ikke lenger bare onde, de hadde forsvoret sig til djevelen, og feiret de frykteligste orgier sammen med ham (hekseabbat). Seksuelle fantasier hadde en viktig del i denne forestillingskrets. Ved tydning av normale drømmeoplevelser e. p.gr.a. hallusinatoriske sansebedrag (se Hallusinasjon), vel som oftest på hysterisk grunnlag, gjorde enkelte mennesker «bekjennelser» om slike forvillelser. I N. optok hekseforestillingen også mange av asatroens avblekede skikkelser. En pavelig bulle Vox in Rama 1233, viste de første spor av heksetroen, men fast plass i kirkelæren fikk h. først innen skolastikken, idet Thomas av Akvino begrunnet læren om incubus (s.d.) og succubus (s.d.). Paven bekreftet denne

lære i 1484 og inkvisisjonen (s.d.) fikk i oppdrag å opspore h. og straffe dem med døden på bålet. det beryktede verk *Malleus Maleficarum* (Heksehammeren, 1487) er en lærebok om h. og hvordan prosessen mot dem skulde føres. De protestantiske teologer overtok skolastikkens verdensbillede og gjorde derfor intet forsøk på å stanse hekseprosessene som gikk som en farsott over hele Europa. Den siste heksehenrettelse fant i N. visstnok sted kort etter 1700, i Tyskland (stiftet Kempen) 1775, i Spania og Sveits 1782, den siste i Europa fant visstnok sted i Posen 1793.

Nyco Konversasjonsleksikon, Oslo, Cappelen, 1935

Hekser, i folketro: kvinner som har forskrevet sig til djevelen, og derfor har trolldomsevner; heksetroen særl. utbredt i middelald., hekseprosesser ennå i 18. årh.

Gyldendals konversasjonsleksikon. Bind 6 : hatt – japan. Oslo, Gyldendal, 1935.

Heks (av t. Hexe, trollkvinne). Forestillingene om at visse mennesker, særl. kvinner, gjennom trolldomskunster kan tilføie sine medmennesker skade på liv, eiendom o.l., er almenmenneskelig og utbredt på lavere kulturstadier. (se magi). I middelalderen fikk disse forestillinger øket kraft (og aktualitet) da de blev forbundet med troen på djevelen. Trollkvinnene, h., var ikke lenger bare onde, de hadde forsvoret sig til djevelen, og feiret de frykteligste orgier sammen med ham (hekseabbat). Seksuelle fantasier hadde en viktig del i denne forestillingskrets. Ved tyding av normale drømmeopplevelser e. p.gr.a. hallusinatoriske sansebedrag (se Hallusinasjon), vel som oftest på hysterisk grunnlag, gjorde enkelte mennesker «bekjennelser» om slike forvillelser. I N. optok hekseforestillingen også mange av asatroens avblekede skikkelser. En pavelig bulle *Vox in Rama* 1233, viste de første spor av heksetroen, men fast plass i kirkelæren fikk h. først innen skolastikken, idet Thomas av Akvino begrunnet læren om incubus (s.d.) og succubus (s.d.). Paven bekreftet denne lære i 1484 og inkvisisjonen (s.d.) fikk i oppdrag å opspore h. og straffe dem med døden på bålet. det beryktede verk *Malleus Maleficarum* (Heksehammeren, 1487) er en lærebok om h. og hvordan prosessen mot dem skulde føres. De protestantiske teologer overtok skolastikkens verdensbillede og gjorde derfor intet forsøk på å stanse hekseprosessene som gikk som en farsott over hele Europa. Den siste heksehenrettelse fant i N. visstnok sted kort etter 1700, i Tyskland (stiftet Kempen) 1775, i Spania og Sveits 1782, den siste i Europa fant visstnok sted i Posen 1793.

Cappelens leksikon: ett-binds konversasjonsleksikon med 3000 illustrasjoner, fargerplansjer og kart, Oslo, Cappelen, 1939

Hekser, i folketro: kvinner som har forskrevet seg til djevelen, og derfor har trolldomsevner; heksetroen særl. utbredt i middelald., hekseprosesser ennå i 18. årh.

Aschehougs Konversasjonsleksikon. B. 8: Havgul – Imago. 1947.

HEKS: kvinne, som over trolldomskunster ved onde ånders hjelp, etter den kristne oppfatning i pakt med djevelen. Ordet synes å henge sammen med «hekk», «hegn» og betegnet opprinnelig «skogkvinne». Så vel hos de gamle romere og grekere som hos nordboerne hører vi om trollkyndige kvinner. Hos nordboerne var de kvinner som man mente var kyndige i seid (s.d.), meget fryktet. De hadde evne til å spå og skifte ham. Ved kristendommens innførelse ble all trolldom, også den som man tenkte ble utøvd ved hedenske guders hjelp, stemplet som djevlsk trolldom, idet man betegnet de hedenske guder som demoner. Inntil det 13. årh. synes dog ikke geistligheten å ha tillagt h.-trolldommen noen virkelighet. Men i det 13. årh. erklærte endog en mann som Thomas av Aquino hekseri for mulig, og i 1264 fant den første h.-prosess sted i Frankrike. H.-prosessens egentlige periode begynte dog først i 1484, da pave Innocens VIII utstedte en bulle mot dem «som uten å betenke sin åndelige velferd faller av fra den sanne tro, har legemlig omgang med demoniske incubi og succubi, ved trolldomskunster med djevelens hjelp forderver, ødelegger, og umuliggjør kvinnenens nedkomst, dyrenes unger, jordens frukter, som plager menn, kvinner og dyr med heftige indre og ytre smerter» etc., slike mennesker skulle oppsøkes, straffes og utryddes. I 1487 forfattet inkvisitoren Jakob Sprenger sitt forferdelige verk «Heksehammeren» («Malleus maleficarum»), hvor h.forfølgelsen er satt i et fryktelig system. Først behandles h.-kunstens forskjellige arter og virkninger. Derpå fremstilling i 35 stykker hvorledes prosessen mot h. skal føres. Tortur anvises som det ufeilbare middel til å tvinge den anklagede til å tilstå. Særlig viktig var det å få fastslått om den anklagede hadde vært med på h.-sabbaten. På visse tider trodde man nemlig at h. møttes med sin herre djevelen, som viste seg i bukkeskikkelse og satt på en trone som h. danset rundt. De nye h. ble høytidelig opptatt i laget. Siden forlystet hver h. seg med sin hoveddjevel og ved avreisen fikk alle et pulver som de kunne anrette skade med. Hvis det på den anklagedes kropp fantes et h.-merke el. djevelmerke, f.eks. en for smerter ufølsom plett, så antok man at den kom fra djevelens berøring, og den anklagede ble de uten videre dømt. Straffen var nesten alltid døden på bålet. Undertiden underkastet man den formentlige h. en prøve, h.-prøve. Den hyppigste av disse var vannprøven: den anklagedes armer og føtter ble sammenbundet i kors, på høyre hånd ble bundet til venstre fot og venstre hånd til høyre fot. Deretter ble hun kastet i vannet. Man gikk ut fra at vannet ikke ville motta den skyldige. Hvis hun fløt, ble hun dømt, hvis ikke, frikjent. H.-troen raste i flere århundrer som en epidemi. Reformasjonen brakte ingen forandring, heller forverring, da protestantene helt delte djevle- og h.-troen. Først i det 18. årh. bortfalt h.-prosessene, først i de protestantiske, senere i de katolske land. Hvor mange som er brent som h., vet man ikke, men tallet går antagelig opp i millioner. Sådeles ble hele strekninger i Tyskland nesten avfolket. (Litt.: Lehmann, «Overtro og trolldom»; Bætzmann, «H.-væsen og trolldom i Norge» (1865); T. Mauland, «Trolldom» (1911)).

Fakta: norsk konversasjonsleksikon. 2 : L – Å- 1948

MAGI; (gr. mageia, fjr. Mager), primitive menneskers forsøk på å påvirke ytterverdenen el. menneker v. hj. a. seremonier el. l. De tror f.eks. at de kan få det til å regne ved å helle vann på jorda. Etter magisk tenkemåte tror en at ens ønsker kan påvirke naturlovene, og magikeren skiller ikke tydelig mellom eget jeg og utenverdenen. Rester av magisk tenkemåte finner en også hos kulturmennesket, f.eks. når det sier «bank i bordet» for at en ting ikke skal ramme det selv. Hos barn, nevrotikere og sinnssyke finner en ofte meget tydelige magiske forestillinger.

Aschehougs Konversasjonsleksikon. B. 11: Larsen – Mirbeau. 1949.

MAGI: (lat.-gr. magia, til magus, se Mager) er en sammenfattende betegnelse for trolldom, hekseri el. andre handlinger som ved å anvende overnaturlige midler oppnår virkninger som ikke kan oppnås av det alminnelige menneske, men av «magikeren». M. hviler på en primitiv naturbetragtning, som går ut på at naturfenomenene ikke er utslag av ubrytelige lover, men skyldes krefter og viljer som følger egne tilskyndelser og luner, og som derfor kan påvirkes («overtales», «tvinges») av det menneske som kjenner midlene til å oppnå denne påvirkning. Man kan gjøre seg strek ved å lade seg med overnaturlige krefter, man stryker seg f.eks. oppad en hellig stein, el. man henter styrke fra hellige kjelder, planter, trær; man drikker blodet av sterke dyr el. mennesker. Livskraften betraktes altså som et slags fluidum; den kan overføres på et menneskes klær, husgeråd, våpen o. lign. Derfor mener man at man kan få vedkommende i sin makt ved å bemetige seg slike gjenstander. Sykdom (hos mennesker og dyr), ulykker og uhell kan således skyldes at man på den antydende måte er kommet i en ondsinnet (trollmans, heks') vold: man er blitt forhekset. Man må nå se til å få besverget det onde ved å finne ut hvor det stammer fra og ved hvilke midler det kan overvinnes. Herunder spiller drømmer og visjoner en rolle, el. man henter den fornødne kunnskap hos døde som manes fram (sml. Saul hos trollkvinnen i Endor). Man kan også få makt over et menneske ved å lage et bilde av ham. Hvis man så ødelegger bildet, påfører man etter magisk tankegang vedkommende sykdom og død. Etter primitiv oppfatning tyder nemlig likhet mellom to ting på en real sammenheng. På denne overbevisning hviler den såkalte sympatetiske magi: man tenner ild for å få solen til å skinne, man øser ut vann for å få regn osv. – Man har i religionsforskningen forsøkt å trekke en grense mellom m. og religion. M. bygger ifølge denne sontringen på troen å krefter som kan utnyttes uavhengig av gudenes vilje, religionen derimot bygger på den oppfatning at den religiøse er avhengig av gudenes nåde. «Magikeren tvinger gudene, den religiøse ber til gudene.» Denne sontring har særlig spilt en stor rolle i engelsk religionsforskning, og man kan finne engelske etnografiske verker hvor m. og religion er plassert i to forskjellige avsnitt. I praksis er det imidlertid meget vanskelig å sondre mellom m. og religion; det er et magisk element i den meste religion og et religiøst element i den meste m. I den nyeste religionsforskning er derfor sontringen trådt i bakgrunnen – M. har fått betydning for vitenskapens utvikling, i det magikeren ble tvunget til naturiakttagelser og empirisk tankegang. Mange kuturforskere betrakter derfor m. som et forstadium for vitenskapen.

Norsk allkunnebok. 6. bandet. 1954

HEKS: trollkvinne, står i samb. m. overnaturlige krefter, demonar el. djevel, kan føra vondt på folk og fe, skifta ham o.a. H.-trua var fullt utvikla i gamletida (t. d. i Norderlanda, Hellas og Roma). Kristendomen rekna all trolldom for djevlesk, og dei heidne gudane vart demonar. Bispene skulle ha eit vake auge med ugudelege kvinner som var forførde av demonane og innbilte seg at dei reid kr. med Herodias og Diana og hadde samkome etter påbod frå dei. Seinare skifta trua. Folk rekna då med ei verkeleg reis til samlingsstader som Blocksberg, Blåkulla, Troms kyrkje, Lyderhorn, Hekkenfjell osv. Forfylgane tok til på 1200-t., den fyrste h.-prosess i Frankr. var truleg i 1264, i No. 1325. Pave Innocens VIII sende i 1484 ut eit illgjete brev mot trollskap: ein skulle leita h. fram, straffa og

drepa. H. vart skulda for å valda at kvinner og dyr ikkje kunne føda, at trea ikkje bar, at marker og enger visna, at dyr og menneske vart plaga av fælslege sjukdomar o.a. Grl. For h.-forfylgingane fann ein i 2. Mos. 22,18 og Matt 3,10. 1487 kom så «Heksehamaren» («Malleus maleficarum») av inkvisitaroane Jakob Sprenger og Heinrich Institores, ei systematisk-teol. utgreiing som skildra dei ulike h.-kunster, korleis prosessen mot h. skulle førast, kva spm. ein skulle koma med, korleis ein fann prov o.a. Tortur og ymse straffemåtar vart tilrådde som sikre rådgjerder. Boka gav grl. for eit fælsleg marerid, ein åndeleg epidemi, som herja heile Europa (kat., reform. og prot. land) i nokre hundre år. Alle lag av folket vart råka. Heile strok i Tyskl. låg mest avfolka, og truleg miste mill. livet. Sume europ. univ. fekk professorat i den «svarte kunst» (diabologi, s. d.). Etter vanl. tru hadde h. stemner, h.-sabbatar, til visse tider, serl. jul og jonsok, og fauk dit på sopelime, sleiv, traug o. l. fargreier. Før h. for, smurde ho seg med h.-salve, som var sms. av feitt-to frå menneskelik og av narkotika, m.a. hyoseyamin, som har ein lettande verknad på andedraget. Djevelen, h.-herren, sat på ei trone, helst i bukkeskapnad, og h. dansa ikr. honom og gjorde alt det ufyslege som ein urein fantasi kan finna på. Han tok mot alle, dei nyinnvigde skreiv under kontrakta med sitt eige blod, fekk h.-merket el. djevlemerket på kroppen, ein kjenslelaus flekk, og sistpå h.-pulver til å gjera skade med. Ut frå denne trua laut h. rydjast bort. Hjelppte ikkje førebels tortur, kom ymse prøver, som var rekna for gudsdomar (s. d.). Nekta h. likevel, kom den verkelege pininga. Saka enda jamnast med brenning på bål. Etter reformasjonen vart det helst verre med forfylgingar. Luther trudde på h. Prosessane fall bort i det 18. hå., fyrst i prot. land, så i kat. Mest kjend hjå oss er saka mot Lisbet Nypen og mannen hennar (1670), den siste dødsdomen fall truleg i 1685 og den siste trolldomssaka var i 1737. Kj. B.

Norsk allkunnebok. 8. bandet. 1957

MA'GI: (av gr. ma'geia, trolling, frå gl.-pers. magu s. mager), kunst el. kunster som skal kunna tvinga gudar el. overnaturlige makter til å gjera el. la vera å gjera visse handlingar, vidare kunsten å setja seg ut over naturlovene og få fram verknader med hjelp av oversanselege skapningar som englar, demonar og sjelene til døde, el. med makt over løynde naturlover. M. finst i dei fleste primitive rel. Kyrkja bannlyste mange magiske handlingar og fordømde åndemanig, ikkje som illusjon, med som svart m. M. som siktar mot å skada el. drepa, blir og kalla svart m. Kvit el. naturleg m. var ikkje bannlyst. Ein kan skilja ut fl. typar m. Sympatetisk m. byggjer på prinsippet at likt verkar likt, at ein kan få til det ein ynskjer med å etterlikna det (homøopatisk m.) el. nemna det i trollformularar (bokstavtrolldom), og at ting som ein gong har vore i kontakt, held fram med å verka på kvarandre. Lagar ein eit biletet (bilet-m., biletrolldom). Mange døme på slik m. finn ein i den s.k. Cyprianus-el. «Svarte-bok»-litt. Andre former for m. er maning, mantikk og thavmaturgi (s. d.). Jf. kabbala. O.O.A.

Aschehougs Konversasjonsleksikon. B. 9: Heidal – Impresario. 1957.

HEKS: (mlt., t.) var i folketroen en kvinne som kan ta overnaturlige makter i sin tjeneste. Ordet synes å henge sammen med et ord som betyr skog (hekk). I en eller annen form har troen på h. og trolldom vært kjent i de fleste land, hos grekere og romere som hos de nordiske folk. Sagaene forteller om kvinner øver «seid» (s.d.) om «kveldsridersker», om dyreham og om spådomsgaver. I kristen tid mente man at det var djevelen som brukte disse kvinner i sin tjeneste. I det 13. årh. erklærte en autoritet som Thomas fra Aquino at hekseri var mulig, og i 1264 fant den første h.-prosess sted i

Frankrike. H.-prosessenes egentlige periode begynte dog først i 1484, da pave Innocens VIII utstedte en bulle mot dem «som uten å betenke sin åndelige velferd faller av fra den sanne tro, overgir seg til de onde makter og volder sine medmennesker all slags vondt». Ifølge Skriftens ord (2. Mos 22-18) skal de utryddes. I 1487 forfattet inkvisitoren Jakob Sprenger sitt forferdelige verk «Heksehammeren» («Malleus maleficarum»), hvor h.-forfølgelsen er satt i system. Her gis først en oversikt over heksenes kunster, og en norm for behandlingen av dem, først og fremst for å få dem til å tilstå, hvor torturen var det beste middel. Særlig viktig var det å få fastslått om den anklagede hadde vært med på h.-sabbaten. Da møtte heksene sin herre, djevelen, på bestemte steder – Bloksberg, Hekla osv., festet med ham og feiret orgier med ham og hans svenner. Der fikk de anvist hva de skulle gjøre, og de fikk et h.-merke, en ufølsom flekk på kroppen, som siden røpet dem for rettens folk. De ble prøvd med «vannprøven», ble bundet på armer og ben, og kastet i vannet; fløt de, var det fordi vannet ikke ville ta mot dem. H.-troen raste i flere århundrer som en epidemi. Reformasjonen brakte ingen forandring, heller forverring, da protestantene helt delte djevle- og h.-troen. Først i det 18. årh. bortfalt h.-prosessene, først i de protestantiske, senere i de katolske land. Hvor mange som er brent som h., vet man ikke, men tallet går antagelig opp i millioner. Således ble hele strekninger i Tyskland nesten avfolket. (Litt.: Lehmann, «Overtro og trolddom»; F. Bætzmann, «H.-væsen og troldskap i Norge» (1865); T. Mauland, «Trolddom» (1911)). R.T.C.

Gyldendals store konversasjonsleksikon. B. 3: K-P- 1959

MAGI: er avledet av mager, navnet på de mediske og persiske prester (gr. magoi) og betegner i religionshistorien religiøse handlinger og ord som ligger utenfor den egentlige kultus. Mens den siste søker å påvirke guder eller ånder ved direkte bønn eller offer til dem, arbeider m. med ord eller handlinger som skal virke automatisk, slik at det en ønsker skal bli virkelighet bare på grunn av ordene og handlingene selv. Er gudene eller åndene med i spillet, er det m.s hensikt å tvinge dem ved hjelp av de selvvirkende ord og handlinger. M. spiller størst rolle i primitive religioner, men kan leve i rester også i høyere religioner. En pleier å skjelne mellom hvit m. som tjener anerkjente formål, og svart m., som anses for illegal innen vedkommende samfunn. Etter de prinsipper m. følger, kan en også foreta en inndeling i flere grupper, således sympatetisk m. som går ut på å tvinge natur- eller åndemakter ved å etterlikne dem (f.eks regnmagi, som vil fremkalle regn med å øse vann), billedm. som går ut på å påvirke vedkommende ved hjelp av en avbildning av ham, navnem., som går ut på å få makt over et menneske ved å nevne dets navn. I oldtiden, middelalderen og langt inn i nyere tid var naturvitenskapene sterkt preget av magiske forestillinger, og m. lever videre som overtro også innen høyere kulturer. (H. B.)

Aschehougs Konversasjonsleksikon. B. 13: Madeiraviner – Nedre Eiker. 1959

MAGI: (lat.-gr. magia, til magus, se Mager) er en sammenfattende betegnelse for trolddom, hekseri el. andre handlinger som ved å anvende overnaturlige midler oppnår virkninger som ikke kan oppnåes av det alminnelige menneske, men av «magikeren». M. hviler på en primitiv naturbetragtning, som går ut på at naturfenomenene ikke er utslag av ubrytelige lover, men skyldes krefter og viljer som følger egne tilskyndelser og luner, og som derfor kan påvirkes («overtales», «tvinges» av det menneske som kjenner midlene til å oppnå denne påvirkning. Fremgangsmåten veksler i de

forskjellige tilfelle. Man kan gjøre seg sterk ved å lade seg med overnaturlige krefter, man stryker seg f.eks. oppad en hellig stein, el. man henter styrke fra hellige kjelder, planter, trær; man drikker blodet av sterke dyr el. mennesker. Livskraften betraktes altså som et slags fluidum; den kan overføres på et menneskes klær, husgeråd, våpen o. lign. Derfor mener man at man kan få vedkommende i sin makt ved å bemektige seg slike gjenstander. Sykdom (hos mennesker og dyr), ulykker og uhell kan således skyldes at man på den antydende måte er kommet i en ondsinnet (trollmanns, heks') vold: man er blitt forhekset. Man må nå se til å få besverget det onde ved å finne ut hvor det stammer fra og ved hvilke midler det kan overvinnes. Herunder spiller drømmer og visjoner en rolle, el. man henter den fornødne kunnskap hos døde som manes fram (sml. Saul hos trollkvinnen i Endor). Man kan også få makt over et menneske ved å lage et bilde av ham. Hvis man så ødelegger bildet, påfører man etter magisk tankegang vedkommende sykdom og død. Etter primitiv oppfatning tyder nemlig likhet mellom to ting på en real sammenheng. På denne overbevisning hviler den såkalte sympatiske magi: man tenner ild for å få solen til å skinne, man øser ut vann for å få regn osv. Det er naturlig at virkningen blir større jo mer innviklet handlingen er; en tendens man merker i folketro, men som finnes i rikt mål i den «lærde» magi, i sin tid er akttet vitenskap, med en rik litteratur. Man har i religionsforskningen forsøkt å trekke en grense mellom m. og religion. M. bygger ifølge denne sontring på troen på krefter som kan utnyttes uavhengig av gudenes vilje, religionen derimot bygger på den oppfatning at den religiøse er avhengig av gudenes nåde. «Magikeren tvinger gudene, den religiøse ber til gudene». Denne sontringen har særlig spilt en stor rolle i engelsk religionsforskning, og man kan finne engelske etnografiske verker hvor m. og religion er plassert i to forskjellige avsnitt. I praksis er det imidlertid meget vanskelig å sondre mellom m. og religion; det er et magisk element i den meste religion og et religiøst element i den meste m. I den nyeste religionsforskning er derfor sontringen trådt i bakgrunnen. – M. har hatt betydning for vitenskapens utvikling, idet magikeren ble tvunget til naturiakttagelser og empirisk tankegang. Mange kulturforskere betrakter derfor m. som et forstadium for vitenskapen. Den beste oversikt over m. finnes i Sir James Frazer, «The Golden Bough; a Study in Magic and Religion» (3. Utg. 1911-15). (R.T.C.)

Norsk allkunnebok. 10. bandet. 1964

TROLLDOM: har som mål å tvinga fram overnaturlige resultat ved ymse åtgjerder av mystisk karakter. Den systematiserte t. vert gjerne kalla magi (s. d.). S. elles gand, maning og seid. Eit rikt materiale om t. finst i t.prosessar og svarte-bøker. Jf. heks. Kj. B.

Gyldendals store konversasjonsleksikon. B. 4: M-R. 1965.

MAGI: er avledet av mager, navnet på de mediske og persiske prester (gr. magoi) og betegner i religionshistorien religiøse handlinger og ord som ligger utenfor den egentlige kultus. Mens den siste søker å påvirke guder eller ånder ved direkte bønn eller offer til dem, arbeider m. med ord eller handlinger som skal virke automatisk, slik at det en ønsker skal bli virkelighet bare på grunn av ordene og handlingene selv. Er gudene eller åndene med i spillet, er det m.s hensikt å tvinge dem ved hjelp av de selvvirkende ord og handlinger. M. spiller størst rolle i primitive religioner, men kan leve i rester også i høyere religioner. En pleier å skjelne mellom hvit m. som tjener anerkjente formål, og svart m., som anses for illegal innen vedkommende samfunn. Etter de prinsipper m. følger, kan en

også foreta en inndeling i flere grupper, således sympatetisk m. som går ut på å tvinge natur- eller åndemakter ved å etterlikne dem (f.eks regnmagi, som vil fremkalle regn med å øse vann), billedm. som går ut på å påvirke vedkommende ved hjelp av en avbildning av ham, navnem., som går ut på å få makt over et menneske ved å nevne dets navn. I oldtiden, middelalderen og langt inn i nyere tid var naturvitenskapene sterkt preget av magiske forestillinger, og m. lever videre som overtro også innen høyere kulturer. (H. B.)

Gyldendals store konversasjonsleksikon. B. 3 : H-L- 1965

HEKS: (tysk Hexe, et ord som visstnok henger sammen med ord som betyr skog, hekk), trollkvinne, kvinne som står i samband med overnaturlige krefter. Forestillinger om hekser har vært vanlige i de fleste land og til ulike tider, og var f.eks. velkjente i de nordiske land i eldre tid. I sagaene hører vi om kvinner som har spådomsgaver, tar på seg dyreham eller driver med seid. I folkelig tradisjon er det ofte vanskelig å skille mellom egentlige hekser og såkalte «kloke folk» fordi vanlig folkemedisin og svart kunst ofte faller sammen. Men det var vanlig å tro at hekser kunne påføre folk og fe sykdommer og ufruktbarhet, ødelegge avling, lage uvær osv. I kristen tid ble hekser regnet som djevelens tjenere. Den første hekseprosess fant trolig sted i Frankrike 1264, i Norge 1325. Men først da pave Innocens VII i 1484 sendte ut et brev om en skulle lete fram hekser og drepe dem, kom det fart på hekseforfølgelsen. Grunnlaget var 2. Mos. 22,18: «En trollkvinne skal du ikke la leve.» I 1487 kom Jakob Sprengers Heksehammeren (*Malleus Maleficarum*), en bok som ga en detaljert oversikt over heksekunster, og ga en norm for behandling av hekser for å få dem til å tilstå. En kunne prøve heksens skyld med den såkalte «vannprøve». Heksen ble bundet og kastet i vannet, og hvis hun da fløt var hun skyldig. I de følgende århundrer herjet hekseprosessene i Europa som et mareritt, og millioner døde på bålet. Folk trodde at heksene hadde årlige sammenkomster, ofte jonsok eller julenatt, men også til påske, en torsdagskveld osv. Til disse stevnene, i skriftlig tradisjon kalt heksesabbat, red heksene gjennom luften. «De kom ridende på limer og skuffer og møkkgreiper og bukker og geiter og de urimeligste ting,» forteller Asbjørnsen fra Eidsvoll. Heksene smurte seg med heksesalve, denne inneholdt visstnok narkotika som ga seksuelle opplevelser og følelse av å fly. Vanlige samlingssteder var Blocksberg, Blåkulla, Lyderhorn eller ved en kirke. Her møtte de djevelen, skrev kontrakt med ham, fikk ordrer av ham om hva de skulle gjøre, hadde seksuell omgang med ham og svennene hans og gjorde alt det ufyseligste en kan tenke seg. – I Norge var hekseprosesser en relativt sjelden foreteelse, men også her ble en mengde kvinner dømt og henrettet som hekser; kjent er prosessen mot Anne Pedersdotter, som ble dømt og brent i Bergen 1590 og som har gitt H. Wiers-Jensen stoff til hans skuespill (*Anne Pedersdotter*, 1908), og også fra andre kanter av landet hører vi om lignende domfellelser. I Danmark fant den siste hekseprosess sted i 1700, i Sverige 1763, i Tyskland 1775. Men om prosessene opphørte, var det ikke slutt på heksetroen; særlig i isolerte og tilbakeliggende bygder er troen på hekser ennå levende i mange land, og ennå forekommer det at kvinner på slike steder blir beskyldt for hekseri og forfulgt av sine uvitende og overtroiske sambygdinger. – Litt.: W. G. Soldan og H. Heppe: *Geschichte der Hexenprozesse* (2 b., 1912); A. Lehmann: *Ovetro og Trolddom* (s b., 2 utg. 1920); Øverland: *Norgeshistorie*, bind 4, s. 635-77; T. Mauland: *Trolddom* (1911); W. Seabrook: *Witchcraft* (1945); P. Hughes: *Witchcraft* (1952).

Gyldendals ett-binds konversasjonsleksikon, 1967

HEKS; (ty. Hexe, eg. trollkvinne), iflg. folketroen en kvinne som sto i forb. med djevelen og ved trolldom kunne skade mennesker og dyr.

HEKSEPROSESSER; rettslige undersøkelser etter trolldom, forekom i store deler av Europa fra middelalderen til slutten av 17. årh. Det ble ofte brukt tortur for å tvinge fram bekjennelse, og straffen var i alm. brenning på bål. Mange tusen kvinner led døden som hekser. Siste heksehenrettelse i Norge visstnok kort etter 1700.

Aschehougs Konversasjonsleksikon . 8: Graaf – Hesykaster. 1969.

HEKS; (mlt., t.) Ordet og begrepet h. med den betydning det har i moderne tid, stammer fra slutten av middelalderen. På foranledningen av en klage fra de to pavelige inkvisitorer i Tyskland, dominikanermunkene Heinrich Insitor Krämer og Jakob Sprenger, utstedte pave Innocens VIII 1484 bullen «Summis desiderantes» mot heksene «som uten å betenke sin åndelige velferd faller av fra den sanne tro, overgir seg til de onde makter og volder sine medmennesker all slags vondt.» Ifølge Skriftens ord (2 Mos. 22,18) skal de utryddes. Med denne autoritet i ryggen laget de to inkvisitoren 1487 sitt beryktede verk «Heksehammeren» («Malleus maleficarum»), hvor h.-forfølgelsene er satt i system. Her gis først en oversikt over heksenes kunster og en form for behandling av dem, først og fremst for å få dem til å tilstå. Her ble tortur legalisert som det beste middel. Særlig viktig var det å få fastslått om den anklagede hadde vært med på h.-sabbaten. Da møttes heksene med sin herre, djevelen, til visser tider i året og på bestemte steder, Bloksberg, Hekla, Blåkulla, Lyderhorn osv., festet med ham og feiret orgier. Der fikk de anvist hva de skulle gjøre, og de fikk et h.-merke, en ufølsom flekk på kroppen, som siden kunne røpe den for retten. Under forhøret kunne de også bli prøvd med «vann-prøven.» De ble bundet på armer og ben og kastet i vannet; fløt de, var det et «bevis» på at de var skyldige. H.-troen raste i flere århundrer som en epidemi. Reformasjonen brakte ingen endring, heller forverring, for protestantene delte også helt djevl- og h.-troen. Først på 1700-tallet ebbet h.-prosessene ut. Hvor mange som ble brent som h., vet man ikke, men tallet går ventelig opp i millioner; f.eks. ble hele distrikter i Tyskland nesten avfolket. (Litteratur: Alfred Lehmann, «Overtro og Trolldom»; F. Bætzmann, «H.-væsen og Trolldom i Norge» (1865); T. Mauland, «Trolldom» (1911)). S.So.

Ashehougs konversasjonsleksikon 1970, bind 12; L-Majuskel

MAGI; (lat.-gr. *magia*, til *magus*, se Mager) er en sammenfattende betegnelse for trolldom, hekseri el. andre handlinger som gjennom anvendelse av overnaturlige midler oppnår virkninger som ikke kan oppnåes av det allminnelige menneske, men av «magikeren». M. hviler på en primitiv naturbetragtning, som går ut på at naturfenomenene ikke er utslag av ubrytelige lover, men skyldes krefter og viljer som følger egne tilskyndelser og luner, og som derfor kan påvirkes («overtales» «tvinges») av det mennesket som kjenner midlene for å oppnå denne påvirkningen. Fremgangsmåten veksler i de forskjellige tilfeller. Man kan gjøre seg sterk ved å lade seg med overnaturlige krefter, man stryker seg f.eks. oppad en hellig stein el. man henter styrke fra hellige kilder, planter, trær; man drikker blodet av sterke dyr el. mennesker. Livskraften betrakes altså som

et slags fluidum; den kan overføres på et menneskes klær, husgeråd, våpen o.l. Derfor mener man at man kan få vedkommende i sin makt ved å bemektige seg med slik gjenstander. Sykdom (hos mennesker og dyr), ulykker og uhell kan således skyldes at man på den antydende måte har kommet i en ondsinnet («heks» «trollmann») vold; man har blitt forhekset. Man må nå se til å få besverget det onde ved å finne ut hvor det stammer fra og hvilke midler det kan overvinnes med. Herunder spiller drømmer og visjoner en rolle, el. man henter den fornødne kunnskap hos døde som manes frem (sml. Saul hos trollkvinnen i Endor). Man kan også få makt over et menneske ved å lage et bilde av det. Hvis man så ødelegger bildet, påfører man etter magisk tankegang vedkommende sykdom eller død. Etter primitiv oppfatning tyder nemlig likhet mellom to ting på en real sammenheng. På denne overbevisning hviler den såkalte *sympatetiske* magi; man tenner ild for å få solen til å skinne, man øser ut vann for å få regn osv. Det er naturlig at virkningen blir større jo mer innvinklet handlingen er; en tendens man merker i folketro, men som også finnes i rikt mon hos den «lærde» magi, i sin tid en aktet vitenskap med en rik litteratur.

Man har i religionsforskningen forsøkt å trekke en grense mellom m. og religion. M. bygger ifølge denne sontringen på troen på krefter som kan utnyttes uavhengig av gudenes vilje, religionen derimot bygger på den oppfatning at den religiøse er avhengig av gudenes nåde. «Magikeren tvinger gudene, den religiøse ber til gudene.» Denne sontring har særlig spilt en stor rolle i engelsk religionsforskning, og man kan finne engelske etnografiske verker hvor m. og religion er plassert i to forskjellige avsnitt. I praksis er det imidlertid meget vanskelig å sondre mellom m. og religion; det er et magisk element i den meste religion og et religiøst element i den meste m. I den nyeste religionsforskningen er derfor sontringen trådd i bakgrunnen. –M. har hatt betydning for vitenskapens utvikling, idet magikeren blir tvunget til naturiakttagelser og empirisk tankegang. Mange kulturforskere betrakter derfor m. som et forstadium for vitenskapen. Oversikt over m. finnes hos Sir James Frazer «The Golden Bough; a study in Magic and Religion» (3. Utg. 1911-15) og B. Malinowski, «Magic, Science and Religion» (1956). (H.L.J.)

Gyldendals store konversasjonsleksikon. B. 3: H-L. 1972

HEKS: (ty. Hexe, et ord som visstnok henger sm.m. ord som betyr skog, hekk), trollkvinne, kvinne som står i samband med overnaturlige krefter. Forestillinger om hekser har vært vanlige i de fleste land og til ulike tider, og var f.eks. velkjente i de nord. land i eldre tid. I sagaene hører vi om kvinner som har spådomsgaver, tar på seg dyreham el. driver med seid. I folkelig tradisjon er det ofte vanskelig å skille mell. egentlige hekser og såk. «kloke folk», fordi vanlig folkemedisin og svart kunst ofte faller sammen. Men det var vanlig tro at hekser kunne påføre folk og fe sykdommer og ufruktbarhet, ødelegge avling, lage uvær osv. I kristen tid ble hekser regnet for djevelens tjenere. Den første hekseprosess fant trolig sted i Frankrike i 1264, i Norge 1325. Men først da pave Innocens VIII i 1484 sendte ut et brev om at en skulle lete fram hekser og drepe dem, kom det fart i hekseforfølgelsen. Grunnlaget av 2. Mos. 22,18: «En trollkvinne skal du ikke la leve.» I 1487 kom Jakob Sprengers Heksehammeren (Malleus Maleficarum), en bok som ga en detaljert oversikt over heksekunster, og ga en norm for behandling av hekser for å få dem til å tilstå. Tortur var det mest effektive middel. En kunne prøve heksens skyld med den såk. «vannprøve». Heksen ble bundet og kastet i vannet, og hvis hun da fløt, var hun skyldig. I de flg. århundrer herjet hekseprosessene Europa som et mareritt, og millioner døde på bålet. Folk trodde at heksene hadde årlige sammenkomster, ofte jonsok el.

julenatt, men også påske, en torsdagskveld osv. Til disse stevnene, i skriftlig tradisjon kalt heksesabbat, red heksene gj. luften. «De kom ridene på limer og skuffer og møkkgreiper og bukker og geiter og de urimeligste ting,» forteller Asbjørnsen fra Eidsvoll. Heksene smurte seg med heksesalve, denne inneholdt visstnok narkotika som ga seksuelle opplevelser og følelse av å fly. Vanlige samlingssteder var Blocksberg, Blåkulla, Lyderhorn el. ved en kirke. Her møtte de djevelen, skrev kontrakt med ham, fikk ordrer av ham om hva de skulle gjøre, hadde seksuell omgang med ham og svennene hans, og gjorde alt det ufyseligste en kan tenke seg. – I Norge var hekseprosesser en rel. sjelden foreteelse, men også her ble en mengde kvinner dømt og henrettet som hekser; kjent er prosessen mot Anne Pedersdotter, som ble dømt og brent i Bergen 1590 og som har gitt H. Wiers-Jenssen stoff til hans skuespill (Anne Pedersdotter, 1908), og også fra andre kanter av landet hører vi om lign. domfellelser. I Danmark fant den siste hekseprosess sted i 1700, i Sverige 1763, i Tyskland 1775. Men om prosessene opphørte, var det ikke slutt på heksetroen; særlig i isolerte og tilbakeliggende bygder er troen på hekser ennå levende i mange land, og ennå forekommer det at kvinner på slike steder blir beskyldt for hekseri og forfulgt av sine uvitende og overtroiske sambygdinge. – Litt.: W. G. Soldan og H. Heppe: Geischichte der Hexenprozesse (2 b., 1912); A. Lehmann: Overtro og Trolddom (2 b., 2. utg. 1920); Øverland: Norgeshistorie, b. 4, s. 635-77; T. Mauland: Trolddom (1911); W. Seabrook: Witchcraft (1945); P. Hughes: Witchcraft (1952); H. R. Trevor-Roper: Om Hekser og heksejakt (1968); B. G. Alver: Heksetro og trolddom (1971). B.A.

Combi: visuelt leksikon. B. 6: Combi konversasjonsleksikon. 1975

MAGI: (fra gl.-persisk magus, mager, prest) egl. mager-kunst; trolddom. M. kan beskrives som menneskets forsøk på å tvinge guder og overnaturlige krefter ved hjelp av besvergelses o.a. trolddomsmidler (til forskjell fra religionen, hvori mennesket underordner seg gudenes vilje og bare søker å påvirke denne ved hjelp av bønn, offer osv.). Hvit m. søker hjelp hos gode, svart hos onde ånder.

HEKSER: kvinner som har forskrevet seg til djevelen og til gjengjeld har fått trolddomsevner. Troen på h. oppstod i 1200-årene ved at den i alle folkeslag eksisterende tro på trollkvinne (kvinner med magiske evner) ble knyttet sammen med kristne forestillinger om djevelen. Den første h.-prosess fant sted i Frankrike i 1264. Pave Innocens VIII krevde i en bulle 1484 at h. skulle straffes og utryddes. 1487 utkom Jakob Sprengers beryktede verk Malleus Maleficarum (Heksehammeren). Det ble hevdet at h. feiret h.-sabbater sammen med djevelen og hans hjelpere på visse steder (Blocksberg, Blåkulla, Hekkenfjell osv.) H.-troen ble en massepsykose som varte frem til 1700-årene; det antas at flere millioner kvinner ble torturert og brent på bål som h.

PaxLeksikon. 3 : H-Ks. 1982

HEKS: Bål og brann, henging, all slags bestialsk tortur, dette vart lagnaden åt millionar av kvinner i Europa berre for nokre hundreår sia. Ein stad mellom 9 og 30 millionar, for det aller meste kvinnar, vart gjennom godt og vel to hundreår torturerte og drepne, kanhende den største menneskejakta verda har sett. Dei store forfølgjingane reknar ein tok til ikring år 1500. Men historieboekene har lite å fortelja om denne grusomste bolken av kvinnes historie.

Hekseforfølgjingane var ein konsekvens av den katolske kyrkja sine dogmer og av ønske om auka makt. Kvinnene sat inne med kunnskap om sjukdomar, om prosessar i naturen og religiøse førestellingar som var trugande for kyrkjemakta.

Samstundes med den offisielle kyrkjereligionen, levde blant bonde- og landsbyfolka i Europa lenge restane av ein gamal førkristen religion med røter i matriarkalske tradisjonar (sjå art. Matriarkat). Mykje av dette, truleg det meste, vart bori vidare av kvinnene, frå mor til dotter og dotter på nytt. Noko var delar av den gamle religionen, ein kult med sterke islett av grøderikdomsritar. Det meste sjukdomar, om kvinnekroppen og korleis han fungerer, kanhende særleg om svangerskap, fødsel og abort. Tradisjonar som før hadde vori kollektive, gjekk etter kvart som kyrkja sin påverknad vann fram, over til å bli hugsa og brukt berre av nokre. Samanhengen mellom middel og mål forsvann då kyrkja sitt metafysiske syn på menneskekroppen, sjukdom og helse smått om senn sneik seg inn; eit dårleg byte for folk. Desse kunnige kvinnene – som små ljospelttar i eit mørkt rom – vart sett opp til, dei vart beundra, frykta og hata. I folk sine augo var makta deira stor. Makt over liv og daude, evner som verka overnaturlige på folk, laut vera trolldom. Det vart ei lett sak for kyrkja sine menn å rydja grunn for hat og redsle for desse kvinnene. Det som før var ei hjelp i dagleglivet, vart no stempla som antikristendom og djevleskap.

Men denne religionen var ikkje verket åt nokon kristen djevel. Religionen åt heksene hadde røter langt tilbake i tida, til tider før det vi i dag kallar antikken. Guddomen deira vert av nokre kalla «Den Hornede Gud». Men opprinneleg har guden berre vori partnaren åt ei stor gudinne, den store livgjevande gudinna som vart dyrka under ulike namn i fleire årtusen i heile området kring Middelhavet og vidare austover. Kulten åt den europeiske heksa kan liknast med den gamle greske dionysoskulten som hadde sitt utspring i Trakia, eit område med sterke matriarkalske drag langt opp i antikkens Hellas. Dionysos vart dyrka i månelyse vårnetter av kvinner og berre kvinner. Dei såg på han som inkarnert (lekamleggjort) i ein liten geitebukk, og kulten toppa seg i fortæring av guddomen. Rituala var av ein sterk orgiastisk karakter og var ein hyllest til jorda og grøderikdomen.

Mykja av dette er mest identisk med heksekulten. Til desse små religiøse samfunna hørde som oftast tolv kvinner og ein mann, til saman tretten, talet vi i dag har ein viss angst for, men for heksene var det eit heilagt tal. Den 13. deltakaren, mannen, spela rolla og vart sett på som inkarnasjonen av guddomen. Han var oftast kledd ut som geit, vanlegast ser det ut til med geitskinn og horn, altså som ein bukk. Hekseprosessane nemner ulike slags forkjedningar, men bukkefiguren står i ei særstilling. Dei møttest ute i naturen, kring gamle heilage tre eller i lundar. Å sjå på visse treslag som heilage eller som symbol for det heilage, er eit særdrag ein finn i religionane til fleire folk i Europa og den nære Orienten. Tydelegast er det kanhende i den keltiske kulturen, men vi finn det mellom anna og tydeleg i den gamle nordiske kulturen.

Sabbaten, som det store religiøse samkomet vart kalla, var i det heile sterkt knytt til spesielle stader og tidspunkt. Valborgsnatta og Jonsoknatta har vore to av dei viktigaste samlingstidene. Kva som hende på sabatten er ikkje godt å seia heilt sikkert, anna enn at det har vori ein religiøs fest halden i løynd, med eit offermåltid til ære for guddomen. Heksene har hatt god kjennskap til ymse urter og deira verknad på kroppen. – Visse giftige urter har medvete vori brukt som middel til å koma guddomen nærare under dei kultiske festane, og for å kunna sjå inn i framtida. Dette var den såkalla heksesalva. Ho vart smurd på delar av kroppen der huda er tynn og lett tek opp i seg væsker. – Då hekseprosessane var komne i gang, og den katolske kyrkja sitt nye og sjuke hekseomgrep, vart kjent

hos folk, vart kulten nokre stader det han var skulda for å vera; eit vrengebilete av den katolske messa. I dei protestantiske landa meinte dei geistlege at Sabbaten var ei blanding av katolsk messe og heidenskap. Etter kvart sveiv den gamle trua bort for det jamne folket. Berre av nokre få, på bortgøymde plassar, vart gamle gamletrua haldi i live.

Men desse kvinnene var ikkje berre deltakarar i ei religiøs sekt. Dei var fyrst og fremst berarar av ein tradisjon av gamle medisinske åtgjerder og eit livssyn der menneska var sterkt knytte til det sykliske i livet på jorda, i voksteren, årstidene, månefasane, kvinnas menstrasjonssyklus, flo og fjøre. Det er mykje som vitnar om at dei har hatt god kjennskap til kroppen, især kvinnekroppen og korleis han fungerer, både fysisk og psykisk. Dei har kjent veksestadene åt plantene, levevilkåra dei trong, kva dei inneheldt, korleis dei verka på kroppen åleine og saman med andre planter, og den rette tida å plukke dei på. Dei kjeldene vi har, fortel om ein høgt utvikla urtevitenskap.

Dei europeiske heksene sin medisinske innsats har konsentrert seg om to ting: å verne om svangerskap og auke grøderikdom, og det motsette: å hindre fødsjar. Dei var kunnige jordmødre for både kvinner og dyr, og sat inne med hjelperåder for sjukdom og andre problem under svangerskapet. Metodane deira har kombinert omsynet til den fysiske og psykiske helsa, og den psykiske helsa sin verknad på fosteret. Rettleiing i og bruk av ulike prevensjonsmiddel og middel til å framkalle abort har vori den andre hovuddelen av aktivitetane. Og her har plantene satt mykje å seia, pluss eventuelle mekaniske teknikkar. Når ein les om hekseprosessane frå t.d. Frankrike og England, er det særleg to store «synder» kvinnene blir klaga for: åtgjerder som gjorde kvinnene og dyra ufræve, og å ta livet av små born. Dette var eit alvorleg trugsmål mot kyrkja og Guds orden. At kvinnene freista kontrollere eigen fræveleik var for kyrkja sine menn ufatteleg, og ein stor styggedom. Kunne dei kontrollere seg sjølve, kunne dei sakte og kontrollere annan produksjon i samfunnet. Andsynes desse kreftene kjende kyrkja og hennar «lækjarar» seg makteslause. Medan det dei gamle lækjarkonene gjorde hadde grunnlag i ei praktisk forståing av korleis kroppen fungerer, var kyrkja sine metodar sørgjeleg mangelfulle.

Til Danmark-Noreg kom heksehysteriet nokre tiår etter dei fyrste store heksebrenningane på kontinentet. Fyrst i 1560-åra kom den fyrste prosessen i Noreg. Dette har samanheng med at protestantismen vart offentleg og påboden religion. Folketrua og gamal katolsk tru og skikk vart sett på som ein stor fare for den nye kyrkja. Ein av dei som gjorde mest for at heksebåla skulle loge mot himmelen her i landet var Christian IV.

Dei som vart forfølgde som hekser i Noreg, skil seg på nokre punkt frå dei i det øvrige Europa: For det fyrste ser det ut til å ha vori med i hemmelege religiøse samfunn av same slag. For det andre fortel prosessmaterialet for det meste om halvgamle, einlege og framfor alt utfattige kvinner. Nokre unntak finst det, som t.d. Anna Absalon i Bergen, ei fornem frue, enkje etter magister Absalon Pedersøn Beyer. Men her, som elles, finn vi at berre ein særst liten del av dei klaga var menn, om lag ein sjettedel av dei 750 kjende prosessane. Det eigentlege talet på drepne kvinner frå denne tida er utan tvil mykje høgare.

Den protestantiske kyrkja sin angst for kvinner var om mogeleg større enn den katolske kyrkja sitt kvinnehat. Men det var langt dei same «syndene» dei norske kvinnene vart skulda for. Sentralt i norske førestellingar om trolldom og derfor i dei norske prosessane står omgrepet ovund. Ovunda var ei farleg kraft, og det var henne kvinnene vart skulda for å bruke til eiga vinning og andres skades skuld. Ofte ser det ut til at dei som var kjende som gode lækjarkoner og jordmødrer, har vorti sparte.

Folk har ikkje klart seg utan dei. Om dei norske heksene ikkje har vori organiserte i religiøse småsamfunn, har dei delt mykje av kunnskapane til sine europeiske systre. Heksesalva har vori flittig brukt her i landet og, likeeins andre urteblandingar.

Proessen, retssaka dei som vart skulda for hekseri vart utsette for, følgde om lag same mønsteret her som elles i Europa. Heile prosedyren – alle prøver, torturmetodar for å få dei stakkars kvinnene til å tilstå – finn ein i «Heksehammaren» (Malleus Maleficarum»), ei bok utgitt av tyske dominikanarmunkar, Krämer og Sprenger, i 1487. Desse to har ikkje hatt noko betre syn på kvinner enn geistlege flest på deira tid, og har klart å stable på beina tallause prov på kor låkt eit vesen kvinna skulle vera. Ordet femina skulle tyde «den som har mindre tru», og derfor var kvinner eit lett byte for djevlskapen i verda. Å vera kvinne var i seg sjølv nok til å bli klaga og brend som heks.

Det vart trudd at heksene stod i pakt med Djevelen, og når dei gjekk inn i denne pakta, fekk dei eit merke på kroppen der han rørte ved dei. Dette merket vart sett på som eit prov på at kvinna var ei heks, og fann dei eit slik merke var vegen til bålet ikkje lang. Merket var trudd å sitja på den venstre sida av kroppen. For å finne dette merket vart kvinnene stukne med nåler over heile kroppen, frå tå til isse. Det vart trudd å vera ein kjenslelaus plett, men nokre gongar taler kjeldene om ein plett på skap som ei lita brystvorte. Dette var ei sikker prøve, for slike merke har mest alle menneske. Ei anna bestialsk prøve var vassprøva. Hender og føter på kvinna vart bundne saman, og så vart ho kasta ut i eit vatn. Flaut ho var ho ei heks, sokk ho var ho uskuldig. Ofte vart det bundi eit tau kring livet på kvinnene, og på den måten var det ei lett sak å halde dei flytande. Gret ikkje kvinna under den fryktelege torturen ho vart utsett for, var det eit prov på skuld. Hekser var ikkje trudd å kunne gråte. Slo ikkje desse prøvene til, fanst det ei mengd andre.

Var ikkje syndene hekse vart skulda for av verste slaget, hende det ho vart hengd før ho vart brend, ein litt lettare måte å døy på. Etterpå vart ho brend, for elden var før trudd å reinse sjela for synder. Levande brenning var likevel den vanlegaste avrettingsmåten.

Kyrkje- og kongemakt ser ut til å ha lykkast i krigen mot desse kvinnene. Den gamle religionen døydde heilt, og med han dei siste restane av kvinnestyre i Europa.

Sjå også: Galskap. L.G.

Norsk samfunnsleksikon. 1987. Pax.

MAGI: ord og handlinger som skal frembringe et ønsket resultat ved sin iboende kraft heller enn ved konkret, synlig påvirkning. Magi kan utføres åpenlyst og med samfunnets godkjennelse («hvit» magi) eller i det skjulte og med destruktive hensikter («sort» magi). Ettersom den virksomme kraft magien tenkes å ha er av overnaturlig art, kan magi og religion gripe inn i hverandre, men i motsetning til religion besvarer ikke magien grunnleggende eksistensielle spørsmål – magien er først og fremst en teknikk. Det er ikke lengre vanlig å se på magi som et forstadium til religion; magi er tvert imot kjent fra nesten alle kulturer og fra alle tider.

Det skjernes ofte mellom imitativ og kontagiøs magi, dvs. etterligningsmagi (f.eks. stikke nåler inn i bildet av den man ønsker å skade) og berøringsmagi (ting som har vært i kontakt fortsetter å virke på hverandre, f.eks. brenne hår fra en uvenns hode). (P.K.)

HEKSERI: i antropologisk sammenheng skilles ofte hekseri fra trolldom. Når en ond kraft virker gjennom et menneske til skade for et annet, uten at mennesket som forårsaker ulykke seg vet om det eller gjør noe aktivt for det, snakkes det om hekseri. En slik person kalles en heks. Ut ifra denne definisjonen blir «heksene» i middelalderens og renessansens Europa ikke hekser, men trollmenn og trollkvinner, fordi man antok at de bevisst og frivillig utførte trolldom. Det onde øye, derimot, er hekseri. Dette fordi den som skader andre gjennom sitt onde øye kan være uvitende om det, og ikke selv ønske å skade. Betegnelsen hekseri brukes imidlertid også som en fellesbetegnelse både på hekseri og trolldom. Det finnes mange og ulike forsøk på å forklare hekseriforestillinger. (G.Be./J.P.)

TROLLDOM: i antropologisk sammenheng betegner trolldom at en person med vitende og vilje, til motsetning til ved hekseri, bruker magi for å påvirke et annet menneske. En trollmann eller trollkvinne er en person som tar i bruk magiske gjenstander, formuler e.l. i sin handling. Trolldom kan omfatte så vel gode eller moralske gjerninger, f.eks. helbredelse, som umoralske og onde gjerninger.

Aschehoug og Gyldendals ettbinds leksikon. Oslo. Kunnskapsforlaget 1990.

Hekseprosesser: rettslige undersøkelser av beskyldninger om trolldom, forekom i deler av Europa og Nord-Amerika fra middelalderen til slutten av 1600-tallet. Det ble ofte brukt tortur for å tvinge frem bekjennelse, og straffen var i alm. brenning på bål. Mange tusen kvinner led døden som hekser. Kjent er prosessen mot Anne Pedersdotter, som ble dømt og brent i Bergen 1590.

Caplex: Cappelen's ettbinds leksikon : leksikon, atlas, tabellverk. Oslo. Cappelen. 1990

Hekseprosessene: ble sett i verk av Inkvisisjonen i Europa i senmiddelalderen. Ofrene ble torturert til de tilstod. Med støtte i GT – «en trollkvinne skal du ikke la leve» - ble de dømt til døden og som regel brent på bålet. Pave Innocens 8. godkjente heksetroen i en bulle i 1484. H. kuliminerte på 1600-tallet, da de spredte seg som en smitte, også i protestantiske områder – Luther gikk inn for dødsstraff for hekseri. I Tyskland ble det brent millioner av hekser. Den mest kjente h. i Norge ble ført mot Anne Pedersdotter. Hun ble dømt for å være heks, og brent på bålet i Bergen i 1590. Den siste heksebrenning i Norge fant sted i 1670, på kontinentet ble det ført h. til langt ut på 1700-tallet.

Bokklubbens tobinds leksikon. Stabekk, Den Norske Bokklubben, 1991

Hekseprosesser: rettslige undersøkelser av beskyldninger om trolldom, forekom i deler av Europa og Nord-Amerika fra middelalderen til slutten av 1600-tallet. Det ble ofte brukt tortur for å tvinge frem bekjennelse, og straffen var i alm. brenning på bål. Mange tusen kvinner led døden som hekser. Kjent er prosessen mot Anne Pedersdotter, som ble dømt og brent i Bergen 1590.

Aschehoug og Gyldendals store norsk leksikon. 1992 : supplement 1992.

HEKSER: betegnelse på en nyhedens bevegelse som vesentlig består av kvinner, har særlig fra 1970-årene hatt nær kontakt med nyfeministiske og økologiske kretser. Viktig i den moderne heksebevegelse er overbevisningen om at en Modergudinne tidligere var den sentrale guddommen i en matriarkalsk «urreligion». Hun skal ha blitt tilbedt av bl.a. sumererne og i de europeiske bronsealderkulturene. Kulten av denne gudinnen skal vært bevart av kvinner («heksere») helt til moderne tid, og kirkens forsøk på å utrydde den tenkes å ha vært drivkraften bak hekseprosessene i Europa.

Enten de samles i små grupper eller praktiserer ritualer individuelt, søker de moderne heksene å konsentrere og manipulere naturens krefter og rytmer for å oppnå fred, helbredelse og harmoni både for den enkelte og for verden. Ritualene består hovedsakelig av dans og resitasjon av gudinnens navn; bevegelsen praktiserer verken «svart magi» eller seksuelle orgier.

Faktum Leksikon. Oslo. Faktum, 1995.

Heks: trollkvinne, kvinne som man trodde stod i samband med djevelen. Millioner av kvinner ble brent under hekseprosessene i Europa.

Hekseprosesser: tiltale mot kvinner (i noen tilfeller også mot menn) anklaget for trolldom, forekom hovedsakelig ca. 1200-1750.

Aschehoug og Gyldendals ettbinds leksikon. Oslo. Kunnskapsforlaget. 1997

Hekseprosesser: rettslige undersøkelser av beskyldninger om trolldom, forekom i deler av Europa og Nord-Amerika fra middelalderen til slutten av 1600-tallet. Det ble ofte brukt tortur for å tvinge frem bekjennelse, og straffen var i alm. brenning på bål. Kjent er prosessen mot Anne Pedersdotter, som ble dømt og brent i Bergen 1590.

Caplex: leksikon, atlas, tabellverk. Oslo. Cappelen. 1997

Hekseprosessene: ble satt i verk av Inkvisisjonen i Europa i senmiddelalderen. Ofrene ble torturert til de tilstod. Med støtte i GT – «en trollkvinne skal du ikke la leve» - ble de dømt til døden, og som regel brent på bålet. Pave Innocens 8. godkjente heksetroen i en bulle i 1484. H. kuliminerte på 1600-tallet, da de spredte seg som en smitte, også i protestantiske områder – Luther gikk inn for dødsstraff for hekseri. I Tyskland ble det brent millioner av heksere. Den mest kjente h. i Norge ble ført mot Anne Pedersdotter. Hun ble dømt for å være heks, og brent på bålet i Bergen i 1590. Den siste heksebrenning i Norge fant sted i 1670, på kontinentet ble det ført h. til langt ut på 1700-tallet.

Aschehoug og Gyldendals lille norske leksikon. Oslo. Kunnskapsforlaget 1998.

Heks: i folketroen en kvinne som stod i forbindelse med djevelen og ved trolldom kunne skade mennesker og dyr.

Damms illustrerte hjem og skole leksikon. Oslo Damm 1998.

Hekser og trolldom (alt fra samme artikkel)

Troen på hekser – mennesker med overnaturlige krefter – er eldgammel og universell. Ingen vet om hekser virkelig har spesielle krefter, men fra de tidligste tider har mennesker i alle kulturer trodd at noen menn og kvinner kan bruke ritualer, trylleformularer og andre magiske midler til å påvirke begivenheter i god eller ond retning. Definisjonene av trolldom varierer, men de har alltid forbindelse med magi. Men fra 1400-tallet til 1700-tallet forekom det helt særegne i Europa at trolldom ble satt i forbindelse med djevledyrkelse og ble straffet med døden.

Magi

Magi, eller trolldom, er forøk på å bruke overnaturlige eller naturlige krefter til å påvirke begivenheter. Troen på magi har en lang historie – det er funnet spor etter magiske trylleformularer i forhistoriske hulemalerier – og eksisterer i dag i mange kulturer som overtro eller som religion. I noen kulturer regnes magi som hellig og utøves av spesielt

Hekseprosesser

Forfølgelsen av antatte hekser nådde sitt høydepunkt mellom 1580 og 1660. da var det rettssaker over hele Vest-Europa. Mens hysteriet bygde seg opp, ble tusenvis stilt for kirkelige og sivile domstoler. Alle gamle, enslige og eksentriske kunne bli anklaget, deriblant gamle kvinner, landsbyjordmødre og urtekyndige. Forfølgelsene ble drevet av sladder og rykter som ble brukt som bevis i retten.

Malleus Maleficarum

I 1486 utga de to dominikanermunkene Heinrich Krämer og Jakob Sprenger Malleus Maleficarum (Heksenes Hammer). I denne boken stod pavens definisjon av hekser som «antikristne», og den oppstilte regler for identifisering, forfølgelse og straff av hekser. Boken ble raskt utbredt over hele Europa og ble brukt som heksejegernes viktigste referanse.

Fortrolige

Det var vanskelig å gjenkjenne hekser, for de så ut nøyaktig som alle andre i samfunnet. Men middelalderens mennesker trodde at virkelige hekser kunne fly – vanligvis på en feiekost – og at de ble fulgt av en «fortrolig», som en katt som egentlig var en demon i forkledning.

Tortur

Mistenkte hekser ble forferdelig torturert for å få dem til å tilstå og også oppgi navn på medskyldige. Torturmetodene omfattet pisking, brennemerking med glødende jern, strekking på strekkbenk, tomteskruer og utpressing av øyne. De fleste tilsto nesten hva som helst for å få slutt på torturen.

Salem-hekseprosessene

De første engelske nybyggerne tok frykten for hekser med seg til de amerikanske koloniene. I 1692 foregikk det en serie beryktede hekseprosesser i Salem, Massachusetts. I alt ble 27 personer stilt for retten og dømt. Av dem ble 19 hengt, og en mann ble klemt i hjel med steiner. Rettssakene ble senere fordømt og dommene omgjort.

Allehelgenaften

Allehelgenaften var opprinnelig en keltisk festival for de døde og feires 31. oktober. Den kvelden trodde man at heksene fløy omkring, og det ble tent bål for å holde dem borte. I en del land er det vanlig med en slags julebukker den kvelden.

Helbredelse

Trolldom er alltid satt i forbindelse med naturreligioner og helbredelse. Det engelske ordet for heks, «witch», kommer fra det angelsaksiske wicca som betyr vis eller klok. I middelalderens Europa var mange såkalte hekser egentlig kloke koner med kunnskap om urtekurer. I dag er det mange latinamerikanske og afrikanske land der leger og sjamaner bruker urter og ritualer i helbredelsen.

Europeisk heksejakt

I tidlig middelalder i Europa var troen på hekser en naturlig del av dagliglivet. Men fra 1100-tallet nydefinerte den kristne kirken trolldom som kjetteri eller forræderi mot Gud. Hekser ble beskrevet som onde djevledyrkere, og kirken satte i gang store heksejakter der alle som var mistenkt for trolldom, ble innbrakt, stilt for retten og ofte henrettet. Heksejaktene varte i rundt 300 år, og minst 300 000 uskyldige mennesker, de fleste kvinner, ble drept. Blant forklaringene finner man en generell forfølgning av kvinner og den medisinske vitenskapens framvekst.

Heksebrenning

Det var vanskelig å bevise trolldom, og det ble utarbeidet ulike tester. En av dem var å kaste en bundet person ut i vannet. Hvis hun fløt, var hun skyldig. Hvis hun sank (drunket), var hun uskyldig. Den vanlige straffen var døden, særlig brenning på bål, begrunnet med at denne straffen gjenspeilte helvetes flammer. Mange tusen ble drept på denne måten, deriblant Jeanne d'Arc, den franske heltinnen som engelskmennene anklaget for å være heks og brent på bålet i 1431.

Vedlegg 2. Skolebøker

Lærebog i Norges Historie med Hovedtræk af Sveriges og Danmarks Historie : for Middelskolen. Kristiania. Cammermeyer, 1900. Jens Raabe.

s. 74

Høi som lav troede paa troldom, hekseri og djævla, og embedsmændene drev ren jagt efter troldkvinder. De, som blev mistænkt for at øve troldom, blev pint og derefter som oftest ført paa baalet. Der var heksebaal og hekseprocesser langt ud i det 17de aarh., og ellers oplyste folk delte denne mørke overtro.

Lærebog i Norges Historie med Hovedtræk af Sveriges og Danmarks Historie : for Middelskolen. Kristiania. Cammermeyer, 1902. Jens Raabe.

s. 74

Høi som lav troede paa troldom, hekseri og djævla, og embedsmændene drev ren jagt efter troldkvinder. De, som blev mistænkt for at øve troldom, blev pint og derefter som oftest ført paa baalet. Der var heksebaal og hekseprocesser langt ud i det 17de aarh., og ellers oplyste folk delte denne mørke overtro.

Norges og Nordens historie for folkeskolen. Kristiania. Cammermeyer 1904. jens raabe.

s. 74 «Europa mellom 1300-1500».

«Frankrige og England fører en 100-aarig krig med hverandre (pigen af Orleans).

s. 118 «reformationstiden i Norge og Norden»

begivenheder og store mænd i Europa i opdagelsernes og reformationenes tid (omkring 1500-1650)

«den katolske kirke reiser sig igjen og kjæmper mod kjetterne (jesuiterordenen og inkvisitionen).

s. 128

«reformationstiden; aandsliv i Danmark og Norge. Foreningstiden (1319-1814)

Med skolevæsenet stod det daarlig til, og ungdommen paa landet lærte ikke stort mere end katekismen, som klokkeren en gang om ugen underviste i. Intet viser bedre, hvor stor raaheden og uvidenheden var dengang, end de frygtelige heksebaal, som blev reist paa flere steder. Høi og lav trodde paa hekseri og troldom, og embedsmøndene gik paa jagt efter troldkvinder. De som blev mistænkt, blev pint og ofte dømt til baalet, og selv oplyste folk trodde for fuldt alvor paa at troldmend og troldkvinder kunde omskabe sig til dyr, føre sygdom paa sine naboer, fremtrolle uveir og lign. Og det var ikke sjelden at mange af disse ulykkelige mennesker anklaged sig selv for omgang med djævelen. Men ogsaa i mere oplyste lande end Norge blev paa denne tid hundreder af kvinder og mænd aarlig brændt af samme grund.

Verdenshistorie for middelskolen. 2 : For 3dje og 4de klasse. Kristiania : Cammermeyer, 1909. Jens Raabe.

s. 17

«Rettroenhet i Luthers kirke ; Hekseforfølgelser.»

s. 18

En anden mørk plet paa lutherkirken var djævletroen og de frygtelige hekseforfølgelser som blev drevet i hele denne tid. Et rent vanvid grep mange mennesker. Mænd og især kvinder stod frem og vidnet at djævelen hadde faat magt over dem, og at han forleder dem til stygge ting; øvrigheten trodde dem og dømte de ulykkelige til at brændes. Heksebaalene lyste over hele Nord-europa og Tyskland, og hvert aar blev tusener avlivet. Onde mennesker truet sine uvenner med anklage for hekseri, og overtroen gjorde sit. Folk maatte vogte vel paa sin mund og sin opførsel; ti kom der en ulykke, laa det nær at velte skylden over paa en lide likt nabo eller uven. Negtet en mistænkt at tilstaa, blev pinebænken brukt, og smerterne tvang den ulykkelige heks til at bekjende alt det som bøddelen vilde faa frem.

Et heksebaal var en ren folkefest. Da strømte gamle og unge sammen, og naar flammerne slog op om den dødsdømte og jammerskrikerne fyllde luften, sank mængden paa knæ og takket Gud fordi han hadde frelst menigheten fra denne djævelens tjener. De utroligste ting kunde hænde. Flere kvinder blev brænt i Baiern, fordi de «hadde forhekset solen, saa den ikke lyste».

Det er regnet ut at heksebaalene har krævd milllioner av menneskeliv, og det kan derfor siges at hekseprocessene næsten overgik inkquisitionens kjetterbaal.

Spørsmål til teksten

«Hvad lærer heksetroen os om opplysningen paa hin tid?»

Kongeriket Norges og Nordens historie: for folkeskole og hjem. Kristiania : Cammermeyer, 1909. Jens Raabe.

s. 113 «reformationstiden; aandsliv i Danmark og Norge»

Høi og lav trodde paa hekseri og troldom, og embedsmændene gik paa jagt efter trollkvinder. De som blev mistænkt, blev pint og ofte dømt til baalet, og selv oplyste folk trodde for fuldt alvor paa at trollmænd og trollkvinder kunde omskape sig til dyr, føre sygdom paa sine naboer, fremtrolle uveir og lign. Og det var ikke sjelden at mange av disse ulykkelige mennesker an klaget sig selv for omgang med djævelen. Men ogsaa i mere oplyste land end Norge blev paa denne tid tuseren av kvinder og mænd aarlig brændt av samme grund.

Norges historie : med hovedtræk av Sveriges og Danmarks historie : for middelskolen.
Kristiania : Cammermeyer, 1910. Jens Raabe.

s. 125

Høi som ring trodde paa troldom, hekseri og djævler, og embedsmændene drev ren jagt efter troldkvinder. De som blev mistænkt for at øve troldom, blev pint og derefter som oftest ført paa baalet. Der var heksebaal og hekseprocesser langt ut i det 17de aarh., og ellers oplyste folk delte denne mørke overtro.

Der var i det hele megen raahet i folkets liv og seder omkring aar 1600, selv i de høieste ætter og ved hoffet. Ved drik og utskeielser fandt en mængde adelsmænd en tidlig død, og det flotte liv paa herregaardene ødela adelens velstand.

Verdenshistorie for middelskolen. For 1ste og 2den klasse : med 126 billeder og 6 karter. Kristiania; Cammermeyer, 1911. Jens Raabe.

Middelalder. Lenstid og korstogstid (900-1300).

Oplysning (universiteter), overtro og raahet

s. 193-194

Overtro – barbari. Længe var det smaat med hvad folk i middelalderen visste; naturvidenskapene var bare kjendt av navn, og overtroen var grov. (...) Troen paa troldom og hekseri var kanske den groveste slags overtro. Folk mente at djævelen var paa færde tidlig og sent, at enkelte mennesker var trollkyndige og ved djævelens hjælp kunde paaføre andre sygdom og anden ulykke, fremkalde uveir, skape sig om til dyr o. lign. En fransk trollmand lovte hertugen av Orleans at han vilde vise ham selve djævelen; rasende over ikke at se noget lot hertugen trollmanden levende brænde. Døden paa baalet var i alle land den almindelige straf for hekser og trollmænd, og kirkens mænd forfulgte slike ulykkelige med ubønhørlig strenghet. Djævelen og alle hans hjælpere fik ogsaa skylden for mange ulykker, og folk tok sin tilflugt til helgenene, som de mente hadde faat magt av Gud til at gjøre undere og hjelpe kristne mennesker.

Middelalderens raahet viser sig især i det barbariske retsvæsen og de haarde, grusomme straffe.

Historisk lærebok for middelskolen : omfattende saavel Nordens som verdens historie. Kristiania. Aschehoug, 1913. A. Ræder.

s. 72

Innocens den 3dje.

Der kom op flere sekter; en av dem var albigenserne (efter byen Albi i Sydfrankrike). De vilde ikke godkjende paven og kaldte sig selv katharer («de rene»), av det kommer navnet kjetter. Innocens præket korstog mot dem, og efter en haard strid blev de utryddet. Paven fik ogsaa i stand geistlige domstoler som skulde snuse op kjettere og dømme dem. Denne indretning blev kaldt inkvisitionen. Forfærdelige pinsler blev brukt til at faa de mistænkte til at sige sig skyldige, og døden paa baalet var straffen for de domfældte.

s. 105

Om Johan Hus.

Han hadde særlig talt mot pavens skammelige handel med syndsforladelse for penger (avladshandel). Han fikk frit leide av keiser Sigismund for at reise til Konstans. Her blev han dømt til døden som kjetter og trods keiseren leide levende brændt; man trøstet keiseren med at an ikke trængte at holde ord mot en kjetter.

s. 128

Om Filip 2.

I disse land blev ogsaa ethvert spor av protestantismen utryddet. I inkvisitionen hadde han et frygtelig vaaben. Naar den hadde dømt kjettere til døden, blev de brændt levende, og henrettelsen gik for sig offentlig og med stor stas.

Lærebok i historie. 2 : middelalderen og den nyere tids historie. Oslo. Cappelen, 1929. Arne Bergsgård.

s. 111

Naturvidenskap og overtro.

Side om side med disse fremskritt i naturvidenskap levde den svarteste overtro. Folk trodde på stjernetydning: de drev gullmakerkunst og all slags trolldomskunster. I alle land var det fullt av hekser som forskrev sig til djevelen, og som trodde at de nu var blitt djevelens barn og kunde øve onde gjerninger i hans navn. Naturligvis krevde folk av statsmyndighetene at heksene skulde settes fast, så de ikke fritt fikk øve mørkets gjerninger. Derfor ser vi ofte, f.eks. her i Norge, at hekseforfølgelsene er fremkalt av den uvitende folkehop, ikke av øvrigheten; og vi fører ogsaa at folket ropte på bål og brand for heksene, men øvrigheten foretrakk en mildere straffemåte.

s. 69

Korstog mot kjetterne (1209-1229). I Balkan-landene hadde det holdt sig en sekt (maikeistene) som støttet sig til Pauli ord om rettferdiggjørelse ved troen og tok op den dualistiske lære om at verden er delt i det godes og det ondes rike under hver sin gud. Rikdom, makt og alt som taler til sansene hører den onde verden til. I korstogstiden vant denne lære stor utbredelse i Syd- og Vesteuropa; mange sekter samlet sig her under navnet katarer eller rene (kjettere), og kom med skarp kritikk over den verdsliggjorte kirke og pavedømmet. I Sydfrankriket fikk den kjetterbevegelse særlig stor makt, og kjetterne blev ofte kalt albigenere efter den sydfranske by Albi. Ogsaa valdenserne tok sterkt til orde mot verdsligheten innen kirken. (...) Paven sendte ut predikanter for å veilede de villfarende. (...) Ved denne kjetterforfølgelse gikk kirken over til å bruke makt for å hevde en bestemt kristentro som den rette. Nu tendes ogsaa kjetterbålene, som siden ble så almindelige over hele Europa. For å opspore kjettere opprettet kirken en egen undersøkelsesdomstol, inkvisisjonen, som ved pinsler tvang tilståelse ut av de mistenkte.

s. 95.

Wiclif (1324-1284) (...) Wiclif og hans forkynnelse fikk skylden for uroen, og hans tilhengere blev forfulgt. Parlamentet vedtok endog at kjettere skulde brennes.

Barnas verdenshistorie. Kristiania, Gyldendal, 1932. Johan Ottosen.

s. 46

Men på samme tid som den katolske kirke nådde sin høieste makt, var det mange som ved å tenke etter kom til den mening at paven ikke hadde rett i alt. De kaltes kjettere. Pavene og mange fyrster forfulgte dem og søkte å utrydde dem; mange tusen kjettere blev brent på bål, fordi de hadde andre meninger enn paven. Det var således både meget godt og meget vondt å fortelle om den katolske kirke.

s. 57

Senere blev hun fanget av englenderne, som dømte henne som heks og brente henne på bålet i Rouen (Ruang).

s. 72

Filip 2. hadde bare den ene tanke å bruke sin uhyre makt til å utrydde kjetteriet på alle steder. Han lot protestantene fengsle, legge på pinebenk og derefter brenne eller henrette – han mente å tjene Gud ved således å pine og drepe mennesker i tusenvis. Han regjerte aldeles eneveldig.

s. 73

Nederlandene var dengang Europas driftigste og rikeste fabrikkland. Filip sendte den grusomme hertug av Alba ditop som stattholder. Abla lot over 20 000 mennesker henrette som kjettere og påla dessuten så store skatter at det bilde være ute med landets velstand om de skulde betales.

Lærebok i Norges, Danmarks og Sveriges historie for gymnasiene. Oslo. Aschehoug, 1932. Oscar Albert Johnsen.

II. Kampen om Østersjø-veldet og overmakten i Norden. 1560-1660.

1. Norge og Danmark

s. 104

Blandt leg og lærd hersket frykten for djevelen og hans engler, og denne frykt framkalte atter hekseprosessene: Hekser og trollmenn blev dømt og brent i uhyre antall, fordi man trodde at de hadde gitt sig i djevelens vold og ved hans hjelp førte skade og ulykker på sine medmennesker og deres eiendom.

Norges og de andre nordiske rikers historie : lærebok for gymnasiet. Oslo. Aschehoug, 1932. Fredrik Christian Wildhagen.

s. 73

Kristian 2. river Sverige løs

Men da erkebiskopen etterpå reiste anklage mot dem, lot Kristian nedsette en geistlig domstol som bestod av hans egne tilhengere, og denne domstol dømte de anklagede for kjettere. Straffen var det kongens sak å bestemme, og han lot den lyde døden; 82 av Sveriges fremste menn ble den 8 novbr. 1520 halshogd i Stockholm.

Lærebok i verdenshistorie for middelskolen. Kristiania, Gyldendal, 1932. Sigurd Høst.

s. 108

Pave Innocens 3, 1200 efter Kr.

Kjettere. Skjønt pave Innocens var så mektig, begynte enkelte på hans tod å tvile på pavens og kirkens lære. De mente at den sanne kristendom var blitt forvansket, og at kirken var blitt for verdslig. I Sydfrankrike omkring byen Albi opstod der en sekt, albigenser, som vilde rense kirken for alle menneskepåfunn; de kalte sig katarer, d.v.s. de rene. Herav kommer navnet kjetter. Innocens 3 preket korstog mot albigenserne og en forferdelig krig ødela det skjønne og fruktbare Sydfrankrike. I en by blev 10 000 mennesker drept, og da det var vanskelig å skjelne kjettere fra de rettroende sa pavens utsending: «Drep dem bare; Gud kjenner nok sine.» for å efterspore og dømme kjettere blev det nedsatt egne domstoler (inkvisisjonen). Ved pinsler blev de mistenkte tvunget til å bekjenne, og da var døden dem viss.

s. 126

Om Johan Huss.

Keiseren hadde gitt ham frit leide, men han syntes ikke det var nødvendig å holde sitt ord til en kjetter. Det fortaltes siden at Huss talte således da han stod på bålet: «Idag brenner I en gås, men om hundre år vil en svane komme, og ham skal I nok la fare.»

s. 131

Om Kristoffer Kolumbus.

Ja, i Spanien var det endog på tale å anklage og dømme ham som kjetter.

s. 81

Om Klodvig

Klodvig var etter sin dåp likeså grusom og krigersk som før. Han angrep vestgoterne, «fordi de var arianske kjettere», og underla sig landet mellom Loire og Pyreneene.

s. 139

Allerede i middelalderen hadde den katolske kirke brukt inkvisisjonen d.v.s. domstoler sammensatt av geistlige, som kunde arrestere, forhøre og straffe alle som avvek fra kirkens tro. Nu opprettet paven disse domstoler på nytt; de blev brukt i flere land og straffet tusener av «kjettere» med grufulle pinsler og død.

s. 140

Om Filip 2.

Mot kjettere brukte Filip inkvisisjonen og de domfelte blev høitidelig brent; dette kaltes auto da fe (troshandling).

s. 145

Bare paven og Filip 2 lot holde takkegudstjeneste og synge lovsanger, fordi så mange kjettere var drept.

s. 146

Om Henrik 8

Henrik vilde ikke vite av nogen ny tro i England og var hård mot alle kjettere.

s. 120

Nu vilde Jomfruen av Orleans, som hun blev kalt, drive fienden ut av Paris; men den misunnelige konge unte henne ikke seier og gav henne alt for lite mannskap. Jeanne Dare blev fanget og englenderne og overlatt til inkvisisjonen, som dømte henne til døden for trolldom og forbund med djevelen. Hun blev brent levende på torvet i Rouen.

s. 107

Om Roger Bacon.

Roger Bacon blev beskyldt for å være trollmann, og de sa at han hadde solgt sig til djevelen.

**Gyldendals Verdenshistorie : Verden i gaar – verden i dag. B. 2 : Middelalderen.
København, Gyldendal, 1938.**

s. 106

Mani (215 eller 216-276), der var født i Mesopotamien af kongelig arsakidisk Æt, optraadte – efter at have studeret Tidens forskellige Religioner – fra 242 (?) selv som Stifter af en Verdensreligion. (...) Mani dømtes som Kætter og døde under Pinsler, og hans Tilhængere forfulgtes.

s. 440

Om Johan Huus.

Konciliet dømte ham til Baalet som aabenlys Kætter, samtidig med, at det lod falde nogle skarpe Bemærkninger om den almindelige Vranglære, der herskede i Bøhmen.

s. 584

om Mester Eckehart, lesemester ved dominikanernes studium i KølN.

Gennem Eckeharts Prædikener kom denne Mystik til at øve Indflydelse i vide Kredse. Men den vakte ogsaa stærk Modsigelse, og Eckehart selv anklagedes som Kætter; han tilbagekaldte offentlig alt, hvad der kunde stride mod Kirkelæren, og døde selv kort efter (1327).

s. 90

om Justinian.

Aldrig har nogen Hersker i højere Grad krævet Ortodoksien gennemført. Hedninger og Kættere forfulgtes i lige Grad.

s. 150

Seldjûkerne var for Størstedelen orthodoxe Muslimer, anerkendte Kalifen som Overhoved og bekæmpede alle Kættere.

s. 326

Men der var ogsaa dristigere Aander, der gav Afkald paa ethvert Skin af Orthodoxy, forkastede baade Vedaer og Kastevæsen og bekæmpede den Brahmanisme, hvorfra de udgik. To af disse Kættere stiftede atheistiske Religioner.

s. 431

Den pavelige Lære om de to Sværd lagdes til Grund. Paven raadede over det gejstlige; det verdslige overlod han Henrik VII, der fik til Opgave at forsvare Paven mod Kættere, Skismatikere og al Vranglære, ikke uden Brod imod Filip IV af Frankrig og dennes juridiske Raadgivere.

s. 470

Kejser Theodosios, der med Rette bærer Tilnavnet den Store (379-95), og hans Medkejsere udstedte 380 et Edikt, der under de strengeste Straffe paabød alle Rigets Indbyggere at antage Kristendommen i den nikænske Form «saaledes som den guddommelige Apostel Peter har overgivet den til Romerne». Og fra ny af falder Lovene med stigende Strenghed mod alle Kættere; ligesom der kun er een Gud og een Kejser, saaledes maa der ogsaa kun være een Kirke, som alle skal tvinges til at tilhøre.

s. 537

1081-1118 herskede Keiser Alexios I Komnenos, hvis Liv er utførligt skildret af hans Datter Anna i den berømte «Alexiade», en af de viktigste Kilder til Tidens Historie. Alexios nævnes her med Hædersnavnet den «trettende Apostel», fordi han med den største Nidkærlighed arbejdede paa Kirkens Ortodoksi. Alle Kættere og Sektere, først og fremmest de om Oldtidens Manikæere mindende Paulikianere, forfulgtes strengt.

s. 546

fra Østen kom Bogomiler og Paulikianere, som smeltede sammen med forskjellige stedlige Bevægelser og sammenfattende kaldtes Katarer eller Albigenere efter Landskabet Albigeois i Frankrig. Disse Kættere krævede, at Kirken skulde virkeliggøre den apostolske Fattigdom, og selv levede de som Regel i asketisk Forsagelse.

Verdenshistorie: lærebok for realskolen og gymnasiet. Oslo. Aschehoug, 1939. John Midgaard.

s. 88 Kulturen i høgmiddelalderen.

Men der var også store skyggesider. Kirken var blitt en makt «av denne verden», den var maktsjuk, verdslig, grådig etter gods og gull, hard og utålsm; mot dem som tenkte annerledes, brukte den bannstrålen eller endog bål og brann og forfølgelser. Nettopp under Innocens 3., da kirken syntes å stå så sterkt, stod det fram lekmenn som kritiserte den rike og verdslige kirken; særlig kan vi nevne albigenerne (i byen i Albi i Sør-Frankrike). Selv kalte de seg «katarer», d. e. de rene; av det kommer ordet «kjettere». Paven lyste korstog mot dem, og tusener ble drept.

Lærebok i Norges, Danmarks og Sveriges historie for gymnasierne. Oslo. Aschehoug, 1941. Oscar Albert Johnsen.

II. Kampen om Østersjø-veldet og overmakten i Norden. 1560-1660.

1. Norge og Danmark

Det religiøse liv. S. 100

Blant lek og lærd hersket frykten for djevelen og hans engler, og denne frykt framkalte atter hekseprosessene: Hekser og trollmenn ble dømt og brent i stort antall, fordi folk trodde at de hadde gitt seg i djevelens vold og ved hans hjelp førte skade og ulykker på sine medmennesker og deres eiendom.

Verdenshistorie: lærebok for realskolen og gymnaset. Oslo. Aschehoug, 1946. John Midgaard.

s. 88 Kulturen i høgmellomalderen.

Men der var store skyggeisder og. Kyrkja hadde vorti ei makt «av denne verda», ho var maktsjuk, verdsleg, grådig etter gods og gull, hard og utolsam; mot dei som tenkte annleis, brukte ho bannstrålen eller jamvel bål og brann og forfylging. Nett under Innocens 3., da kyrkja syntest stå så sterkt, stod det fram lekmenn som klandra den rike og verdslege kyrkja; serleg kan vi nemna albigensarane (i byen Albi i Sør-Frankrike). Sjølve kalla dei seg for «katarar», d. e. dei reine; av det kjem ordet «kjettar». Paven lyste krossferd mot dei, og tusenvis av menneske vart drepne.

Verdenshistorie 1. Oslo: Dreyers forlag, 1949.

s. 66

Om egypterne

Deres legekunst kjente ganske visst til enkelte praktiske kurer, men den var blandet sterk opp med magi og trolldom.

s. 118

Om jødene

Gravkultusen spilte en stor rolle for alle de folk som bodde i Palestina, og de hadde stor redsel for den babylonske magi.

s. 227

Om Jesus

Ved bønn og sin personligets makt ga han syke sunnheten igjen på en slik måte at de tilstedeværende priste Guds makt, men uvenner skumlet om svart magi.

s. 579

Om Fredrik, konge av Tyskland

Han var overtroisk som sin samtid og trodde for eksempel blindt på astrologi og magi, og liksom sine forfedre forsøkte han hele sitt liv å gjøre seg til Europas herre.

s. 105

Om assyrisk religion og lovgivning.

Troen på trolldom og åndenes makt var alminnelig, og som vern mot dem bar man alltid amuletter.

s. 497

Om brytningen mellom kirkene i øst og vest

Dyrkelsen av helgenbildene hadde tatt slik overhånd at den ved siden av trolldom og annen overtro var blitt det vesentligste innslag i den folkelige religiøsitet.

s. 605

Om Jeanne d'Arc

Til tross for at hun siden ble tatt til fange av engelskmennene og burgunderne og brent som kjetter og heks, ble det verk som hadde begynt fullført tyve år etter hennes død.

s. 620

Om Johan Huss

Så snart han innfant seg, besluttet rådet at det leidebrev som keiseren hadde utsted ikke var gyldig, når det gjaldt en kjetter. (...) Det var lett å bevise at Huss var kjetter, og da han forgjeves ble oppfordret til å tilbakekalle sin lære, ble han overlatt til de verdslige myndigheter, og sammen med en av sine tilhengere ble han brent utenfor Konstanz' byport.

s. 664

Om den florentinske tiggermunken Savonarola

Renessansens pavedømme hadde ikke bruk for en slik person, og han ble brent som kjetter, men i Nord-Europa, i Tyskland, Nederlandene og England gikk de lærde i høy grad inn for å kritisere kirken.

s. 551

Kirkens kamp for å utrydde kjettere.

I kampen mot valdenserne og albigenserne prøvde pavene seg først med ordets våpen, men da det ikke gikk, mente Innocens III at man for å verne menneskesjelene måtte bruke makt. År 1208 prekte han korstog mot dem og Filip II i Frankrike ble oppfordret til å utrydde dem. Dette oppdrag falt sammen med Filips egne interesser og han var ivrig etter å gå i gang med det. Kjetternes sak ble støttet av den lokale adel med greven av Toulouse i spissen, dels på grunn av deres opposisjon mot kirken og dernest fordi det støttet deres streben etter uavhengighet. Nå ble det en tredveårig herjingskrig, og skjønt det fremdeles ble kalt et korstog hadde men glemt de opprinnelige stridsspørsmål. Da kampen sluttet var nesten hele kulturen i Provence og Sør-Frankrike skånselløst ødelagt, ja til og med det provencalske språk var nesten forsvunnet. De franske konger klarte å hevde sin stilling, men prisen var en erobret ørken. De kjetterske bevegelser ble undertrykket. Albigenserne var utryddet for alltid, mens valdenserne ført et liv i det skjulte i dalførene i Provence og Savoyen. Her klarte man aldri å utrydde deres lære, og den blusset også opp andre steder, og et århundre senere påvirket den Wycliff og ennå senere Luther og Calvin.

s. 616

Om Wiclif og Huss

Det var tydelig at kirkens vanlige forholdsregler for å legge bånd på kjettere og kontrollere presteskapet nå ikke lenger strakk til.

Historien og samfunnet : lærebok i verdenshistorie for den høgre skolen. Oslo. Damm, 1960. Jørgen Fredrik Ording.

s. 160

Religionen spilte stor rolle for bøndene, både i de katolske og de protestantiske land, og prestene hadde stor innflytelse på landsbygda. Overtroen trivdes og ble utnyttet av prestene. Kometer var tegn på Guds vrede, de sinnssyke var besatt av den onde, og alle slags sykdommer forsøkte man å helbrede ved bønner og besvergelses. Hekseprosessene raste over Europa som en farsott i annen del av 1600-tallet, kanskje særlig i protestantiske land. Verken adelsmenn eller prester var fri for denne uhyggelige overtro.

s. 130

Det var også andre tegn på at kirken begynte å våkne. Behandlingen av kjettere ble strengere enn før. Den som ble bare mistenkt for kjetteri, risikerte å bli utsatt for tortur, ja til og med å bli levende brent. Nå ble nemlig den såkalte hellige inkvisisjonen opprettet. En av dens mange oppgaver var å sette opp lister over kjetterske bøker, som skulle forbys og brennes.

Hjemmenes universitet. 4 : Verdenshistorie. Oslo. Cappelen, 1963.

s. 132

Alle som satte seg opp mot kirkens autoritet, risikerte streng behandling av kirkelige domstoler eller inkvisisjonen. Inkvisisjonen var grunnlagt av pave Gregor IX i år 1233. Det var en domstol som skulle oppspore kjettere, dømme dem, og som så i alminnelig overlot dem verdslige øverighet for at den skulle fullbyrde straffen – som ofte bestod i døden på bålet.

Verdenshistorie : lærebok for realskolen og gymnasiet. Oslo. Aschehoug, 1963. Eiliv Skard.

s. 15 Babylonierne og assyrerne.

Men blant folk flest var det mye overtro; de mente verden var full av ånder og demoner, som måtte verge seg mot eller vinne for seg (magi).

s. 100 Kulturen i høymiddelalderen.

Men det var også store skyggesider. Kirken var blitt en makt «av denne verden». Kirkens menn var ofte maktsyke og grådige etter gods og gull, harde og utålsomme. Mot dem som tenkte annerledes, brukte de bannstrålen eller til og med bål og brann og forfølgelser. Nettopp under Innocens 3., da kirken syntes å være så sterk, stod det fram lekmenn som kritiserte kirken fordi den var blitt rik og verdslig; særlig kan vi nevne albigenserne (i byen Albi i Sør-Frankrike). Selv kalte de seg «katarer», d. e. de rene; av det kommer ordet «kjetter». Paven lyste «korstog» mot dem, og tusener ble drept. I denne tiden ble inkvisisjonen opprettet, en kirkelig domstol som skulle oppspore og avstraffe kjettere.

Historie C. Oslo Gyldendal, 1981. Torill Torstad Hauger.

Kvinnene på 1500-1600-tallet.

s. 120

Men det var en ting en kvinne på 1500-1600-tallet måtte passe seg for, og det var å stikke seg ut på noen måte. Da kunne hun risikere å bli brent som heks.

s. 120. Trolldom og hekser

Ei mor som levde på 1500- eller 1600-tallet, ville helt sikkert si til ungen sin: «Pass endelig godt på håret jeg klipper av deg! Pass godt på de avklippede neglene! Kom, skal jeg sope det sammen, så kaster vi det på grua. Husj, bort med det!»

«Hvorfor gjør du det, mor?»

«Hvis ikke, kommer heksene for å stjele det. Får de tak i noe som har sittet på kroppen din, har de deg straks i sin makt!» Og mora ville grøsse og si: «I dag som det til og med er torsdagsnatt. Snart farer heksene over himmelen på sopelimene sine!

Du syns kanskje dette lyder som en spennende eventyr? For dem som levde på den tiden, var det dødsens alvor. De trodde virkelig det fantes djevler og onde makter, og de trodde også at det fantes mennesker som sluttet pakt med djevelen. De var trollkarer eller hekser. Heksene kom i forbindelse med djevelen om natta. Helst torsdags natt, for da gledet djevelen seg over de lidelsene som Jesus hadde gjennomgått på skjærtorsdag.

I nattas mulm og mørke snek heksa seg av gårde, enten til kirkegården eller galgebakken. Der skrev hun kontrakt med djevelen, en kontrakt som var skrevet med menneskeblod. Resten av natta danset hun med djevelen og kjælte for ham. Det var bare en ting som kunne gjøres med slike trollfolk. De måtte brennes på bålet! Ildet rensket ut all styggedom. Dessuten ville Gud selv ha det slik, mente folk. I 200 år flammest heksebålene over hele Europa.

De aller fleste som ble dømt for trolldom, var kvinner. De var ofte ensomme, fattige kvinner som drog fra gard til gard for å tjene litt på å stelle sjuke. Da hendte det nok at de kom med noen trylleformularer.

Men selv de nærmeste kunne det være grunn til å mistenke. I et engelsk skrift fra 1600-tallet står det:

«Pass godt på, og se dere for, naboer! Hvis noen av dere har ei geit eller en gris eller en hest som er sjuk, en rampete gutt i skolen, ei jente som er doven ved rokken, eller ei datter som er sur, og det ikke er noe å spise i huset, og gamle mor Nobs samtidig har kalt dattera for ei doven sjusketøs, eller bedt djevelen ta henne, så er det ingen tvil om at mor Nobs er ei heks.»

s. 184

Var bestemor ei heks?

Kari har sittet stille hele tiden. Hun tenker visst ikke på silda. Når alle har lagt seg, hører mora at hun gråter.

«Hva er det med deg, Kari? spør hun lavt.

«Er det sant at bestemor var ei heks? Det var to jenter som ertet meg i dag fordi jeg ville være med og fiske. De sa at det ikke var noe rart, for bestemora mi var ei heks. Hun ble brent inne i bygda, sa de, og først ble hun klypt med glødende tener.» Nå begynner mora også å gråte. «Skal de begynne å plage deg med det nå,» sier hun. «Naboene pleier aldri å nevne det, fordi det er slik stor skam. Nei, bestemora di var nok ingen virkelig heks, det vet jeg. Hun var tvert imot et klokt og snilt menneske. Hun tok imot småbarn når de ble født, og når folk eller dyr var sjuke, prøvde hun bestandig å hjelpe. Det var det noen som ikke likte, og så gikk de til presten og sa hun var heks. De sa så mye stygt om henne. Presten trodde hvert ord og fikk henne arrestert. Både han og lensmannen pinte henne. De påstod hun hadde tilstått både det ene og det andre, men det tror nå ikke jeg. Men på tinget ble hun dømt. Det var et par bønder som nektet å sette seglet sitt under dommen, og de fikk til og med bot. Men dette snakker vi aldri om, Kari?»

«Så det er sant at hun ble brent altså,» sa Kari. «Hvorfor er det ingen menn som blir brent som hekser?»

«Noen få menn er nok også blitt brent, men det er mest kvinner. Ikke tenk på det, du Kari. Den gamle presten er død for lenge siden, og den nye tror visst ikke på hekser, sier de.»

s. 193

Peder tenker om den store byen Bergen

Han har hørt så mye om den store byen. Der står trehusene tett i tett, det er fint folk i gatene, og det er liv og røre på Bryggen. Men han har også hørt mye om slagsmål og bråk og øldriking, og uhyggelige hendelser som heksebrenning og trolldomssaker.

Norges- og verdenshistorie før 1850. Oslo. Aschehoug. 1984. Karsten Alnæs.

s. 203 Hekseprosessene

på 1500- og 1600-tallet fikk kvinneundertrykkningen tragiske og groteske utslag i form av et stort antall hekseprosesser. I løpet av disse århundrene ble hundretusener mennesker anklaget for hekseri. De aller fleste var kvinner, og ofte var døden på bålet utgangen på prosessen.

Heksene ble anklaget for å være djevelens redskaper på jorda. Fordi de var besatt av djevelen, utførte de onde og ofte dødelige handlinger: de spredte sykdom og ødela avlinger, mente anklagerne.

Det var et skrift fra 1497, *Mallus Maleficarum*, forfattet av to munkar, som for alvor utløste prosessene. I dette skriftet gjør de rede for hva en heks er, hva hekseriet består i, og hva som er den rette måten å behandle hekser på. Boka ble spredd i et stort antall i Europa, sannsynligvis også i Norge.

Heksetroen skrev seg nok fra ulike kilder. Det fantes eldgamle folkelige forestillinger om trolldom, mens kirkens inkvisisjon seinere spredte forestillinger om kvinnelige religiøse avvikere (kjettere) som hadde seksuell omgang med djevelen.

Men hvorfor kom hekseforfølgelsen nettopp i disse århundrene? Det er vanskelig å gi sikre svar. Men 1500- og 1600-tallet var århundrer med forandring, uro og nød i Europa. Et nytt samfunn var i ferd med å spreng seg frem, sterke verdslige og religiøse krefter kjempet med alle midler om makt og innflytelse, vante og trygge forestillinger om mennesket og dets plass i universet og samfunnet ble rokket. I slike urotider kan lett svake grupper i samfunnet bli rammet. Kvinnene var jevnt over svakere stilt enn menn, og noen kvinner i særdeleshet. Hekseprosessene gikk først og fremst ut over fattig og enslige kvinner (ugifte og enker). Nettopp på 1500- og 1600-tallet økte antall enslige kvinner i Europa, blant annet på grunn av seinere giftealder og økt levealder for kvinner. I disse århundrene var det altså flere mulige ofre enn før.

Historie. Oslo. Samlaget, 1988. Harald Hansejordet.

s. 17

Men korfor byrjar boka i 1680?

- Det er eit godt spørsmål. Det står i Mønsterplan for grunnskolen at det er høveleg å byrje rundt år 1700 i samfunnsfag i ungdomssteget. Dei som skreiv det, meinte kanskje at det tok til å skje så mykje nettopp kring år 1700 at det er naturleg å setje eit skilje der.

Verden. 1 : Verdenshistorie før 1850. Oslo. Cappelen, 1988. Terje Emblem.

s. 126 1500-tallet – et sammensatt hundreår

1500-tallet blir ofte beskrevet som en periode preget av rask utvikling: befolkningsvekst og byvekst, framgang i handel og håndverk, oppdagelser, renessansens kunst, reformasjonen og framveksten av nasjonalstater. Men 1500-tallet har også andre trekk: overbefolkning, økende fattigdom, økt skattetrykk, pest, krig, kriminalitet, hungersnød og tiggere.

Den sterke befolkningsveksten på 1500-tallet fikk følger. Det ble rift om jorda. Innbyggertallet i byene vokste raskt. Kampen for tilværelsen ble hardere. Kriminaliteten tiltok, og tiggerflokker satte sitt preg på bygd og by. De nye tankene i renessansetida og kirkens trusler om straff og evig pine skapte utrygghet. Det er mot denne bakgrunnen vi må se hekseforfølgelsene som grep om seg etter midten av 1500-tallet.

I tidlig middelalder hevdet flere teologer at hekser og onde ånder var virksomme i samfunnet. Dette ble avvist av den offisielle kirken som ukristelige rester av hedensk overtro. Fra 800-tallet var det dødsstraff for å brenne hekser i Frankrike. Kirken hevdet på denne tida at den som trodde at hekser og trollmenn kunne framkalle storm og uvær, fly om natten og ha møter med djevlene, «uten tvil var en vantro hedning». Men på 1400-tallet forandret kirken syn, og historikerne har pekt på flere grunner til dette.

I middelalderen ble det opprettet egne kirkelige domstoler som skulle oppspore og dømme kjettere. I renessansetida overtok disse inkvisisjonene også retts sakene mot hekser og trollkarer. Trollfolk hadde hatt forbindelse med djevelen, og djevledyrkelse var mot kirkens lære. Derfor måtte de bekjempes, og straffen var å bli brent på bålet. En spesiell munkeorden, dominikanerne, ledet etterforskningen. Noen historikere hevder at munkenes sølibat leder til kvinneforakt, og at fortrenget seksualitet slo ut i forfølgelse av kvinner. Det ser også ut til at de stadige pestbølgene bidro til å øke troen på hekser. Noen måtte være skyld i massedøden. Tidligere har vi hørt at kirken var i forfall fra 1300-tallet. For å styrke sin stilling gikk paven hardt ut mot alle motstandere av den katolske kirken, og trollfolk var spesielt utsatt. I 1480-åra ble skriftet Heksehammeren trykt og gjort til kirkens offisielle syn. Der ble det fastslått at hekser og trollkarer virkelig eksisterte. Etter reformasjonen overtok både Luther og Calvin pavekirkens syn. Begge støttet hekseforfølgelsene. Luther påstod at han selv hadde sett djevelen flere ganger, og han kalte heksene «djevlehorene».

I dag mener forskerne at årsakene til at hekseforfølgelsene grep om seg i hundreåret etter 1550, er å finne i lokalsamfunnet. Befolkningsøkningen førte til at det ble flere munn å mette. Mange var redde for tiggere, og i tiggerflokkene var kvinnene ofte mest aktive. Fattige kvinner ble oftest beskyldt for hekseri.

Hekser ble anklaget for å ha deltatt i seksuelle orgier med djevelen. Dessuten fikk de ansvaret for naboers død, impotens hos menn, uvær og avlingsskader. Både protestanter og katolikker brukte tortur under forhørene, og de fleste tilstod. Det forekom også kjedeprosesser der anklagede angav andre for selv å slippe tortur. Men det er også eksempler på frivillige tilståelser. Forståelsen for psykiske lidelser var liten, og vi må regne med at mange med mentale forstyrrelser ble brent for hekseri.

Tidligere har man overdrevet omfanget av hekseforfølgelsene. Antallet drepte er usikkert, for mange ble drept av folk utenom de offisielle prosessene, men moderne forskning har redusert tallet fra flere millioner til omkring 40 000. Den siste offisielle heksebrenningen fant sted i Sveits så seint som i 1782.

s. 129 sammendrag

1500-tallet var også hekseforfølgelsens århundre. Over hele Europa gikk staten og kirken sammen om å forfølge og henrette trollfolk. Om lag 40 000 ble brent, og de fleste var kvinner.

Verden. 1 : Verdenshistorie før 1850. Oslo. Cappelen. Terje Emblem. 1993

s. 167. Renessanse og reformasjon.

Hekseforfølgelsene.

Befolkningsveksten på 1500-tallet førte til at det ble rift om jorda. Innbyggertallet i byene vokste raskt, og kampen for tilværelsen ble hardere. Kriminaliteten tiltok, og tiggerflokker satte sitt preg på bygd og by. Kirkens trusler om straff og evig pine skapte utrygghet. Det er mot denne bakgrunnen vi må se hekseforfølgelsene som grep om seg etter midten av 1500-tallet.

I tidlig middelalder hevdet flere teologer at hekser og onde ånder var virksomme i samfunnet. Dette ble avvist av pavekirken som ukristelige rester av hedensk overtro. For eksempel var det fra 800-tallet dødsstraff i Frankrike for å brenne hekser. Kirken hevdet på denne tiden at den som trodde at hekser og trollmenn kunne framkalle storm og uvær, fly om natten og ha møte med djevelen, «uten tvil var en vantro hedning». Men på 1400-tallet forandret kirken syn, og historikerne har pekt på flere grunner til dette.

I middelalderen ble det opprettet egne domstoler som skulle oppspore og dømme kjettere. I seinmiddelalderen overtok disse inkvisisjonene også rettssakene mot hekser og trollkarer. Det ble hevdet at trollfolk hadde forbindelse med djevelen, og djevledyrkelse var mot kirkens lære. Derfor måtte de bekjempes, og straffen var å bli brent på bålet. En spesiell munkeorden, dominikanerne, ledet etterforskningen. Noen historikere hevder at munkenes sølibat ledet til kvinneforakt, og at fortrenkt seksualitet slo ut i forfølgelse av kvinner. Det ser også ut til at de stadige pestbølgene bidro til å øke troen på hekser, for noen måtte jo være skyld i massedøden.

Tidligere i dette kapitlet leste vi at kirken var i forfall fra 1300-tallet og utover. For å styrke sin stilling fikk paven hardt ut mot alle motstandere av den katolske kirken, og folk som ble mistenkt for trolldom, var spesielt utsatt. I 1480-årene ble skriftet Heksehammeren lagt til grunn for kirkens offisielle syn. Der ble det fastslått at hekser og trollkarer virkelig eksisterte, og både Luther og Calvin var enige i pavekirkens syn. Begge støttet hekseforfølgelsene, og Luther påstod at han hadde sett djevelen flere ganger. Heksene kalte han djevelhorer.

Befolkningsøkningen på 1500-tallet gjorde at det ble flere munnar å mette, og tiggerflokker skapte frykt i lokalsamfunnet. Folk fleste så på tiggerne som farlige og misunnerlige mennesker, og de fikk ofte skylda for ulykker og uforklarlige hendelser. Kvinnene var mest aktive i tiggerflokkene. Derfor var det fattige kvinner som oftest ble beskyldt for hekseri.

Hekser og trollkarer ble anklaget for å ha deltatt i seksuelle orgier med djevelen, og de fikk ansvaret for naboers død, impotens hos menn, uvær og avlingsskader. Både katolikker og protestanter brukte tortur under forhørene, og de fleste ofrene tilstod. Kjedeprosesser der anklagede angav andre for selv å slippe tortur, forekom, med det finnes også eksempler på frivillige tilståelser. Forståelsen for psykiske lidelser var liten, og vi må regne med at mange mennesker med mentale forstyrrelser ble brent for hekseri.

Tidligere har man overdrevet omfanget av hekseforfølgelsene. Antall drepte er usikkert, for mange ble drept av folk utenom de offisielle prosessene, men moderne forskning har redusert tallet fra millioner til omkring 40 000. Den siste offisielle heksebrenning fant sted i Sveits så seint som i 1782. På tresnittet til høyre fra 1493 henter djevelen en heks for å føre henne til hekseabatten.

Verdenshistorie før 1850. Oslo. Gyldendal, 1993. Jon Birkenes.

s. 164

Hekser og hekseprosesser

I perioden mellom 1400 og 1700 ble tusenvis av kvinner, noen ganger også menn og barn, brent på bålet anklaget for hekseri.

De eldste hekseprosessene går helt tilbake til den tidlige middelalder. Men da var det først og fremst snakk om demonutdriving som et ledd i kirkens kamp mot den folkelige overtroen. Hedenske trollmenn og trollkjerringer ble brent på bålet fordi de hadde begått maleficium, det vil si «forhekset» for eksempel budskapen så den ble ufruktbar. Kjetterforfølgelsene på 1200-tallet gikk et skritt videre. De kjetterske sektene og lederne deres ble beskyldt for djevledyrking og nattlige seksuelle orgier. Mange ble tatt og brent på bålet.

Selve heksebildet slik vi kjenner det i dag, vokste imidlertid først fram på 1300-tallet ved at den urgamle troen på demoner og den langt mer moderne djevledyrkingen smeltet sammen. Gjennom grusomme forhør, ofte med tortur, presset kirken og dens folk fram tilståelser fra kvinner om at de både hadde bedrevet malificum og dyrket djevelen. I det heksebildet som nå dannet seg, inngikk også nattlige møter på sabbaten mellom hekser fra store deler av Europa. Kirken var overbevist om at heksene kunne fly, og at de samlet seg på store samlingsplasser som Bloksberg i Tyskland. I en hekseprosess i Milano i 1390 stod to kvinner anklaget for maleficium, for å stå i pakt med djevelen, for å ha drevet parodi på kristne sammenkomster og nattverd, for å ha hatt samleie med djevelen og for nattlige flygninger.

Rundt midten av 1400-tallet ble forestillingen om heksene holdt masse møter, og at det virkelig eksisterte en hekse sammensvergelse, tatt på alvor av kirken. Hekseforfølgelsene økte nå med voldsom fart. Over hele det kristne Europa flammte heksebålene. På 1500-tallet overtok inkvisisjonen, kirkens eget rettsapparat til å oppspore og dømme kjettere, rettsakene mot hekser. Opprinnelig var tanken bak hekseprosessene å frelse heksene sjel ved å få dem til å tilstå sine synder, angre og gjøre bot – selv om det skulle skje gjennom tvang og tortur. Etterforskningen ble ledet av dominikanermunker. Et viktig hjelpemiddel i hekseforfølgelsene var boken Malleus Maleficarum (Heksehammern), som kom ut i 1487. Den var skrevet av to dominikanermunker og gav uttrykk for

kirkens offisielle syn på hekser. Her ble det utvetydelig slått fast at heksene eksisterer. Som bevis brukte man en rekke heksetilståelser. Reformasjonen brakte ikke noe nytt i synet på hekser og hekseforfølgelser. Både Luther og Calvin overtok og støttet pavekirkens syn, og forfølgelsen av hekser fortsatte også i de landene som var blitt reformert.

Hekseforfølgelsene hadde størst omfang i det katolske og protestantiske Tyskland og i det katolske Polen. Polen var for øvrig det siste landet i Europa der en kvinne ble brent heks. Det skjedde i 1793.

Hvor mange som virkelig ble brent som heks er usikkert. Tallene spriker mellom noen få tusen og flere millioner. I dag regner vi at antallet ligger et sted rundt 40 000.

Verden 1. cappelens historieverk for den videregående skolen. Bokmål. Cappelen. Emblem, Hetland, Libæk, Stenersen, Sveen, Aastad. J.W, Cappelen forlag A.S. Oslo 1993.

Kap. «reformasjonen»

s. 144

hekseforfølgelsene.

Befolkningsveksten på 1500-tallet førte til at det ble rift om jorda. Innbyggertallet i byene vokste raskt, og kampen for tilværelsen ble hardere. Kriminaliteten tiltok, og tiggerflokker satte sitt preg på bygd og by. Kirkens trusler om straff og evig pine skapte utrygghet. Det er mot denne bakgrunnen vi må se på hekseforfølgelsene som grep om seg etter midten av 1500-tallet.

I tidlig middelalder hevdet flere teologer at hekser og onde ånder var virksomme i samfunnet. Dette ble avvist av pavekirken som ukristelige rester av hedensk overtro. For eksempel var det fra 800-årene dødsstraff i Frankrike for å brenne hekser. Kirken hevdet på denne tiden at den som trodde på hekser og trollmenn kunne framkalle storm og uvær, fly om natten og ha møte med djevelen, «uten tvil var en vantro hedning». Men på 1400-tallet forandret kirken syn, og historikerne har pekt på flere grunner til dette.

I middelalderen ble det opprettet egne domstoler som skulle oppspore og dømme kjettere. I seinmiddelalderen overtok disse inkvisisjonene også rettssakene mot hekser og trollkarer. Det ble hevdet at trollfolk hadde forbindelse med djevelen, og djevledyrkelse var mot kirkens lære. Derfor måtte de bekjempes, og straffen var å bli brent på bålet. En spesiell munkeorden, dominikanerne, ledet etterforskningen. Noen historikere hevdet at munkenes sølibat ledet til kvinneforakt, og at fortrenget seksualitet slo ut i forfølgelse av kvinner. Det ser også ut til at de stadige pestbølgene bidro til å øke troen på hekser, for noen måtte jo være skyld i massedøden.

Tidligere i dette kapitlet leste vi at kirken var i forfall fra 1300-tallet og utover. For å styrke sin stilling gikk derfor paven hardt ut mot alle motstandere av den katolske kirken, og folk som ble mistenkt for trolldom, var spesielt utsatt. I 1480-årene ble skriftet Heksehammeren gjort til kirkens offisielle syn. Der ble det fastslått at hekser og trollkarer virkelig eksisterte, og både Luther og Calvin var enige i pavekirkens syn. Begge støttet hekseforfølgelsene, og Luther påstod at han hadde sett djevelen flere ganger. Heksene kalte han djevlehorer.

I dag mener forskerne at årsakene til at hekseforfølgelsene grep om seg i hundreåret etter 1550, er å finne i lokalsamfunnet. Befolkningsøkning førte til at det ble flere munnar å mette. Derfor var mange redde for tiggere, og i tiggerflokkene var kvinnene ofte de mest aktive. Det var fattige kvinner som oftest ble beskyldt for hekseri.

Hekser og trollkarer ble anklaget for å ha deltatt i seksuelle orgier med djevelen, og de fikk ansvaret for naboers død, impotens hos menn, uvær og avlingskader. Både katolikker og protestanter brukte tortur under avhørene, og de fleste ofrene tilstod. Det forekom også kjedeprosesser der anklagede angav andre for selv å slippe tortur, men det finnes også eksempler på frivillige tilståelser. Forståelsen for psykiske lidelser var liten, og vi må regne med at mange mennesker med mentale forstyrrelser ble brent for hekseri.

Tidligere har man overdrevet omfanget av hekseforfølgelsene. Antall drepte er usikkert, for mange ble drept av folk utenom de offisielle prosessene, men moderne forskning har redusert tallet fra millioner til omkring 40000. Den siste offisielle heksebrenningen fant sted i Sveits så seint som i 1782. (Se Norge 1 på side 127.) På tresnittet til høyre fra 1493 henter djevelen en heks for å føre henne til hekseabbaten.

Norge 1. cappelens historieverk for den videregående skolen. Bokmål cappelen. Emblem, Libæk, Stenersen. J.W. Cappelsens Forlag A.S. Oslo 1993.

Kap. «bondesamfunnet 1500-1800»

s. 127

hekseforfølgelsene.

I Europa grep hekseforfølgelsene om seg fra 1400-tallet. Titusener av mennesker ble brent fordi de angivelig hadde drevet med trolldomskunst. De fleste av dem var kvinner. I Norge fant det store flertallet av hekseprosessene sted mellom 1570 og 1670, og om lag 2000 personer ble anklaget. Av dem ble ca. 25 prosent henrettet.

Fra gammelt av hadde folk hatt et nært forhold til det overnaturlige. Ofte stod menneskene maktesløse ovenfor sykdom og naturkrefter, og det er ikke underlig at de forsøkte å få kontroll over dette som betydde så mye for at folk skulle få et godt liv. Fra norsk middelalder kjenner vi ordet trollfolk. Folk flest trodde at slike mennesker hadde evnen til å skade, men også til å hjelpe andre. I gammelnorsk lovgivning var det dødsstraff for skadetrolldom.

Hekseforfølgelsene må vi se i lys av kjetterforfølgelsene i Europa i middelalderen. Kjetterne ble henrettet fordi de mente noe annet enn det kirken lærte. Men kirken så også på trollkyndige som farlige, og på 1400-tallet utvidet kirken det gamle, folkelige trolldomsbegrepet. Fra da av het det trolldom, hadde fått evnene sine ved å slutte pakt med djevelen, og på den måten kunne de skaffe seg makt over andre. Kirken hevdet at det var en god, kristen handling å brenne kjettere og trollfolk. De kristne mente at ilden rensket et menneske for synd, og mot ilden var ikke djevelens makt sterk nok. Prestene takket Gud for at de gjennom bålet kunne redde en sjel fra evig fortapelse.

De som ble anklaget for trolldom i Norge, var oftest fattige kvinner. Bare 14 prosent av de henrettede var menn. Hvordan kan vi forklare det?

For det første lærte kirken at kvinnen var svakere enn mannen, noe hun hadde vist ved syndefallet. Derfor hadde hun lettere for å slutte pakt med djevelen enn menn. For det andre hadde ikke folk noen rasjonelle forestillinger om sykdom og helbredelse. De som fikk ord på seg for å kunne helbrede mennesker og dyr, måtte derfor ha overnaturlige hjelpere. Siden det var kvinnene som hadde ansvaret for pleie av de syke, gjorde dette dem sårbare for kopling til magi og overtro. En annen kvinneverole er også viktig i denne sammenhengen, og den fører oss til problemet fattigdom.

Hvis en familie kom i en nødsituasjon, var det en kvinneoppgave å tigge. De som gav, ble belønnet med takk og gudsord. Men de som ikke gav, kunne føle seg truet i et samfunn som var gjennomsyret av trolldomsforestillinger. Dette ble forsterket av at folk mente at fattige mennesker var misunnelige. Et fattig menneske ønsket kanskje vondt mot dem som hadde det bedre, og et misunnelig menneske var et lett bytte for djevelen. Om Guri Hansdatter, som ble henrettet i Oppdal, skrev fogden at hun «alldeles intet var eigendis uden de pjaltede (fillete) Kleder hun gikk udi Retterstedet».

I Norge var det myndighetene som anklaget og dømte hekser, men folk flest ønsket strenge straffer. Heksefrykten var i høyeste grad et folkelig fenomen. Dette passet statens politikk, som gikk ut på å slå ned alle nedbrytende krefter i samfunnet.

Mange av de anklagede ble utsatt for tortur, noe som gjorde at de også angav andre. Frykten for selv å bli anklaget gjorde at få tok sjansen på å vitne til fordel for en heks. I en sak fortalte en kvinne at bøddelen hadde lovet å spare henne for tortur, og at hun skulle få slippe fri dersom hun oppgav navnet på andre som hadde drevet med trolldom. Hun oppgav da straks navnet på to andre kvinner. I Finnmark var det en tragisk skjebne som møtte «en Fattig Mands-kvinne, som tog Almisse (...) hendes navn var Dorthe. Hun blev havt på Søen, og samme aften på Pinebænken og grueligen pint; hun døde samme Nat i Fængeleiet foruden dom og blev udslæbt og kastet på Bålet med de andre som blev brent den Tid».

Etter midten av 1600-tallet ble dommene i trolldomsprosessene midlere, og i 1670-årene ble det slutt på henrettelsene. Årsakene var at dommerne skjerpet kravene til bevis.

Norgeshistorie før 1850 : lærebok. Oslo. Universitetsforlaget, 1997. Ole Jørgen Benedictow. Veier til vår tid.

s. 159

Trolldom og hekser

Djevelen og hans medsammensvorne

For å forstå hekseforfølgelsene må vi forstå hvorfor de kom akkurat på 1500-tallet, det gjaldt både ute i Europa og i Norden. Hva var det som skremte folk? Hvilke tanker gjorde de seg om heksene? Kjenner vi årsakene, kan vi også forstå hvorfor det etter hvert ble satt en stopper for dem.

Når man tar inn over seg våre forfedres hjelpeløse fortvilelse overfor døden, farsottene, sykdom på feet, uårene og havets og stormenes lumske farer, er det kanskje overraskende at de ikke oftere så seg om etter syndebukker og onde forrædere. Vi kjenner ingen eksempler på dødsstraff i trolldomssaker i Norge i middelalderen. Og antallet slike saker var meget lite. Magi var normalt hvit magi brukt for å hjelpe personer, ikke svart magi for å skade, og slik ble det oppfattet i befolkningen og rettsapparatet.

Den katolske kirkens trolldomsbegrep var utredet i demonlæren. Demonlæren redegjorde for djevelen og alt hans vesen og kjetterne som inngikk pakt med ham. Den ble ikke gjort gjeldene i Norge i middelalderen og kom ikke inn i lovene. Heller ikke inneholder lovene bestemmelser klart rettet mot signeri, det vil si at kvinner leste fadervår og andre bønner over syke mennesker og dyr og merket dem med korsets tegn.

Prester og annet folk kunne med en viss logikk spørre hvordan det kunne ha seg at signekjerringene klarte å helbrede med bønner bedre enn prestene med autoriserte forbindelseslinjer til himmels, og om det ikke derfor var noe muffens her? Og enda mer gjaldt det de som brukte magiske besvergelses og mystiske urter og brygg.

I det hele var helbredende evner merkelig og mistenkelig i en dypt religiøs tid da sykdom oftest ble forstått som Guds syndestraff. Kunne det virkelig være mulig å oppheve Guds straff uten gjennom svart magi som hentet sin kraft fra Djevelen?

At det var kvinner som her kom i søkelyset, hang også sammen med kjønnsrollemønsteret og fordelingen av plikter og oppgaver mellom kjønnene. Kvinnene tok seg av arbeidsoppgavene i bolighuset og i fjøset. Det var de som pleide syke mennesker og dyr. Noen fikk ord på seg for å være særlig flinke, eller rettere sagt mistenkelig flinke, til å få mennesker og dyr på beina igjen. Hvordan kunne de ha sine evner fra om ikke gjennom magi?

Et kristent folk ble mer enn før konfrontert med et tankekors: Riktignok var de syndefulle og elendige, men de forsøkte da også å gjøre mye godt i sitt daglige arbeid, i omsorg for barn og ektefeller, i omtanke for fattige, gamle og syke. Og dessuten, ulykkene rammet da også de snilleste og mest oppfordrende, og det syntes ikke som om prestene ble mer spart enn de fleste. Var det virkelig slik at disse grufulle ulykkene og landeplagene, og alle de små barnas meningsløse død, var en passelig tilmålt straff for deres synder? Om Gud var en nidkjær Gud, så var han da også en rettferdig Gud. Var det ikke heller slik at Djevelen med «arge list» stod bak og forsøkte å forderve dem? Og lå det ikke nær å tro at Djevelen bare kunne feire sine triumfer fordi han hadde medhjelpere blant dem? Tanken om at folk var utsatt for en mektig sammensvergelse mellom mørkets makter og medsammensvorne mennesker som utøvde sine skjendige dåder midt blant dem, lå snublende nær. Det var noen som stod bak at mennesker og dyr ble syke og mistet sin fruktbarhet, som rev bort deres kjæreste og drev andre fra forstaden av fortvilelse, sorg og elendiget.

På 1500-tallet fikk folk rik næring til slike tanker om den store sammensvergelsen mellom Satan og hans medsammensvorne. Forklarte ikke prestene i kirken at de andre, de som forkastet den eneste sanne kristentro, var svikere og kjettere som stod i ledtog med Djevelen? Også Djevelen måtte derfor ha sin meninghet. Og når Djevelen var en mann og kvinnene var lettlurte og svake mennesker med en umettelig seksuell appetitt, i det minste påstod prestene det, var det ikke merkelig at noen valgte å gå i hans tjeneste og bli hekser.

Heksene ble belønnet med djevlesk gode samleier på Bloksberg, der de samlet seg til svart messe (se ramme). De ble også utstyrt med mektige onde krefter som de på sin djevlemesters vegne skulle slippe løs på menneskene. Det var derfor egentlig bare naturlig at en del kvinner gav seg i Djevelens vold. Ja, kirken hevdet at Djevelen var ute etter å knuse den kristne verden ved å verve så mange hekser som mulig. Den største barmhjertighet man kunne vise en fakkete heks var å brenne på bålet så hun ble lutret av ilden og vristet ut av Djevelens klør.

Koblingen av kvinner, seksualitet og samleie med Djevelen under svarte messer som symboliserte sviket mot Kristus og alle kristne, det var den mektige ideologiske giftblandingen som satte i gang hekseforfølgelsene.

(...)

Hekseforfølgelsene

I Norge, som ute i Europa, brøt hekseforfølgelsene løs på 1500-tallet, men hos oss først mot slutten av hundreåret. Det begynte egentlig med biskopen i Bergen, Jørgen Eriksen. I 1584 fikk han tvunget gjennom en særlovgivning for Bergen og Stavanger hovedlen som spesielt gjaldt «kloge kunster». Grunnen var at «udi Bergens og Stavangers stifter udi vori rigo Norge bruges stor ukristelig utilbørlighed med Guds navns store misbrug iblandt nogle forfængelige folk, som udi deres sygdom søge ukristelige og udi Guds hellilge ord forbudne middel og lade sig skjere kors paa ders liv med ugudelige signelse, fabel og læsning, og med anden forfængelighed og trolldomskunster, som derhos bruges, imod den kristne religion (...) (Utøverne) som enten at søge eller bruge eller at gjøre saadane forargelig ukristelig middel, enten med kors, signelse, læsning, og anden saadan ugudelig og ukristelig handel (...skulle nådeløst straffes på livet).

I 1593 ble forordningen gjort gyldig for hele Norge. Som man ser, er utgangspunktet framfor alt signekjerringene og den folkelige magi og folks inderlige ønske om å hjelpe syke. Året etter ble Anne Knutsdatter brent på Nordnes utenfor Bergen for signeri (se ramme nederst på siden). Først etter hvert kom demonlæren og hekseabbatfantasiene i sving.

I Norge økte hekseforfølgelsene utover 1500-tallet og nådde klimaks i andre halvdel av hundreåret. Det synes å ha vært satt i gang omkring 2 000 hekseprosesser i Norge. Anklagene om trolldom kom fra vanlige folk og lokale prester som var rammet av sykdom og død og ødelagte avlinger. Sakene ble behandlet på bygdetingene med fogdene som offentlige anklagere, og de lokale domstolene var sårbare for bygdesnakk om lokale stemningsbølger.

Det er en sterk overvekt av fattige kvinner, og ikke bare som signekjerringer, men også som tiggersker, altså kvinner som hørte til i sosiale utgrupper i bygdesamfunnet. Mange av de domfelte eide ikke annet enn de fillete klærne de fikk til retterstedet med. Å tigge var kvinnearbeid også om kvinnen hadde en ektemann, folk syntes mer synd på kvinner. Faktisk var det store flertall av trolldomsanklagede gifte kvinner.

Tiggingen foregikk etter et mønster der tiggerne velsignet dem som gav, mens de ofte øste ukvemsord og forbannelser over dem som ikke gav. Det skjebnesvangre skjæringspunktet var jo nettopp at folk skulle gi fordi de var så redde for å bli forbannet av elendige kjerringer som for alt det de visste, kanskje var trollfolk og hekser.

Vi bruker fortsatt samme teknikk og fraser når vi i forargelse over noen sier «pokker ta deg!» eller «faen ta deg!»; Pokker er sykdommene kopper eller syfilis, faen er en forvanskning av fiende, i Luthers språkbruk «var gamle fiende hård», djevelen Satan. I dag er det upassende og til dels uforstått språkbruk. I en tid da folk trodde på og fryktet svart magi og ofte ble rammet av sykdom, vanhelse og død, var slike forbannelser skremmende. Folk kunne derfor ønske å tilintetgjøre dem som kom med truslene.

Av de omkring 2 000 personene som ble anklaget for trolldom og hekseri, ble omkring 25 prosent henrettet, flertallet for magisk skadegjørelse. Av disse var ca. 15 prosent menn og 85 prosent kvinner. Nesten alle var lutfattige og elendige mennesker. Det er viktig å holde for øye at det allment foregikk en skjerping og brutalisering av rettspleien over hele Europa i denne tida, dommene ble stadig strengere, og dødsstraff ble stadig mer brukt: Det overveldene flertallet av dem som ble trukket for domstolene, var menn. Flertallet av dem som ble henrettet, var også menn, selv om kvinnene på denne tida var særlig ille ute på ett saksområde på grunn av hekseforfølgelsene. Men det er sikkert også rett at kvinnene i langt større utstrekning var uskyldige ofre for justismord.

Hekseforfølgelsene stoppet etter hvert opp på grunn av økende motstand i overordnede domstoler og i appellinstansene. Der satt det høyt kvalifiserte dommere som så med dyp skepsis på bevisførselen i hekseprosessene. Stadig oftere omgjorde de sommer fra lavere domstoler. Spesielt ville de ikke godta at fengsel, forhør, trusler og tortur ble brukt for å bryte ned tiltaltes motstandskraft og tvinge fram en tilståelse. Fogdene var ikke skolerte jurister, de var sine lensherrers tjenere. Bygdetingene var lite kvalifiserte rettsinstanser som ofte håndterte trolldomssaker ut fra stemningsbølger i lokalsamfunnet. Innføringen av bygdetinget som førsteinstans i 1590 var derfor en viktig forsterkende faktor i bølgen av hekseprosesser som fulgte.

Først etter 1660 fikk norsk rettsvesen en utvikling som gjorde at fagdommere i økende grad kunne øve kritikk mot fogdenes bevisførsel. I løpet av få år kom den vilkårlige prosessbehandlingen og bevisførselen i trolldomsprosessene i vanry fordi Overhoffretten, Høyesterett i København, og lagtingene stadig oftere avsa frifinnelsesdommer i sakene som ble anket inn for dem. Fogder, sorenskrivere og prester som viste seg å ha ansvar for rettsbrudd mot personer tiltalt for trolldom, ble selv dømt for sine ulovlige metoder og sin sviktende bevisførsel. I 1686 kom det påbud om at alle dødsdommer i trolldomssaker skulle bli forelagt kongen før de ble iverksatt. Dommernes skepsis mot bevisførselen i trolldomsprosessene ble med dette offisiell. Det virket tilbake på praksis i lavere domstoler. Det ble ikke lenger avsagt dødsdommer i trolldomsprosesser.

Demonlæren var den første globale konspirasjonsteorien, altså en teori om en sammensvergelse mot menneskeheten. Den har klare paranoide trekk, altså trekk av forfølgelsesvanvidd. Vi ser det typiske kravet om å tilintetgjøre dem som står for trusselen, den gangen hekser, i vårt århundre for eksempel den jødisk-bolsjevikiske og den jødisk-kapitalistiske verdenssammensvergelsen i henholdsvis nazistisk og stalinistisk ideologi. Det er ofte lettere å se problemer som uttrykk for onde menneskers handlinger enn som samfunnsproblemer som skyldes svakheter i selve samfunnets oppbygning og i ens egen kulturtradisjon.

s. 164 under «hovedlinjer»

Et merkelig og mørkt kapittel i norsk historie, liksom ute i Europa, var hekseforfølgelsene. De skyldtes en kombinasjon av uheldige og spesielle omstendigheter, især fire faktorer: 1 Den folkelige frykten

for svart magi. 2 En dyptgripende seksualangst knyttet til kirkens lære om seksualitetens store fare for sjelens frelse og kvinners rolle som fristerinne i djevelens tjeneste. 3 Kirkens demonlære, det vil si at mennesker – især kvinner – inngikk pakt med djevelen og feiret hekseabbater og svart messe med djevelen. Til gjengjeld fikk de magiske krefter som de kunne ramme sine medmennesker med. 4 Et hatefullt og forbitret religiøst klima som hang sammen med reformasjonen. Hekseprosessene fikk særlig gjennomslag lokalt og på bygdetingene. Hekseprosessene gikk tilbake og forsvant da de høyere rettsinstansene kom mer inn i bildet og stilte fornyede krav til bevisførselen. Vi må også se hekseprosessene i lys av folks angstfylte hverdag med sykdom og død.

Verdenshistorie før 1850 : lærebok. Oslo. Universitetsforlaget, 1997. Ole Jørgen Benedictow. Veier til vår tid.

S. 278

Helvetes kvinnfolk : hekseforfølgelsene.

Alt hekseri kommer fra kjødets lyst, som i kvinner er mettelig (...) Derfor, for å kunne tilfredsstille sine lyster, holder de selskap også med djevler (se sidene 101-102)

Slik lyder konklusjonen i det kjente teologiske skriftet Heksehammeren fra slutten av 1400-tallet. Fra omkring 1450 var Djevelens makt i vekst i europeernes virkelighetsoppfatning. I hovedsak mellom 1550 og 1650, og især mellom 1580 og 1630, ble Djevelens makt oppfattet som så overveldende at det brøt ut panikk i store deler av Europa. Man fikk det brått for seg at Djevelen hadde rekruttert mange medsammensvorne som på hans vegne utøvde sine illgjerninger med mørkemaktskunster. **Opptil 100 000 kvinner ble stilt for retten anklaget for hekseri og for å stå i ledetog med Djevelen.** De ble beskyldt for å bruke diabolske krefter til å utløse farsotter, sykdom på kropp og sjel, ufruktbarhet for dyr og mennesker og skade på avlingene. **Omrkring 30 000 – 40 000 ble henrettet på bålet.** Også mange menn ble anklaget og kanskje 10 000 henrettet for slike forhold. At det var et betydelig innslag av menn, har før vært nærmest oversett, vi taler derfor allment om hekseforfølgelser. Om vi ser bort fra spedbarnsdrap, er dette historisk den eneste gangen kvinner er i klart flertall i en kategori alvorlige forbrytelser, og rammes hardere i domstolene enn menn. Gjennom Europas historie til i dag utgjør menn over 90 prosent av alle som er blitt dømt for forbrytelser, satt i fengsel eller henrettet. Over hele Europa, fra Italia til Bergen lagting (1702-1737), ser vi også en tendens i middelalderen og nytida til at kvinner får mildere dommer og flere benådnings enn menn. Hekseforfølgelsene reiser derfor vanskelige spørsmål: Hva skapte den forfølgelsesmanien som utløste prosessene? Hvorfor var det mest kvinner som ble rammet? Hvilke forestillinger bygde forfølgelsene på, og hvordan utviklet de seg? Hvorfor ble de avvirket?

(Spørsmål til teksten; Hva syns du kirkens demonlære forteller om deres syn på kvinnen i denne tida?)

Et viktig forhold var at kirken i Det nye testamentet fant sentrale beskrivelser av sykdom som skyldtes onde ånder: Jesus helbredet med håndspåleggelse og drev ut onde ånder av voksne og barn og til og med av svin. Det bekreftet at det eksisterte onde ånder eller smådjevler som forårsaket sykdom på kropp og sinn, og at djevleutdrivelse og magi var effektive helbredende midler. Slike

forestillinger har vært vanlige over hele verden og kunne også i Europa knytte an til en rik flora av folketro om onde ånder, magi og trolldom som formende krefter i menneskenes liv. Det fantes også en folkelig tro på «kloke» koner og gubber som med magiske formularer, urter og ymse brygg kunne både forvolde og helbrede sykdom og hindre og fremme fruktbarhet på mennesker, dyr og åkrer. Det var mest eldre personer som ble anklaget.

Det avgjørende nye kom fra teologene, de utviklet en lære om djevledyrkelse, diabolisme: Hekser og magikere hentet sine evner fra en pakt med Djevelen. Magiens forankring i folkelig overtro gjorde at det mest var vanlige folk som ble rammet. De fleste steder var det mest kvinner som ble antatt å ha overnaturlige evner. Det hang især sammen med at det hørte til kvinnenes rolle å stelle syke og ta seg av husdyra. Noen av kvinnene fikk ord på seg for å ha spesiell suksess med å få også alvorlig syke på beina. I en tid uten vitenskapelig kunnskap om sykdom kunne slike evner bare ha magiske og overnaturlige forklaringer. Derfra var veien kort til å koble teologenes overspente syn på kvinners umettelige seksuelle appetitt til forestillingen om at kjødets lyst førte mange kvinner i Djevelens favntak. Det var vanlig å tro at heksene drog til Blokksberg, der de hadde sorte messer, orgier og samleie med mørkets fyrste. I England ble det opprettet kommisjoner av kvinner som skulle inspisere de anklagedes kjønnsorganer for å se etter heksemerker. Andre steder var det mer vanlig å se etter Djevelens kloremerke.

Det store gjennombruddet for massehysteriet om hekser utover på 1500-tallet hang utvilsomt sammen med de store religiøse splittelsene. Over hele Europa ble mennesker fordømt som kjettere (religiøse vranglærere), lovet fortapelse og erklært som Den ondes ofre eller medsammensvorne. I protestantisk propaganda var paven Djevelen selv i skinnhellig forkledning, og enhver anledning ble brukt til å knytte katolisismen til Satan. Munkene ble angrepet fordi de hadde gjort en pakt med Satan for å få overnaturlige evner. Luther, som selv hadde vært munk, kalte klostervesenet Djevelens «søte latrine». Omvendt kom anklager fra katolsk side om at Luther og hans tilhengere var Djevelens redskaper. Sjelemordere og kjettere var vanlige skjellsord mellom gode kristne med ulik trosvariant. Alt dette bidrog til oppfatningen om at også Djevelen kunne ha sin menighet. Hekseprosessene stilnet av etter som Europas religiøse splittelse stabiliserte seg og ble mer allment akseptert. Den religiøse turbulensen ble avløst av vekt på fornuft, faglighet, saklighet og fakta, altså det vi forbinder med opplysninstida.

